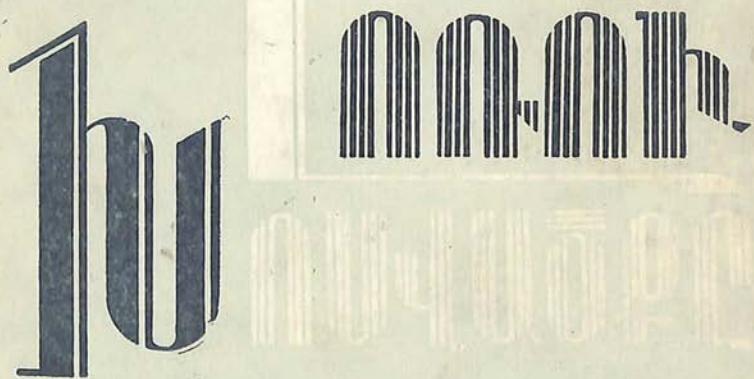

Մ. ԱՍԱՏՐՅԱՆ

Երևան-1968

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Մ. Ե. ԱՍՍՏԻՅԱՆ

ԼՈՌՈՒ
ԽՈՍՎԱԾՔԸ

«ՄԻՏՔ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ—1968

Խղից
7—1—3

МАНВЕЛ ЕГОРОВИЧ
А С А Т Р Я Н
ЛОРИЙСКИЙ ГОВОР
(На армянском языке)

Ереванский государственный университет
Издательство „Митк“
Ереван—1968

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ներկայիս Լոռու տերիտորիան համապատասխանում է պատմական Հայաստանի Տաշիրը գավառին, որ մտնում էր Հայաստանի հյուսիսային բղեշխության՝ Գուգարաց աշխարհի մեջ¹։ Գուգարքը լեռնային երկիր է՝ հարուստ թավ անտառներով, արագահոս լեռնային գետերով, սառնորակ աղբյուրներով, ալպիական մարգագետիններով։ Գուգարքը բռնում էր բավական ընդարձակ մի տարածություն։ Հյուսիսից նրա սահմաններն էին գծում Վիրքը, հարավից՝ Այրարատը, արևմուտքից՝ Տայքն ու Եգերքը (Աշարիա), իսկ արևելքից՝ Ուտիքը։

Գուգարաց աշխարհում հնուց անտի բնակվում էին հայեր ու վրացիներ, իսկ արևելյան ծայրագավառներում որոշ թիվ էին կազմում նաև աղվանները։

Գուգարքը հայկական պետությանն է միացվել Արտաշես Ա-ի օրոք (189—160 թթ. մ.թ.ա.) և մինչև Հայաստանի առաջին բաժանումը մտնում էր հայկական պետության կազմի մեջ։ 387 թ. բաժանման ժամանակ Գուգարքը միացվում է Արևելյան Վրաստանին և, նրա հետ միասին կազմելով մի մարզպանություն, անցնում է Սասանյան Պարսկաստանի գերիշխանության տակ։ Այդ ժամանակից էլ Գուգարքի վրացաբնակ շրջանները ընդմիշտ մնում են Վրաստանի կազմում, իսկ հայաբնակ շրջանները՝ Տաշիրը գավառն իր շրջակայքով, Բագրատունիների հարստության օրոք կրկին միացվում են հայկական թագավորությանը։

Տաշիրքը Գուգարքի ամենաընդարձակ գավառն էր։ IX դարից սկսած այնտեղ իշխում էր Բագրատունիների մի ճյուղը, որը աստիճանաբար ընդարձակում է իր իշխանության սահմանները ու հզորանում։ 978 թ. Բագրատունիների այս ճյուղի ներկայացուցիչ Գուրգենը իրեն թագավոր է հռչակում։ Այդ նոր թագավորությունը

¹ Պատմական տեղեկությունները քաղել ենք Թ. Խ. Հակոբյանի «Ուրվագծեր Հայաստանի պատմական աշխարհագրության» (Երևան, 1960 թ.) գրքից։

կոչվում էր Տաշիր-Ձորագետի կամ Լոռու թագավորություն: Դրա մայրաքաղաքը Լոռին էր:

Լոռի կամ Լոռե բերդաքաղաքը կառուցվել է X դարի երկրորդ կեսին: Նա լեռնային ճանապարհով կապված էր Անիի և Թիֆլիսի հետ: Լոռին փոքրիկ, բայց ամուր պարիսպներով շրջապատված քաղաք էր: X—XIII դարերում Լոռում մեծ դարկ էին ստացել սղոնձի հանույթը, ձուլումն ու մշակումը: Տաշիր-Ձորագետի կամ Լոռու թագավորությունը իր գոյությունը պահպանում է մինչև XIII դարը: XIII դարում Հայաստանը նվաճվում է մոնղոլների կողմից: 1236 թ. մոնղոլները գրավում և ավերում են Լոռի բերդաքաղաքը, որն այդ ժամանակ պատկանում էր Զաքարյան իշխաններից մեկին և հանդիսանում էր նրա աթոռանիստը:

Լոռի բերդաքաղաքի ավերակները գտնվում են Ստեփանավանի շրջանի Լոռի բերդ գյուղի մոտ, Ձորագետի բարձրագիւր ձախ ափին:

Մոնղոլական տիրապետությունը Հայաստանում տևում է մինչև XVI դարի սկիզբները: XVI դարի սկիզբներից սկսվում է Թուրք-պարսկական երկարատև պատերազմների առաջին շրջանը, որն ավարտվում է 1555 թ. հաշտության մեջ, ըստ որի Հայաստանի խոշորագույն մասը՝ Արևմտյան Հայաստանը անցնում է Թուրքիային, իսկ փոքր մասը՝ Արևելյան Հայաստանը՝ Պարսկաստանին: Այդ նույն դրությամբ վերահաստատվում է Թուրքիայի և Պարսկաստանի միջև երկարատև պատերազմներից հետո 1639 թ. կնքված հաշտության պայմանագրով և շարունակվում է մինչև XIX դարի քսանական թվականները, երբ Արևելյան Հայաստանը (1828 թ.) միացվում է Ռուսաստանին:

Լոռին, Ղարաբաղը, Զանգեզուրը դրանից առաջ էին միացվել ռուսական կայսրությանը: Այս ժամանակից սկսած հայ ժողովրդի բախտը մեկընդմիջտ և վերջնականորեն կապվում է ռուս ժողովրդի բախտի հետ:

Պատմական այս երկար ժամանակաշրջանում, XIII դարի սկիզբներից մինչև XX դարի սկիզբները, Լոռին մտնում է մերթ Հայաստանի, մերթ Վրաստանի կազմի մեջ: Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո Լոռու շրջանը կռվախնձոր է դառնում հայ և վրաց կառավարությունների միջև, որ և առիթ է դառնում եղբայրասպան ամոթալի պատերազմի:

1921 թ. սկսած լոռին որպես Հայաստանի անկապտելի մասը մտնում է Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետության կազմի մեջ:

* * *

Լոռին Հայաստանի այն հազվագյուտ շրջաններից մեկն է, որ համեմատաբար քիչ է ենթարկվել օտար արշավանքների ու ավերածության: Դրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ այս շրջանից համարյա թե արտագաղթելու չեն եղել: Այդ պատճառով, ահա, Լոռու խոսվածքը տերիտորիալ տեսակետից մի ամբողջություն է կազմում՝ բռնելով բավական ընդարձակ տարածություն:

Լոռու խոսվածքի տարածման սահմանները հետևյալներն են.

1. Կիրովական քաղաքը և շրջակա գյուղերը (Գուգարքի շրջան):

2. Ալավերդի քաղաքը և Ալավերդու շրջանի գյուղերը:

3. Ստեփանավան քաղաքը և Ստեփանավանի շրջանի գյուղեր¹:

4. Նոյեմբերյանի շրջանը:

5. Սպիտակի շրջանի գյուղերի մի մասը (Սպիտակ, Լեռնանցք, Կաթնաջուր, Մեծ Պարնի, Սարալանջ, Զիգղամալ, Գոգարան, Քարածոր):

Այս ընդարձակ տարածության բոլոր գյուղերում չէ, որ ճիշտ և ճիշտ միևնույն ձևով են խոսում: Իհարկե, ինչ-ինչ ձևաբանական, առանձնապես հնչյունական տարբերություններ կան: Բայց բացարձակ նույնություններն ու ընդհանրությունները ակնառու են, և այդ բոլորը լեզվական մի միություն են կազմում, որը և հիմք է տալիս խոսելու մի առանձին խոսվածքի՝ Լոռու խոսվածքի մասին:

¹ Արմանիս և Կաթնաջուր գյուղերը գաղթել են Արևմտյան Հայաստանից և խոսում են Մշո բարբառով:

ԼՈՒՈՒ ԵՎ ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐԻ ՓՈԽԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ձեռնարկելով Լոռու խոսվածքի ուսումնասիրությանը՝ ամենից առաջ պետք է պարզենք Լոռու և Արարատյան խոսվածքների փոխհարաբերությունը:

Պրոֆ. Հ. Աճառյանն իր «Հայ բարբառագիտություն» աշխատության մեջ գծելով Երևանի (Արարատյան) բարբառի տարածման սահմանները՝ գրում է. «Երևանի բարբառը կը խոսվի Երևան քաղաքին և շրջակա գավառներուն մեջ, հատկապես Երևանի, էջմիածնի և Նոր Բայազեդի գավառները: Հարավային կողմեն կտարածվի մինչև Թավրիզ՝ Ատրպատականի մայրաքաղաքը, արևմուտքեն Կաղզվան, հարավ-արևմտյան կողմեն կը մտնե Տաճկաստան և կը հասնի մինչև Պայազիտ, հյուսիսային և հարավային կողմերեն կը շփվի Կարնո և Ղարաբաղի բարբառներուն հետ՝ ուրոնք իր այս երկու սահմանները կը գծեն: Երևանի բարբառը հյուսիսային կողմերը երկու կղզյակներ ալ կը ձևացնե, մեկը Բորչալուի գավառին մեջ (Շուշավեր, Շամշադին, Լոռի և շրջակաները) և երկրորդը Թիֆլիզի Հավլաբար թաղը՝ որ Երևանի գաղթականություն մ'է»:

Այս մեջբերումից պարզ է դառնում, որ պրոֆ. Աճառյանը Լոռու խոսվածքը մտցնում է Արարատյան բարբառի մեջ, բայց չի անգրադասում այն հարցին, թե ինչ առանձնահատկություններ ունի այդ խոսվածքը: Պրոֆ. Աճառյանը Արարատյանի ենթաբարբառներն է համարում Բայազետի, Աստապատի ու Թավրիզի խոսվածքները և նկարագրում դրանց տարբերիչ լեզվական հատկանիշները²:

Պրոֆ. Ղարիբյանն արգեն Լոռու խոսվածքը համարում է Արարատյանի ենթաբարբառ: Նա գրում է. «Արարատյան բարբառով խոսող քիչ թե շատ մեծ քանակությամբ գյուղեր գտնում ենք Երև-

¹ Էմինյան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկվա—Նոր-Նախիջևան, 1911, էջ 37:

² Անդ, էջք 44—46:

վանի, Կոտայքի, Վաղարշապատի և Աշտարակի շրջաններում: Արարատյան բարբառով խոսում են լոռեցիները. Լոռին է միակ վայրը, որտեղ Արարատյան բարբառը կազմում է ճնշող մեծամասնություն, սակայն լոռեցիների խոսվածքը, պատկանելով Արարատյան բարբառին, միաժամանակ և ունի իր մեջ թույլ տարրեր Ղարաբաղի և Թիֆլիսի բարբառներից, այնպես որ այն կարելի է համարել Արարատյան ենթաբարբառ»¹ (ընդգծումն իմն է—Մ. Ա.):

Այսպես, ուրեմն՝ հայ բարբառագիտական գրականության մեջ Լոռու խոսվածքը մտցվում է Արարատյան բարբառի մեջ կամ համարվում է նրա ենթաբարբառը: Ցավով պետք է նշել, որ Արարատյան բարբառը, որը մեր ամենատարածված ու գլխավոր բարբառներից մեկն է և համարվում է արևելյան գրական լեզվի հիմքը, ցայսօր մնում է չուսումնասիրված: Պրոֆ. Աճառյանը 1911 թ. իր «Հայ բարբառագիտություն» աշխատության մեջ գրում էր. «Երեւանի բարբառը՝ հակառակ իր կարևորության, ինչպես և իր երեք ենթաբարբառները (Բայազեդ, Աստապատ, Թավրիզ—Մ. Ա.) դեռ ուսումնասիրված չեն»²:

Նույն բանը նա կրկնում է ուղիղ 40 տարի հետո՝ 1951 թ. հրատարակած «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատության մեջ. «Հակառակ իր մեծ կարևորության այս բարբառը (Երևանի բարբառը—Մ. Ա.) դեռ ուսումնասիրված չէ»³: Մենք էլ պրոֆ. Աճառյանին միանալով՝ մի անգամ ևս կրկենք, որ տակավին ցայսօր էլ Արարատյան բարբառը մնում է չուսումնասիրված:

Արարատյան բարբառի մասին թուցիկ ու համառոտ տեղեկություններ են տալիս ընդհանուր բարբառագիտական աշխատությունները, այն է՝ պրոֆ. Աճառյանի «Հայ բարբառագիտությունը»⁵, պրոֆ. Ա. Ղարիբջանի «Հայ բարբառագիտությունը»⁶ և դոց. Ա. Գրիգորյանի «Հայ բարբառագիտության դասընթացը»⁷: Եթե

¹ Ա. Ղարիբջան, Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1953, էջ 219:

² Էմինյան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, 1911, էջ 46:

³ Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 2-րդ մաս, Երևան, 1951, էջ 330:

⁴ Վերջին տարիներս ՀՍՍՀ ԳԱ լեզվի ինստիտուտում Արարատյան բարբառի ուսումնասիրության համար տարվում են նախապատրաստական աշխատանքներ (բառացանկերի կազմում, տեքստերի գրանցում և այլն):

⁵ Հ. Աճառյան, Հայ բարբառագիտություն (Էմինյան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը), 1911, էջք 37—51:

⁶ Ա. Ղարիբջան, Հայ բարբառագիտություն, էջք 218—229:

⁷ Ա. Գրիգորյան, Հայ բարբառագիտության դասընթաց, Երևան, 1957, էջք 205—225:

հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ Ա. Ղարիբյանը և Ա. Գրիգորյանը շատ բան չեն ավելացնում Հ. Աճառյանի՝ Արարատյան բարբառի մասին արած դիտողությունների վրա, ապա պարզ կդառնա, որ այդ բարբառի մասին մենք ունենք միայն ամենալնդհանուր տեղեկություններ:

Իսկ ինչ վերաբերում է լոռու խոսվածքին, ապա այն, չնայած իր հետաքրքիր կողմերին ու կարևորությունը, ամենևին չի զբաղել լեզվաբանների ուշադրությունը: Այդ խոսվածքի մասին ոչ միայն առանձին ուսումնասիրություն, այլև մի փոքրիկ հոդված իսկ չունենք: Միայն պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը իր վերոհիշյալ աշխատության մեջ Արարատյան բարբառին նվիրված հատվածում մի երկու դիտողություն է անում լոռու խոսվածքի լեզվական առանձնահատկությունների մասին:

Ձեռնամուկ լինելով խոսվածքի ուսումնասիրությանը՝ հետադոտողը ամենից առաջ պետք է պատասխանի հետևյալ հարցին՝ լոռու խոսվածքը Արարատյան ենթաբարբառներից մեկն է, թե՞ անկախ ու ինքնուրույն բարբառ:

Հենց սկզբից նկատենք, որ առաջին հայացքից պարզ ու հասարակ թվացող այս հարցին այնքան էլ հեշտ չէ պատասխանել, որովհետև շատ դեպքերում ուղղակի անհնար է սահմանազատել ենթաբարբառն ու բարբառը, ուղղակի անհնար է ճշտորեն որոշել, թե որտեղ է վերջանում ենթաբարբառը, և որտեղ է սկսվում բարբառը: Դեռ ավելին. երբեմն լեզվաբանները դժվարանում են անդամ սահմանազատել բարբառներն ու լեզուները, որովհետև զրանք ևս առանձին դեպքերում հստակորեն չեն սահմանագծվում:

Պրոֆ. Աճառյանը, խոսելով լեզուների, բարբառների և ենթաբարբառների ստորաբաժանման հարցի մասին, «Հայոց լեզվի պատմության» մեջ գրում է. «Չգիտենք և չի էլ կարելի իմանալ, թե ... ուր է սկսում լեզուն, ուր է բարբառը և ուր ենթաբարբառը: Ոչ միայն ամեն ինչ հարաբերական է, այլև պայմանական ու պատահական: Դրա համար է, որ շատ անգամ գիտունները տարբեր-տարբեր բաժանումների են հետևում: ... Յարական շրջանում ուկրաիններն ուսերենի մի բարբառն էր համարվում. միայն սովետական իշխանությունն էր, որ ճանաչեց, թե նա անկախ լեզու է, համաձայն գիտության: Սպաներենը և պորթուգալերենը համարվում են երկու տարբեր լեզուներ, բայց նրանց միջև եղած տարբերությունը ավելի փոքր է, քան հայերենի ու ղոկերենի. և սակայն այս վերջինը համարվում է բարբառ: Այսպիսի օրինակներ բաղմամբ լին: Իսկ բարբառների և ենթաբարբառների տարբերու-

բյուճը շատ ավելի աճորոշ է: Ընդհանուր սկզբունքն այն է, որ երբ երկու անհատ իրար չեն հասկանում, այդտեղ բարբառ կա, իսկ երբ հասկանում են իրար առանց դժվարության, այդտեղ ենթաբարբառ կա: Բայց չհասկանալու և հասկանալու միջև կան անհուն աստիճաններ»¹ (ընդգծումն իմն է—Մ. Ա.):

Նույն աշխատության մեջ հայերենի բարբառներին նվիրված գլխում մեծ լեզվաբանը կրկին անդրադարձնալով այն հարցին, թե ի՞նչ է բարբառը, ի՞նչ է ենթաբարբառը կամ խոսվածքը (իր տերմինով՝ գավառականը), որտե՞ղ է սկսվում և վերջանում նրանց սահմանագիծը, ի՞նչն է որոշում և տարբերում նրանք իրարից կամ միացնում ու զուգորդում իրար հետ—գրում է. «Փխտենք, որ լեզվաբանության մեջ այդպիսի ճիշտ, կտրուկ և իրական տարբերություններ չկան: Լեզուն ներկայացնում է անթիվ, անհամար դանազանությունների մի շարք, որոնք մի կետից սկսելով քանի հեռանում, աստիճանաբար ու ավելի են շեշտվում: Ամեն մի վայրում կան մի խումբ երևույթներ, որոնք նույն կամ նման են այս հարևանի հետ, ուրիշ երևույթներ, որոնք նույն կամ նման են այն հարևանի հետ. այսպես շարունակաբար: Բայց չկա մի վայր, որի լեզուն ամբողջությամբ նույնը լինե՞ր մի ուրիշ վայրի կամ ուրիշ վայրերի լեզվի հետ, որով կարելի լինե՞ր առանձնացնել նրանք մի անվան տակ: Խիստ կերպով արտահայտվելով, բարբառների ու ենթաբարբառների միջև բացարձակ սահմանագիծ գտնել շատ դժվար է: Շատ բան էլ կապված է ոչ-լեզվաբանական հանգամանքների հետ, ինչպես օր. քաղաքական, կամ ազգային ու ցեղական: Այդ բաժանմունքները գիտունների հնարած միջոցներն են՝ աշխատանքի հեշտության համար»² (ընդգծումն իմն է—Մ. Ա.):

Այսպես, ուրեմն՝ բարբառների և ենթաբարբառների միջև որոշակի սահմանագիծ անցկացնելը, եթե շատնք անհնարին, ապա չափազանց դժվար է, որովհետև չկա մի վայր, որի խոսվածքը անկախ ու ինքնուրույն լինի, շունենա լեզվական ընդհանրությունների մի ամբողջ խումբ՝ ուրիշ վայրերի խոսվածքների հետ և միևնույն ժամանակ լեզվական տարբերությունների մի ամբողջ խումբ՝ այլ վայրերի խոսվածքներից:

Որպես օրինակ վերցնենք Երևանի և Թիֆլիսի խոսվածքները: Այդ խոսվածքների լեզվական ղգալի տարբերությունները հիմք են տալիս դրանք համարելու տարբեր, անկախ ու ինքնուրույն բարբառներ: Բայց չէ՞ որ Երևանի և Թիֆլիսի խոսվածքներն ունեն

¹ Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 2-րդ մաս, էջ 123:

² Անդ, էջ 324—325:

նաև լեզվական զգալի ընդհանրություններ: Ահա այդ ընդհանրություններից ելնելով, շեշտը այդ ընդհանրությունների վրա դնելով և այլ մոտեցում ունենալով բարբառների ստորաբաժանման հարցին՝ դրանք ազատ կերպով կարելի էր համարել միևնույն բարբառի, ասենք, ըստ բարբառի տարբեր ենթաբարբառներ:

Վերջենք մի ավելի ցայտուն օրինակ: Որքան էլ այդ տար-օրինակ լինի ու անտրամաբանական, Ղարաբաղի և Հաղրութի խոսվածքները ոչ միայն տարբեր բարբառներ են համարվում, այլև մտցվում են տարբեր ճյուղերի մեջ (Ղարաբաղը՝ ըստ, Հաղրութը՝ լիս): Բայց չէ՞ որ նրանք հիմնականում տարբերվում են միայն ներկա ժամանակի կազմությամբ (Ղաղբաղ՝ կյիրբը ըմ, Հաղրութ՝ կյիրիս ըմ) և մյուս գլխավոր հատկանիշներով նույնն են: Ղարաբաղը և Հաղրութը տարբեր ճյուղերի մեջ են դասավորվում միայն այն պատճառով, որ հայ բարբառների դասակարգման համար հիմք է ընդունված ներկա ժամանակի կազմությունը: Եթե հայ բարբառների դասակարգումը հիմնված լիներ ոչ թե ներկա ժամանակի, այլ մի ուրիշ հատկանիշի, ասենք, բացառական հոլովի կազմության վրա (ի դեպ նշենք, որ այսպիսի դասակարգումը գիտականորեն լիովին կարող է արդարացվել), Հաղրութի խոսվածքը ոչ միայն Ղարաբաղից տարբեր ճյուղի մեջ չէր մտնի, այլև ինքնուրույն բարբառ կոչվելու կոման չէր ունենա և սոսկ կհամարվեր Ղարաբաղի բարբառի ենթաբարբառ:

Նույն երևույթն են ներկայացնում նաև հոյի և Ուրմիայի խոսվածքները, որոնք պրոֆ. Ա. Ղարիբջանը ոչ միայն տարբեր բարբառներ է համարում, այլև դասավորում է տարբեր ճյուղերի՝ լ և ս ճյուղերի մեջ, որովհետև դրանց ներկայի կազմությունը տարբեր է (հոյ՝ կյիրէլ էմ, Ուրմիա՝ կյիրէս էմ): Տարբեր «ճյուղերի» պատկանող այդ «բարբառների» միակ գլխավոր տարբերությունը ներկայի կազմությունն է, մյուս բոլոր հատկանիշներով նրանք համարյա նույնն են:

Բայց հալ լեզվաբանների մեծ մասը առանձին լ և ս ճյուղեր չի ընդունում, այլ ընդունում է մի միասնական լիս ճյուղ: Իսկ այս ինքնին նշանակում է, որ այս տեսակետի վրա կանգնած լեզվաբանների համար հոյը և Ուրմիան ոչ թե տարբեր ճյուղերի պատկանող տարբեր բարբառներ են, այլ միևնույն ճյուղի մի միասնական բարբառի ենթաբարբառներ:

Մյուս կողմից՝ այս կամ այն բարբառի ենթաբարբառ համարվող մի շարք խոսվածքներ այլ շափանիշների, այլ մոտեցման դեպքում կարող են դիտվել որպես ինքնուրույն բարբառներ: Այս-

պես, օրինակ՝ պրոֆ. Հ. Աճառյանի «Հայ բարբառագիտություն» աշխատության մեջ Դիագինի և Ումիի խոսվածքները դիտված են որպես Վանի, իսկ Հաճընի ու Մարաշի խոսվածքները՝ որպես Կիլիկիայի բարբառի ենթաբարբառներ, որովհետև պրոֆ. Հ. Աճառյանը ելակետ է ունեցել ընդհանրությունները, շեշտը դրել է այդ լեզվական միավորները շաղկապող նմանությունների վրա: Իսկ պրոֆ. Ա. Ղարիբյանի «Հայ բարբառագիտություն» աշխատության մեջ Դիագինի, Ումիի, Հաճընի ու Մարաշի խոսվածքները դիտված են որպես ինքնուրույն բարբառներ, որովհետև պրոֆ. Ղարիբյանը ելակետ է ունեցել տարբերությունները, շեշտը դրել է այդ լեզվական միավորները Վանի և Կիլիկիայի բարբառներից անջատող առանձնահատկությունների վրա:

Նույն ձևով նաև՝ պրոֆ. Աճառյանի կողմից Վանի ենթաբարբառ համարված Շատախի խոսվածքը Մ. Մուրադյանի կողմից դիտվում է որպես ինքնուրույն ու անկախ բարբառ¹:

Այսպես, ուրեմն՝ բարբառների ու ենթաբարբառների որոշման սահմանները չափազանց խախուտ են ու անորոշ, պայմանական են ու հարաբերական: Եթե ուսումնասիրողը շեշտը դնում է լեզվական միավորները շաղկապող ընդհանրությունների վրա, կունենա ենթաբարբառներ, իսկ եթե շեշտը դնում է լեզվական միավորները առանձնացնող տարբերությունների վրա, կունենա բարբառներ:

Հայերենի բարբառների և ենթաբարբառների սահմանագծման համար ամենևին անդործադրելի է այն սկզբունքը, թե «...երբ երկու անհատ իրար չեն հասկանում, այդտեղ բարբառ կա, իսկ երբ հասկանում են իրար առանց դժվարության, այդտեղ ենթաբարբառ կա»²: Եթե բարբառների որոշման համար ելակետ ունենանք հասկանալիությունը և ոչ հասկանալիությունը, ապա սխալված չենք լինի, եթե ասենք, թե հայերենը բարբառներ չունի կամ համարյա չունի, որովհետև, ասենք, երևանցին, թիֆլիսցին, դարբասաղցին, վանեցին, պոլսեցին, խոյեցին և այլն փոխադարձաբար հասկանում են իրար:

Ընդունելով հանդերձ բարբառների և ենթաբարբառների ստորաբաժանման պայմանականությունն ու հարաբերականությունը, իհարկե, չի կարելի հարցն այնպես պատկերացնել, թե ամեն ինչ կախված է ուսումնասիրողի քմահաճույքից և ցանկացած դեպքում ամեն մի խոսվածք կարելի է համարել բարբառ կամ ենթաբարբառ: Այսպես, օրինակ՝ Փաղպիի, Աշտարակի և Էջմիածնի

¹ Տե՛ս Մ. Մուրադյան, Շատախի բարբառը, Երևան, 1962:

² Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 2-րդ մաս, էջ 123:

խոսվածքները իրարից ինչ-ինչ տարբերություններ ունեն, բայց անհնար է այդ տարբերություններից ելնելով՝ դրանք համարել առանձին բարբառներ: Իսկ ինչո՞ւ: Այն պարզ պատճառով, որ այդ խոսվածքների մեջ ընդհանրություններն այնքան շատ են ու ակնառու, որ դրանց՝ իրարից ունեցած առանձին տարբերությունները երկրորդական գծի վրա են մղվում (ի դեպ նշենք, որ դրանք առանձին ենթաբարբառներ էլ չի կարելի համարել. դրանց տարբերությունները քիչ են և կարող են համարվել խոսվածքային տարբերություններ):

Որովհետև հայերենի բարբառները հնչյունական, ձևաբանական ու բառապաշարային զգալի տարբերություններ են երևան հանում, ուստի որևէ խոսվածք ինքնուրույն բարբառ համարվելու համար պետք է ունենա լեզվական տարբերիչ գծերի մի ամբողջ խումբ:

Այս ածագծետից մոտենալով հարցին՝ տեսնենք, թե չափախոսվածքը ի՞նչ տարբերակիչ հատկանիշներ ունի Արարատյան բարբառից և դրանք թո՞ւյլ են տալիս այդ խոսվածքը առանձնացնելու որպես անկախ բարբառ, թե ոչ:

Արարատյան և լոռու խոսվածքներն ունեն հնչյունական, ձևավաբանական և բառապաշարային զգալի տարբերություններ:

Հնչյունական գլխավոր տարբերությունները կարելի է ամփոփել հետևյալ կետերում.

Ա. Բուն Երևանի բարբառը բարբառագետների վկայությամբ ո և ե երկբարբառային հնչույթները չունի, միայն ո(ուօ) ենք հանդիպում Աշտարակի խոսվածքում, իսկ ո (ուօ) և ե(իէ) միաժամանակ՝ նոր Բայազետի ենթաբարբառում¹:

Լոռու խոսվածքը, ի տարբերություն Երևանի բարբառի, է և օ ձայնավորներից բացի ունի նաև ե և ո երկբարբառները: Նթե գրաբարյան ո և ե հնչյունները Երևանում տալիս են պարզ ձայնավորներ՝ օ և է, ապա Լոռում տալիս են երկբարբառներ՝ ո(ուօ) և ե(իէ), ինչպես.

Երևան

Լոռի

$n > օ$

$n > n$

բոց > բօց

բոց > բոց

գող > գօղ

գող > գող

խորթ > խօրթ

խորթ > խոռթ

¹ Տե՛ս Ա. Ղաբիբյան, Հայ բարբառագիտություն, էջք 110, 116, 220:

թոռն>թոռ
խմոր>խըմօր
հող>ֆօղ
պոչ>պօչ

թոռն>թոռը
խմոր>խըմօր
հող>ֆող
պոչ>պոչ

ե>է

ե>ե

բենն>բէռ
դեղ>դէղ
թեւ>թէվ
մեղք>մէխկ
նեղ>նէղ
վեց>վէց

բենն>բենը
դեղ>դեղ
թեւ>թեվ
մեղք>մեխկ
նեղ>նեղ
վեց>վեց

Ու ե ն երկրաբառների գոյությունը լոռու խոսվածքի ամենահասակաշական հնչյունական կողմերից մեկն է, և անմիջաբար իր վրա է գրավում ուսումնասիրողի ուշադրությունը:

Բ. Երևանի և լոռու խոսվածքների շեշտը, որպես կանոն, ընկնում է նախավերջին վանկի ձայնավորի վրա (այդպես է ընդհանրապես արևելյան բարբառների շեշտադրությունը՝ ի տարբերություն արևմտյան բարբառների վերջնավանկային շեշտադրության), օրինակ՝ աղա՛լ>ա՛ղալ, անն՛ր>ա՛ներ, ամա՛ն>ա՛ման, կոճա՛կ>կո՛ճակ, ուրա՛գ>ո՛ւրաք, ուրի՛շ>ո՛ւրիշ և այլն: Բայց լոռու շեշտը ավելի ուժեղ է Երևանի շեշտից, և շեշտի ուժգնության այդ տարբերությունը հանգեցրել է նախաշեշտ ձայնավորի՝ պահպանման՝ երևանի խոսվածքում, իսկ հնչյունափոխության՝ լոռու խոսվածքում:

Այսպիսով, Երևանում նախաշեշտ ձայնավորը, որպես կանոն, մնում է անփոփոխ, իսկ լոռում հնչյունափոխվում է Ե-ի կամ առանձին դեպքերում սղվում է:

Երևան

Լոռի

ա>ա

ա>ը (0)

աղատել>աղադէլ
ալեոր>հալիվօր
բաժանել>բաժանէլ
բամբասանք>բամբասանք
ժարաւիլ>ժարավէլ
հարեան>հարէվան
շատանալ>շադանալ

աղատել>ըզատիլ
ալեոր>հըլիվօր
բաժանել>բըժանիլ
բամբասանք>բըմբասանք
ժարաւիլ>ժըրավիլ
հարեան>հըրէվան
շատանալ>շըտանալ

աղաչանք > աղաչանք
արածեի > արածէլ,

աղաչանք > զանչաք
արածեի > ըրածիլ || րածիլ

և > է(յէ)

եղունգն > յէղունգ
երեիլ > էրէվալ
գերեզման > գէրէզման

n > o

ոլորեի > օլօրեի
ողորմի > օղօրմի
բորբոքեի > բօրբօքէլ
լողանալ > լօղանալ

և > ը(թ)

եղունգն > ըղունգ || ղունգ
երեիլ > ըրէվալ || ռէվալ
գերեզման > գըրէզման

n > ը(թ)

ոլորեի > ըլօրեի || լօրեի
ողորմի > ըղօրմի || ղօրմի
բորբոքեի > բըրբօքիլ
լողանալ > լըղանալ

Դրան գումարվում է նաև այն, որ երկու և ունեցող երկվանկ բառերի ւ-ն բառի ածման դեպքում շեշտակորույս լինելով՝ Լոռու խոսվածքում սովորաբար վերածվում է ղ-ի, իսկ Երևանի խոսվածքում մնում է անփոփոխ:

Ե Ր Է Ա Ն

աման—ամանի
անգաձ—անգաձի
ատամ—ատամի
բանջար—բանջարի
դարման—դարմանի
ջաղաց—ջաղացի
քամակ—քամակի

Լ Ո Ր Ի

աման—ըմանի
անգաձ—ընգաձի
ատամ—ըտամի
բանջար—բընջարի
դարման—դըրմանի
ջաղաց—ջըղացի
քամակ—քըմակի

Նախաշեշտ ձայնավորների (հատկապես և ձայնավորի) հըն-
չյունափոխությունը Լոռու խոսվածքի ամենացայտուն դրսևորված
առանձնահատկություններից մեկն է, դա Լոռու խոսվածքին տալիս
է մի առանձին երանգ և հեռացնում Արարատյան բարբառից:

Մանրթության կարգով նշենք, որ նախաշեշտ ձայնավորների
փոփոխություն է նկատված նաև Աստապատի խոսվածքում, որը հա-
մարվում է Արարատյանի ենթաբարբառ, օրինակ՝ երեկոյ > ըրիկուն,
գերեզման > գըրէզման, հաւաքուած > վաքված և այլն¹: Սակայն այս
երևույթը ամենից ցայտուն կերպով դրսևորվում է Ղարաբաղի բար-

¹ Տե՛ս նաև. Անառնյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 45:

բառում, որի հետ և նախաշեշտ ձայնավորների փոփոխությամբ շրփման մեջ է մտնում կոռու խոսվածքը:

Գ. Գրաբարյան և վերջնահնչյունը արևմտահայ ու արևելահայ գրական լեզուներում և հայերենի բարբառների բացարձակ մեծամասնությամբ մեջ ընկել է, ինչպես եզն>եղ, մուկն>մուկ, գառն>գառ և այլն: Գրաբարյան և վերջնահնչյունը ընկել է նաև Երևանի բարբառում և նրա խոսվածքներում: Կոռին այն հազվագյուտ շրջաններից մեկն է, որտեղ գրաբարյան և վերջնահնչյունը հանդես է գալիս, բայց փոփոխված ձևով, այն է՝ ը ձևով (եզն>յեզը, մուկն>մուկը և այլն): Այսպես, ուրեմն՝ գրաբարյան և վերջնահնչյունը Արարատյան բարբառում և նրա խոսվածքներում ընկել է (համեմատյան դեպս բարբառագիտական ոչ մի աշխատության մեջ Արարատյան բարբառի համար ն-ի պահպանում չի նշված), իսկ կոռում պահպանվել է (ը ձևով):

Գրաբար	Երևան	Կոռի
բեռն	բէռ	բեռը
բուռն	բուռ	բուռը
գառն	գառ	գառը
դուռն	դուռ	դուռը
թոռն	թոռ	թոռը
կաթն	կաթ	կաթը
հարսն	հարս	հառսը
ձեռն	ձէռ	ձեռը
ձուկն	ձուգ	ձուզը
մատն	մատ	մատը
ոտն	վոտ	վոտը

Այս բառերի նմանակությամբ կոռում մի շարք բառերի վերջում ավելացել է ը հնչյունը, ինչպես՝ աստղ>աստղը, անէծք>անիծկը, աչք>աչկը, թամբ>թամբը, թութ>թութը, խօսք>խօսկը, հրաշք>հրաշկը, ճիւղ>ճուխկը, մեղք>մեխկը, շող>շոխկը, միտք>միտկը և այլն:

Գրաբարյան և վերջնահնչյունի այսպիսի դրույթով կոռու խոսվածքը առանձին դիրք է գրավում հայերենի բարբառների մեջ, առանձնանում է Արարատյան խոսվածքներից և որոշ չափով մոտենալով Ղարաբաղի բարբառին (Ղարաբաղում ն-ն ոչ միայն պահպանվում է, այլև վրան ավելանում է մի ը ևս, օրինակ՝

մուկն > մօկնը, նուռն > նօռնը, ձուկն > ծիւկնը և այլն)՝ շփման մեջ է մտնում գրաբարի հետ:

Դ. Լոռու մի շարք գյուղերում (Ղալաշա, Կոթի, Շնող և այլն) ձայնավորով սկսվող մի շարք բառերի սկզբում ավելանում է ձայնեղ հ(հ') հազագր. ինչպես՝ աջ > հ'աջ, առաջ > հ'առաջ, առաջ-նակ > հ'առչնէկ, արդար > հ'արթար, արթուն > հ'արթուն, արջ > հ'արյ, արջառ > հ'աշառ, ափ > հ'ափուռ, երեք > հ'իրեք, էգ > հ'էք, իմանալ > հ'իմանալ, իմաստուն > հ'իմաստուն, իրեար > հ'իրուր, իւր > հ'իրա:

Ձայնեղ հ'-ի է փոխվում նաև գրաբարյան բառակղզիքի յ-ն, ինչպես յիսուն > հ'իցցուն, յիշատակ > հ'իշատակ, յաջողիլ > հ'ա-ջողալ:

Բարբառագիտական ուսումնասիրություններում բուն Երևանի բարբառի համար ձայնեղ հ-ի գոյություն չի արձանագրված, բայց նշված է, որ ձայնեղ հ ունի Արարատյանի ենթաբարբառ համար-վող Նոր Բայազետի խոսվածքը¹:

Հրապարակված բարբառային տեքստերից պարզվում է, որ ձայ-նեղ հ ունի նաև Արարատյան բարբառի Ջաֆարաբաղ գյուղի (Հոկ-տեմբերյանի շրջան) խոսվածքը, ինչպես՝ «Մէ դինջ հառավոտ էր»։ «Գլխբորի հ'էրէսնէրը պաշէցին»։ «Գլխբորը թէզ-թէզ քամագն էր հ'իշգըմ»։ «Մէրը միզարօվ սըրփըմ ա հ'աշկէրը»։ «էլի հօր կօղօվ վազըմ, յա հ'առաշն էր հ'ընզընում»²։ Ինչպես օրինակներն են ցույց տալիս, ձայնեղ հ'-ի հավելումը այս խոսվածքի ձայնա-վորասկիզբ բառում սովորական երևույթ է:

Ա. Ղարիբյանի «Հայ բարբառագիտության» մեջ Աշտարակի խոսվածքով բերված է մի փոքրիկ նմուշ (կես էջից էլ պակաս), որտեղ հանդիպում է հափումը ձևը՝ «Իբու հափումը կանած ի»³։ Ամենայն հավանականությամբ տառադարձությունը ճիշտ չէ, պետք է լիներ հ'ափումը։ Դա ափ > հ'ափ բառի ներգոյական հոլովածին է։ Ա. Գրիգորյանի «Դասընթացում» հանդիպում ենք Հ'աշտարակ ձև-վին։ Այս օրինակներից ելնելով կարելի է ասել, որ Աշտարակի խոսվածքում ձայնեղ հ կա:

Ուրեմն՝ բուն Երևանի բարբառում ձայնեղ հ չկա կամ, համե-նայն դեպս, չի արձանագրված, իսկ Լոռու խոսվածքի առանձին հատվածներում ձայնեղ հ-ի ենք հանդիպում:

Մի կողմ թողնելով հնչյունական մասնակի տարբերությունները՝

¹ Տե՛ս Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 131:

² Տե՛ս անդ, էջ 229:

³ Անդ, էջ 227:

անցնենք ձևաբանական յուրահատկությունների քննությանը, որոնք ավելի կարևոր են հայերենի բարբառների և ենթաբարբառների սահմանագծման համար:

Երևանի և Լոռու խոսվածքների ձևաբանական գլխավոր տարբերությունները կարելի է ամփոփել հետևյալ կերպ.

Ա. Երևանի բարբառում բաղմավանկ բառերի հոգնակին, որպես կանոն, կաղմվում է նեւ մասնիկով, իսկ Լոռու խոսվածքում՝ նի մասնիկով, ինչպես.

Երևան

Լոռի

հալիվօրնէր

հըլիվորնի

բէրաննէր

բէրաննի

գըլուխնէր

գըլխընի

ղըմակնէր

ղըմակնի

էրէսնէր

էրէսնի

հօղաղնէր

հօտաղնի

պառավնէր

պառավնի

Ա. Ղարիբյանը, նկարագրելով հայ բարբառների հոգնակներտ մասնիկները, նշում է, որ «նի վերջավորությունը նշանակում է հոգնակի Պոլսի բարբառում (ռաճեճնիս=մեր ոտները, գրքեճնիս=մեր գրքերը): Նույն հոգնակին նե՛ ձևով գտնում ենք Ղարաբաղի բարբառում, օրինակ՝ ճըղըցնե=ջաղացներ, տըխտըկնե=տախտակներ»¹. Սակայն, վերապահություն անելով, նկատում է, որ Ղարաբաղի բարբառի նի հոգնակին «կարող էր ստացվել նաև «ներ» հոգնակից՝ վերջին բաղաձայնի անկումի հետևանքով»²: Իհարկե, ավելի հավանականը առաջին բացատրությունն է, որովհետև ի> է փոփոխությունը Ղարաբաղի բարբառի համար օրինաչափական է, օրինակ՝ բավարացի>բավարացե, շուշկեցի>շուշկըցե, բանին>պէնէն, քանի>քանէ, կշտին>քշտէն, մինչդեռ բառավերջի բ-ի անկում այս բարբառում չի նկատվում:

Եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ նի մասնիկը Պոլսի բարբառում բուն հոգնակներտ չէ և գործածվում է սոսկ ստացական հոգի հոգնակիությունը ցույց տալու համար (գրքեճնիս=իմ գրքերը, գրքեճնիս=մեր գրքերը), ապա պարզ կդառնա, որ Լոռին այն

¹ Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 137:

² Օրինակները բաղել ենք Ա. Ղարիբյանի վերահիշյալ գրքում Ղարաբաղի բարբառից բերված նմուշներից (տե՛ս էջ 240):

հազվագյուտ շրջաններից է, որտեղ նի հոգնակերտը այնքան լայն գործածություն ունի¹:

Բազմավանկ գոյականների հոգնակիի կազմության այս առանձնահատկությամբ լոռու խոսվածքը հեռանում է Արարատյան բարբառից և որոշ չափով միանալով Ղարաբաղի բարբառին՝ նրա հետ միասին մի առանձին դիրք է գրավում հայերենի բարբառների մեջ:

Միավանկ բառերի հոգնակիի կազմությամբ Արարատյան և լոռու խոսվածքները (ինչպես և հայերենի բարբառներն ընդհանրապես) շեշտված տարբերություններ երևան չեն հանում, երկուսն էլ միավանկների հոգնակին կազմում են էր (լոռու որոշ գյուղերում՝ եր) մասնիկով, ինչպես՝ տուն-տընէր, սար-սարէր, քար-քարէր և այլն: Սակայն լոռում որոշ միավանկ բառեր հոգնակի են կազմում աճ մասնիկով, որ բուն Երևանի բարբառում չկա: Այսպիսի բառեր են.

այծ>էծ—իծան

գալլ>գյէլ—գյիլան

դէզ>դէզ—դիզան

թի>թի—թիան

ծի>ծի—ծիան

ծու>ծու—ծըվան

Ան հոգնակերտը գործածական է սակայն Արարատյանի ևն-թաբարբառ համարվող Նոր Բայազետում (իշան, ձիան): Վերևում բերված հոգնակի ձևերի սեռական հոլովն ունենում է ոնց (ուօնց) վերջավորությունը՝ իծան-իծանոնց, գյիլան-գյիլանոց, ձըվան-ձըվանոնց և այլն:

Բ. լոռու խոսվածքի հոլովական գլխավոր առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ որոշ խմբի բառերի բացառական հոլովում ից վերջավորության ց-ն ընկնում է, իսկ այս իր հերթին նշանակում է, որ որոշ բառեր բացառական են կազմում սոսկ ի վերջավորությամբ:

Այս առանձնահատկությունն ունեն.

I. Յ հոլովման բառերը, օրինակ՝ Սըհականցի «Սահականցից», խընամոնցի «խնամիններից», գյէղացոնցի «գյուղացիներից», րէխանցի «երեխաններից», փէսէնոնցի «փեսաններից», ախպօրտանցի «եղբայրներից» և այլն:

II. Վա հոլովման բառերը, օրինակ՝ էն օրվանի «այն օրից», րմառվանի «ամառվանից», ձըմըռվանի «ձմեռվանից», աշունքվանի

¹ Նի հոգնակերտը գործածական է նաև Իջևանի, Շամշադինի ու Գորիսի շրջաններում:

«աշնանից», զարունվմանի «գարնանից», ևն տարվանի «այն տարուց» և այլն:

III. Անձնական, ցուցական դերանունները, օրինակ՝ ինձանի «ինձանից», քեզանի «քեզանից», նրանի «ներանից», մեզանի «մեզանից», ձեզանի «ձեզանից», նրանցի «ներանցից», սրանի «սրանից», դրանի «դրանից», սրանցի «սրանցից», դրանցի «դրանցից» և այլն:

Բարբառագիտական աշխատություններում նրանի բարբառի համար այսպիսի երևույթ չի արձանագրված: Պրոֆ. Աճառյանը էստոնի, էտոնի, էնդոնի, դերանունների բացառականը ներկայացնում է էստոնցից||բստոնցից, էտոնցից||բտոնցից, էնդոնցից||բնդոնցից ձևերով¹ (մյուս դերանունների հոլովումը չի բերված): Պրոֆ. Ա. Ղարիբջյանը յէս, դու, մէնի, դուի անձնական դերանունների և բստոնի, բդոնի, բնդոնի ցուցականների բացառականը ներկայացնում է ինձանից, քեզանից, մէզանից, ձեզանից, բստոնցից, բդոնցից, բնդոնցից ձևերով², որոնց մեջ ց-ն պահպանված է: Այս դերանունների բացառականի կազմությունը նույն ձևով է ներկայացված նաև Ա. Գրիգորյանի «Հայ բարբառագիտության դասընթացում»³:

Սակայն հնարավոր է, որ այս երևույթը, այսինքն՝ ց-ի անկումը Արարատյան բարբառում լինի, բայց վրիպած լինի բարբառագետների ուշադրությունից: Այս ստուգելու համար մենք ուշադրությամբ փննցինք Հ. Աճառյանի, Ա. Ղարիբջյանի և Ա. Գրիգորյանի գրքերում Արարատյան բարբառով բերած նմուշները և Ա. Ղարիբջյանի մոտ գտանք միակ օրինակը, որտեղ բացառականի ց-ն բնկել է, դա էր՝ Առավօղվանի աշկըս ջուր դառավ⁴ «Առավոտվանից աշքս ջուր դառավ»: Հասկանալի է, որ այդ միակ օրինակով չի կարելի հաստատել բացառականի ց-ի անկումը Արարատյան բարբառում (չի բացառված նաև այն, որ այդ ձևը կարող է վրիպակ լինել):

Բացառականի այսպիսի կազմությամբ ևս կոռու խոսվածքը շփման մեջ է մտնում Ղարաբաղի բարբառի հետ, որովհետև վերջինում անձնական և ցուցական դերանունների բացառականը կազմվում է առանց ց-ի, օրինակ՝ ընձանա «ինձանից», քրզանա «քեզանից», մրզանա «մեզանից», ծրզանա «ձեզանից», բստրա-

¹ Տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 41:

² Տե՛ս Ա. Ղարիբջյան, Հայ բարբառագիտություն, էջք 224—225:

³ Տե՛ս Ա. Գրիգորյան, Հայ բարբառագիտության դասընթաց, էջք 214—216:

⁴ Տե՛ս Ա. Ղարիբջյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 228:

նա «սրանից», ըստանա «դրանից», բնդրանա «նրանից»¹: Ման-
թության կարգով նշենք, որ Ղարաբաղի բարբառում բացառական
հոլովը, որպես կանոն, կազմվում է ան վերջավորությամբ, օրի-
նակ՝ սարան «սարից», ֆարան «ֆարից» և այլն:

Գ. Սա, դա, նա ցուցականները սրանք, դրանք, նրանք հոգ-
նակիներից բացի ունեն զուգահեռ սրհանք, լրհանք, նրհանք հոգ-
նակիները՝ բոլոր հոլովական ձևերով, ինչպես՝ ուղղ.—սրհանք, լր-
հանք, նրհանք. սեռ. տր. հայց.—սրհանց, դրհանց, նրհանց. բաց.
—սրհանցի, դրհանցի, նրհանցի, գործ.—սրհանցով, դրհանցով,
նրհանցով. ներգ.—սրհանցըմ, դրհանցըմ, նրհանցըմ: Այս ձևերը,
որքան մեզ հայտնի է, բուն Արարատյան բարբառում չկան:

Սրհանք, դրհանք, նրհանք դերանվանական ձևերի գործա-
ծովյամբ ևս չոտու խոսվածքը չիման մեզ է մտնում Ղարաբաղի
բարբառի հետ:

Դ. խոռու խոսվածքում ստացական հոգերի հոգնակիությունն
արտահայտելու համար բոլոր գոյականները՝ թե՛ միավանկ, թե՛
բազմավանկ, ստանում են ներու մասնիկը, որի վրա և դրվում են
ստացական հոգերը: Այսպես՝ տունըս նշանակում է իմ տունը,
տրնէրս՝ իմ տները, իսկ մեր տները իմաստը արտահայտելու հա-
մար գործածվում է տուններու ձևը (օրինակ՝ տուններու ֆան-
դրվեց): Նույն ձևով էլ՝ ձեռներու «մեր ձեռքերը», վոտներու «մեր
ոտքերը» և այլն: Տունըս և տրնէրս ձևերը կան նաև Արարատյան
բարբառում, իսկ խոռու՝ տուններու ձևին համապատասխան գոր-
ծածվում է տրնէրս ձևը: Այսպես նաև՝ ձեռներէրս, վոտներէրս
և այլն:

Սակայն Արարատյան և խոռու խոսվածքների ձևաբանական
տարբերություններն ավելի ցայտուն են բայական համակարգում:

Անցնենք դրանց քննությանը:

Ե. Անորոշ դերբայ.—Պրոֆ. Հ. Աճառյանը, խոսելով Արա-
րատյան բարբառի խոնարհման մասին, գրում է. «Թալերը հիմ-
նական փոփոխության ենթարկված են. նախ չորս լծորդություննե-
րեն երկուբը ջնջված են՝ իլ, ու վերջավորությունները վերածվելով
ել և ըստ այդմ խոնարհվելով առաջին լծորդության համաձայն»²:
Այս նշանակում է, որ Արարատյան բարբառում անորոշ դերբայը
կազմվում է ել և ալ վերջավորություններով՝ արեւելահայ գրակա-
նի նման:

Պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը գրում է. «Արարատյան բարբառն ունի

³ Տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 67:

² Անդ, էջ 41—42:

երեք խոնարհում՝ էլ, իլ, ալ. իլ խոնարհումը լինում է սովորաբար ժխտակցների դեպքում»¹:

Գոց. Ա. Գրիգորյանի գրքում կարդում ենք. «Անորոշ դերբայում Արարատյան բարբառն ունի էլ, ալ, իլ վերջավորությունների, օրինակ՝ ասէլ, բարգանալ, ըլիլ»²:

Այսպես, ուրեմն, ըստ Հ. Աճառյանի՝ անորոշ դերբայը Արարատյան բարբառում ունենում է էլ և ալ, իսկ ըստ Ա. Ղարիբյանի և Ա. Գրիգորյանի՝ էլ, իլ ու ալ վերջավորությունները, ըստ որում, առաջինը գտնում է, որ իլ-ով կազմված անորոշը սովորաբար հանդես է գալիս ժխտականի դեպքում, իսկ երկրորդը բերում է իլ-ով կազմված անորոշի մի կոնկրետ օրինակ՝ ըլիլ, սակայն անհայտ է մնում, թե իլ-ով անորոշ ուրիշ ի՞նչ բայեր ունեն:

Սակայն ինչպես էլ որ ընդունենք անորոշի կազմությունը Արարատյան բարբառում, լոռու խոսվածքը անորոշ դերբայի ձևավորմամբ տարբերվում է նրանից:

Նախ նշենք, որ ալ վերջավորվող բայերը (աղալ, կարդալ և այլն) և՛ Երևանում, և՛ լոռում նույն ձևն ունեն, տարբերություններ հանդես չեն բերում: Անորոշի կազմությամբ տարբերվում են արդի գրականի ել (նեյ, չեյ) վերջավորվող բայերը, ուստի և հետագա շարադրանքի ընթացքում խոսքը գնում է հենց դրանց մասին:

Ըստ անորոշ դերբայի կազմության լոռու խոսվածքները բաժանվում են երկու խմբի:

1. Խոսվածքների առաջին խումբը ել-ով վերջավորվող անորոշ դերբայ չունի:

Գրական հայերենի ել (գրբ. ել, իլ), նեյ (գրբ. անիլ||անել, ուլ||նուլ), չեյ (գրբ. չիլ) վերջավորվող բայերին համապատասխան ունենում ենք իլ, նիլ, չիլ ձևերը, ինչպես՝

գրաբար	գրակ. հայերեն	լոռու խոսվածք
ել	ել	իլ
ազատել	ազատել	ըզատիլ
անիծել	անիծել	անըծիլ
բաժանել	բաժանել	բըժանիլ
խաբել	խաբել	խափիլ
ծալել	ծալել	ծալիլ
սիրել	սիրել	սիրիլ

¹ Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 225:

² Ա. Գրիգորյան, Հայ բարբառագիտության դասընթաց, էջ 216:

իլ	ել	իլ
աճիլ	աճել	աճիլ
աշխատիլ	աշխատել	ըշխատիլ
ապրիլ	ապրել	ապրիլ
ծաղկիլ	ծաղկել	ծաղկիլ
ծիծաղիլ	ծիծաղել	ծիծաղիլ
ուլ նուլ	նել	նիլ
թողուլ	թողնել	թողնիլ
		թողալ
առնուլ	առնել	առնիլ
աճիլ աճել	նել	նիլ
ագանիլ	հագնել	հագնիլ
անկանիլ	ընկնել	ընգնիլ
գտանել	գտնել	գըղնիլ
հասանիլ	հասնել	հասնիլ
շիլ	շել	շիլ
թռչիլ	թռչել	թրռչիլ
հանգչիլ	հանգշել	հանգշիլ
ուռչիլ	ուռչել	ուռչիլ
կորչիլ	կորշել	կրռչիլ

Անորոշ կազմության այս ուղղությանն են հետևում Ստեփանավանի շրջանի գյուղերը (Գյառգյառ, Գյուլագարակ, Վարդաբուր), Գուգարքի շրջանի Դեբեդ գյուղը և այլն: Այս խոսվածքներում նուե ի խոնարհման բայերի անորոշ և վաղակատար դերբայները ձևաբանորեն տարբերակված են. անորոշն ունենում է իլ՝ գրիլ, ըշխաթիլ, ըգաթիլ և այլն, իսկ վաղակատարը՝ էլ վերջավորութունը՝ գրել, ըշխաթել, ըգաթել:

Անորոշ դերբայի այսպիսի կազմությամբ չոռու վերոհիշյալ խոսվածքները նմանվում են Թիֆլիսի բարբառին (Թիֆլիսի բարբառում գրականի էլ վերջավորվող բայերին համապատասխանում է իլ ձևը, օրինակ, գրիլ, քաղիլ, կրաթիլ և այլն):

2. Խոսվածքների երկրորդ խումբը արդի հայերենի էլ (գրբ. էլ), նել (գրբ. ուլ||նուլ, անիլ||անել), շել (գրբ. շիլ) վերջավորվող բայերին համապատասխան ունենում է էլ (իեւ՝ ե-ի երկբարբառային հնչմամբ), նուլ (ուլ) և շիլ ձևերը: Ըստ այդմ, այս խոս-

վածքներում անորոշ դերբայը կազմվում է ել, ուլ (նուլ), իլ (չիլ), հասկանալի է, նաև ալ (աղալ, կառթալ) վերջավորութուններով, իսկ սա իր հերթին նշանակում է, որ լոռու մի շարք խոսվածքներ պահել են գրաբարյան բոլոր լծորդութունները (բացի ա-ից, որ գրաբարում հանդես է գալիս միայն գոլ բայի մեջ):

գրաբար	արդի հայերեն	լոռու խոսվածք
ել	ել	ել (իլ)
ազատել	ազատել	ըզատել
անիծել	անիծել	անըծել
բաժանել	բաժանել	բըժանել
խաբել	խաբել	խափել
ծալել	ծալել	ծալել
սիրել	սիրել	սիրել
ոսլ, ճոսլ	ճել	ոսլ, ճոսլ
թողուլ	թողնել	թողուլ թողնուլ
առնուլ	առնել	առնուլ
առնիլ առնել	ճել	ճոսլ
գտանել	գտնել	գըղնուլ
ագանիլ	հագնել	հաքնուլ
հասանիլ	հասնել	հասնուլ
մտանել	մտնել	մըտնուլ
տեսանել	տեսնել	տէնուլ
չիլ	չել	չիլ
թռչիլ	թռչել	թըռչիլ
հանգչիլ	հանգչել	հանգչիլ
ուռչիլ	ուռչել	ուռչիլ
փախչիլ	փախչել	փախչիլ
կորչիլ	կորչել	կորչիլ

Չնայած որ ընդհանրապես գրաբարյան պարզ իլ վերջավոր-
մբողջ բայերը շուտ են եկել ել ձևին, ինչպես՝ աշխատիլ>ըշխատել,
ծաղկիլ>ծախկել, ծիծաղիլ>ծիծաղել և այլն, բայց գրաբարյան
պարզ իլ ձևը պահպանվել է մի քանի բայերի մեջ, դրանք են՝ փտիլ>
փըթիլ, քնիլ>քընիլ, քրտնիլ>քըռընիլ, նաև տանիլ>տանիլ (վեր-
ջինիս մեջ ն-ն ածանց է): Գրաբարյան ել լծորդության իլ փոփոխու-
թյուն ունենք քնել>քընիլ բայի մեջ: Գրաբարյան իլ լծորդությունը

ուհսպանլիլ է նաև անկանիլ>ընգնիլ, մեռանիլ>մեռնիլ բայերի մեջ: Ունիմ բայը ևս երևան է հանում գրաբարյան ի լծորդությունը, ինչպես՝ ունիմ, ունիս, ունի, ունիմք, ունիք, ունին:

Անորոշի այսպիսի կազմություն ունեն նույնբերյանի շրջանի՝ Ղալաշա, Ալավերդու շրջանի Շնող և այլ գյուղերի խոսվածքների:

Գրաբարյան իլ, մանավանդ ուլ լծորդության պահպանմամբ լոռու խոսվածքը ոչ միայն հիմնավորապես հեռանում է Արարատյան բարբառից, այլև բացառիկ տեղ է գրավում հայերենի բարբառների մեջ, որովհետև ուլ լծորդությունը հայերենի հազվագյուտ բարբառներում է միայն պահպանվել: Պրոֆ. Հ. Աճառյանը այդ հարցի մասին գրում է. «Դ լծորդությունը (ուլ լծորդությունը—Մ. Ա.) առհասարակ ջնջված է մեր բարբառներում»¹: «Դ լծորդության երկրորդ տիպարը (նուլ—Մ. Ա.) առաջին (ուլ—Մ. Ա.) տիպարի նման, ջնջված է նոր բարբառներում»²:

Գրաբարյան ուլ լծորդությունը քիչ թե շատ հարազատ ձևով պահպանված է Համշենի բարբառում և իր դրսևորումներն ունի նոր նախիջևանի, Առտիալի, Սվեդիայի և Զեյթունի բարբառներում³:

Ահա, լոռու խոսվածքը ուլ լծորդության պահպանմամբ շփման մեջ է մտնում ձևաբանական և հնչյունական համակարգով իրենից այնքան հեռու կը ճյուղի վերոհիշյալ բարբառների հետ:

Զ. Անկատար ժամանակ.— Լոռու խոսվածքն ունի անկատար ժամանակի երկու ձև՝ բաղադրյալ և պարզ: Լոռու խոսվածքի բաղադրյալ անկատարը լրիվ նույնանում է Երևանի անկատարին, ինչպես.

բէրւմ ի	բէրւմ ինք
բէրւմ իր	բէրւմ իք
բէրւմ էր	բէրւմ ին

Բայց լոռու խոսվածքում կա նաև մի երկրորդ անկատար, պարզ անկատար, որ ճիշտ և ճիշտ նույնանում է գրաբարյան անկատարին, այսինքն՝ կազմվում է ոչ թե դերբայով ու օժանդակ բայով, այլ բայահիմքով ու վերջավորություններով, ինչպես.

բէրէի	բէրէինք	բըժանէի	բըժանէինք
բէրէիր	բէրէիք	բըժանէիր	բըժանէիք
բէրէր	բէրէին	բըժանէր	բըժանէին

Անկատարի այսպիսի կազմությամբ լոռու խոսվածքը ոչ միայն հեռանում է Արարատյան բարբառից, այլև յուրահատուկ տեղ գրավելով հայերենի բարբառների մեջ՝ անմիջական շփման մեջ

¹ Հ. Աճառյան, Կիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. 4, Ա, Երևան, 1959, էջ 417:

² Անդ, էջ 418:

³ Տես անդ, էջք 417—418, 441, 452, 463, 466:

է մտնում՝ գրաբարի հետ: Ընդհանրապես գրապահայանումը հայերենի բարբառներում հաճախ այս հարցում կոռու խոսվածքը հնոհազվագլուտ ներկայացուցիչներից է հայերեն է. Ե նախահավելված.— Ինչպես հայտնի լավ կատարյալի միավանկ եզակի երրորդ դեմանկ բայաձևերն ընդհանրապես) ստանում վածը, օրինակ՝ գտի, գտեր, եզիտ, տեսի, տհատեր, եհատ, բերի, բերեր, եբեր և այլն:

Արևելահայ և արևմտահայ գրական լեզվում, որպես կանոն, գրաբարյան Ե նախա-կոռու խոսվածքը այս հարցում ևս յուրահաբերում՝ հինգ բայերի անցյալ կատարյալի քում պահպանելով գրաբարյան Ե նախահա-

բէրի	դառա	զըրի	թօղի
բէրիւ	դառար	զըրիւ	թօղի
եբեր	եղառ	եզեր	եթօղ

Սրանցից էրեւ ձևը գործածել է հայ մեծ մանյանը «Սասունցի Դավիթ» պոեմում, որի հատվածը.

— Մինչև լուս կհասցնեմ.
Ու ձին տրվալ փորը գետին:
— Կարմիր ձիու մեջքին զարկեց.
Սա էլ երես փորը գետին:
— Հերթը եկավ սկին հասավ.
Գետին շերտ փորը սև ձին՝:

Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ տրվալ և էրես ձևերը գործածվում են որպես նույնանիշներ:

Էբեր, էղառ, էզեր, էթօղ, էրես նախահավելվածով ձևերին գուգահեռ ավելի հաճախ գործածվում են բերուց, դառալ, դրուց, թօղուց, տրվուց նույնանիշները:

Ե նախահավելվածի պահպանմամբ կոռու խոսվածքը միջին հայերենի միջնորդութեամբ շփման եզրեր է հանդես բերում գրաբարի հետ:

¹ Գտնում են, որ հոտորչուրի բարբառը ներկա և անցյալ անկատար ժամանակները կազմում է գրաբարաձև (տե՛ս Ա. Զարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 547):

² Այս ձևերը կան, օրինակ, Նոյեմբերյանի շրջանի Ղալաշա գյուղի խոսվածքում:

³ 2. Թումանյան, Երկեր, երկու հատորով, հ. II, Երևան, 1958, էջ 124:

և անկատարի Ե երևույթ է: պահպանման բառների մեջ: բարում անց-չպես և միա-նախահավել-ետես, հատի, և բարբառնե-ածը ջնջվել է: ևն է հանդես երրորդ դեմ- , ինչպես.

վի
շվի
ւետ²
տեղծ Հ. Թու-
րում ենք այս

Ը. Զևի դերբայ.— Լոռու խոսվածքում կա մի դերբայ, որ կազմվում է էն ածանցով՝ դրվելով անորոշի ձևի վրա, ըստ որում, անորոշի իլ ածանցը այդ դեպքում փոխվում է էլ-ի, օրինակ՝ բրածիլ—բածելէն, գոռծիլ—գոռծելէն, մէռնիլ—մէռնելէն, զըղզողալ—զըղզողալէն, մըխկըտալ—մըխկըտալէն և այլն։ Այս դերբայը ցույց է տալիս գործողության կատարման ձևը՝ նախադասության մեջ բացառապես գործածվելով ձևի պարագայի պաշտոնով, օրինակ՝ զըղզողալէն զընաց ջըրի «զողզողալով զնաց ջրի»։ մեռնելէն ա գոռծ անըմ «մեռնելով է գործ անում»։

Այս էն վերջավորվող դերբայը առաջին անգամ որպես ինքնուրույն դերբայական ձև է դիտվել պրոֆ. է. Աղայանի կողմից և անվանվել է մակբայական դերբայ¹։ Պրոֆ. Ա. Աբրահամյանը այն անվանում է ընթացակցական դերբայ²։ Կարծում ենք ավելի հարմար է ձևի դերբայ անվանումը, որ համապատասխանում է նրա և՛ իմաստային կողմին, և՛ շարահյուսական կիրառությանը։ Այս դերբայը հայերենում բավական տարածված է, կա միջին հայերենում և արևմտահայ գրականում, Պոլսի և Նոր Զուղայի բարբառներում, Արարատյանի Աստապատի հնթաբարբառում³ և այլն։ Բայց բուն Երևանի բարբառում չկա, համենայն դեպս բարբառագիտական ուսումնասիրություններում այս դերբայի գոյության մասին խոսք չկա։

Թ. Ժամանակի դերբայ (անկատար դերբայի երկրորդ ձև).— Լոռու մի շարք գյուղերում (օրինակ՝ Ստեփանավանի շրջանի Գյառգյառ, Գյուլագարակ, Վարդաբլուր և այլ գյուղերում) ժամանակի դերբայը կազմվում է ուս ածանցով, որ դրվում է անորոշի ձևի վրա, ըստ որում, անորոշի իլ ածանցը այդ դեպքում փոխվում է էլ-ի, օրինակ՝ բէրիլ—բէրէլուս, աղալ—աղալուս, լիսանալ—լիսանալուս և այլն⁴։

Այս դերբայը համապատասխանում է արդի հայերենի անկատարի երկրորդ ձևին՝ իս վերջավորվող դերբային (բերելիս, աղալիս և այլն), ունի այն գործածությունները, ինչ արդի հայերենի անկատար դերբայի երկրորդ ձևը, այն է՝ լինիլ>ըլիլ օժանդակ բայի

¹ Տե՛ս է. Աղայան, Քննություն Մեղրու բարբառի, Երևանի պետ. համալսարանի «Գիտական աշխատություններ», հ. 19, 1941, էջ 424։

² Տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Երևան, 1953, էջ 262։

³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 262—263։

⁴ Դսեղ, Արճիս, Վահագնի, Կոթի, Դաշաղան և այլ գյուղերում այս դերբայն ունի սովորական իս վերջավորությունը՝ բէրէլիս, աղալիս, լիսանալիս և այլն։

հետ բաղադրում է երկրորդական բաղադրյալ ժամանակներ, օրինակ՝ բերելուս էմ ըլըմ, բերելուս էմ էլէլ, բերելուս էլա և այլն, իսկ առանձին գործածվելով դառնում է ժամանակի պարագա՝ ցուցաբերելով գլխավոր գործողության կատարման ժամանակը, օրինակ՝ Տուն գալուս նրան տէ՛հա «Տուն գալիս նրան տեսա», Հաց ուտելուս խօսալ էլն «Հաց ուտելիս չին խոսի» և այլն: Ուս-ով կազմվող այս դերբայը ունեն բոլոր բայերը, ներառյալ նաև գալ և տալ բայերը՝ գալուս, տալուս: Այս բայերի անկատար դերբայը կազմվում է իս ածանցով՝ գալիս, տալիս. այս ձևերով կազմվում են սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ անկատար ժամանակները (գալիս էմ, տալիս եմ), իսկ գալուս, տալուս ձևերով՝ երկրորդական բաղադրյալ ժամանակներ (գալուս էմ ըլըմ, տալուս եմ ըլըմ), ինչպես և դրանք ունեն նաև ինքնուրույն գործածություն (գալուս տէ՛հա «գալիս տեսա»):

Ուս-ով կազմվող այս դերբայը կա հայերենի շատ հատվածներում, բայց քանի որ Երևանի բարբառը չի ուսումնասիրված, չգիտենք ուս-ով կազմվող դերբայ այնտեղ կա՞, թե ոչ, իսկ Աշտարակում կա, ինչպես ցույց են տալիս հետևյալ օրինակները. «Շատ անգամ խոսք բացվելուս Սոսը Գարեգինն ասել էր...» «...գողաճալուս աստված հասցրեց». «Սոսը տան շեմքիցը ոտը դուս դնելուս մի խոր հոգվոց քաշեց...»¹:

Մ. Աբեղյանը կանչելուս, մտնելուս, խաղալուս և այլ ձևերի բառավերջի ա-ն համարում է հայերենի սովորական առաջին դեմքի հոդը²: Ա. Աբրահամյանը չի ընդունում այդ բացատրությունը այն պատճառաբանությամբ, որ հայերենի ս հոդը «գիտակցվում է և այժմ էլ մթագնվելու ոչ մի նշույլ չունի, այնինչ հիշյալ կազմության մեջ մենք նկատում ենք ս մասնիկի մթագնում»³: Ա. Աբրահամյանը վերոբերյալ ձևերին տալիս է մի այլ բացատրություն. ըստ նրա՝ կանչելուս, մտնելուս, խաղալուս և այլ ձևերը առաջանում են անորոշի տրական կանչելու, մտնելու, խաղալու հոլովա-ձևերից, որոնք իս վերջավորվող անկատար դերբայի անալոգիայով ստանում են ս բաղաձայնը: Շարունակելով իր դատողությունների ընթացքը, Ա. Աբրահամյանը դրսևում է, որ հիշյալ ձևը ժողովրդական ստուգաբանությամբ կապվել է բացառական հոլովի

¹ Պ. Պողոյան, Երկրի ժողովածու, հ. 1, Երևան, 1962, էջ 72, 89, 176:

² Տե՛ս Մ. Աբեղյան, Աշխարհարարի շարահյուսություն, Վաղարշապատ, 1912, էջ 57:

³ Ա. Աբրահամյան, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, էջ 116:

հետ և ա-ին փոխարինել է ց-ն, օրինակ՝ Այդտեղից նայելուց երե-
վում էր... Այսօր կղզին մտնելուց դուք խոսեցիք գյուղացիների
տրտունջի մասին:

Մեր կարծիքով այս բացատրությունն անընդունելի է և ահա
թե ինչու: Չէ՞ որ նայելուց, մտնելուց, կանչելուց և այլ ձևերը լեզ-
վում գոյություն ունեն հենց որպես նայել, մտնել, կանչել դերբայ-
ների բացառական հոլովի ձևեր: Գործածվելով հետո և առաջ կա-
պերի հետ անորոշի բացառականի ձևերը ցույց են տալիս նախա-
դասության բայ-ստորոգյալով դրսևորված գործողությանը նախոր-
դող կամ հետնորդող գործողություն, օրինակ՝ Քննելուց հետո բը-
ժիշկն զգաց, որ հիվանդի դրությունը լուրջ է. Քննելուց առաջ բը-
ժիշկն զգաց, որ հիվանդի դրությունը լուրջ է. Նրա վերադառնալուց
հետո պարզվեց ամեն ինչ. Նրա վերադառնալուց առաջ պարզվեց
ամեն ինչ:

Իսկ երբ անորոշի բացառականը գործածվում է առանց հետո
և առաջ կապերի, նրան այլ բան չի մնում, եթե ոչ ցույց տալու
զխաժող գործողության հետ միաժամանակ կատարվող գործողու-
թյուն, ինչպես՝ Քննելուց բժիշկն զգաց, որ հիվանդի դրությունը
լուրջ է: Նրա վերադառնալուց պարզվեց ամեն ինչ:

Այսպես, ուրեմն՝ նայելուց, կանչելուց, տեսնելուց և այլ ձև-
վերը ոչ թե կազմվել են նայելու, կանչելու, տեսնելու և այլ ձև-
վերից ժողովրդական ստուգաբանությամբ, այլ հենց հայերենի
սովորական բացառական հոլովի ձևերն են: Իսկ եթե այս ձևերի
միջև կա ծագումնաբանական կապ, ապա հենց նայելուց, կան-
չելուց, տեսնելուց բացառականի ձևերից՝ ց>ս հնչյունափոխու-
թյամբ, որ մեր մի շարք բարբառների համար օրինաչափական է
(օրինակ՝ խուրց ($<$ խուրձ), բայց՝ մէ խուրս խոտ, հացահան
> խասկան և այլն՝ հոյ), առաջացել են նայելու, կանչելու, տես-
նելու ձևերը:

Ի դեպ, կարող էր տրվել նաև այն բացատրությունը, թե վեր-
ջին ձևերը առաջանում են հայերենի իս վերջավորվող անկատ սր
դերբայից՝ իս>ուս հնչյունափոխությամբ՝ նայելիս>նայելուս,
կանչելիս>կանչելուս, տեսնելիս>տեսնելուս և այլն: Կարծում ենք,
որ դա Մ. Աբեղյանի և Ա. Աբրահամյանի ստուգաբանությունից
ալելի անհավանական չէ:

Ժ. Պայմանական եղանակ.— Պայմանական եղանակը և՛
երևանում, և՛ լուռում կազմվում է ըղձականից՝ կը եղանակիչի
հավելմամբ, ինչպես.

կը գըրէմ

կը գըրէնք

կը գըրէս

կը գըրէք

կը գըրի

կը գըրեն:

Բայց խոռու խոսվածքում (օր. Ստեփանավանի շրջանի Գյառգյառ գյուղում) կա պայմանականի մի երկրորդ ձև, որ կազմվում է կա եղանակիչով, որը հտադաս դիրք ունի, ինչպես.

գըրէմ կա

գըրէնք կա

գըրէս կա

գըրէք կա

գըրի կա

գըրեն կա:

Պայմանականի այսպիսի ձև Արարատյան բարբառում չկա:

ԺԱ. Անցյալ կատարյալի եղակի երրորդ դեմքը.— կատարյալի եղակի երրորդ դեմքի համար բացի սովորական զրո, ավ վերջավորություններից, օրինակ՝ գըրէց, բըծանէց, մէռավ, հասավ, խոռու խոսվածքն ունի նաև ուց վերջավորությունը, որն ունենում էն պատճառական բայերը, ինչպես՝ բըցրացրուց, ըմանչացրուց, խըմացրուց, կըտաղացրուց, նըստացրուց, ուտացրուց, քընացրուց և այլն, և մի քանի անկանոն բայեր, ինչպես բէրուց, դըրուց, տըվուց:

Անցյալ կատարյալի այս ուց վերջավորությունը կա Գորիսում, Շամշադինում, Իջևանում և այլն: Արարատյան խոսվածքներից կա նաև Աշտարակում, ինչպես «Գարեգնի մերը դռան փակը մի քիչ շխշկացրուց՝ չէլավ. բանալիքը չի գտավ, մատը կոխեց կոտիտները բարձրացրուց ու դուռը բաց արուց» (էջ 69). «Հիմի քու մերն էլ քեզնից մինը բերուց» (էջ 70). «Ասեց ու ծնկներին տվուց, ականջը դրուց բերնին, տեսավ շունչ կա, ձեռը դրուց սրտին, տեսավ քցում աս» (էջ 86)¹:

Բուն Երևանի բարբառում անցյալ կատարյալի 3-րդ դեմքի ուց վերջավորություն չկա, համեմայն դեպս, բարբառագիտական ուսումնասիրություններում չի արձանագրված:

ԺԲ. Ժխտականի կազմությունը.— խոռու խոսվածքում սահմանական եղանակի բաղադրյալ ժամանակների ժխտականի կազմության ժամանակ ժխտական ձև է ստանում օժանդակ բայը՝ դըրվելով դերբայից հետո, ինչպես՝ քընըմ եմ—քընըմ չեմ, քընել եմ—քընել չեմ և այլն:

Անցյալ կատարյալի և ըղձականի ժխտականը կազմվում է վոչ մասնիկի միջոցով, որը դրվում է խոնարհված բայաձևերի

¹ Պ. Պոռշյան, Երկերի ժողովածու, հ. 1, Երևան, 1962:

վրա՝ վերջից, ինչպես՝ քընէցի—քընէցի վոչ, քընեմ—քընեմ ոչ և այլն:

Պայմանական եղանակի ապառնի և անցյալի ապառնի ժամանակների ժխտականը կազմվում է անորոշ դերբայի և օժանդակ բայի ներկայի ու անցյալի ժխտական ձևերի միջոցով, որոնք հտադաս դերբ ունեն, ինչպես՝ կըքընեմ—քընիլ չեմ, կըքընէի—քընիլ չէի և այլն:

Արգելական հրամայականը կազմվում է անորոշ դերբայի և մի, մէք մասնիկների միջոցով, որոնք հտադաս դերբ ունեն, ինչպես՝ քընի՛, քընէ՛ցէք—քընի՛լ մի, քընի՛լ մէք:

Եթե ամփոփենք այս բոլորը, կհասնենք այն եզրակացության, որ լոռու խոսվածքում, ի տարբերություն հայերենի շատ բարբառների ու գրական հայերենի, ժխտական մասնիկները գրվում են դերբայներից ու խոնարհվող բայաձևերից հետո, այսինքն՝ հտադաս դերբ ունեն: Սա լոռու խոսվածքի ամենաակնառու յուրահատկություններից մեկն է:

Բուն Արարատյան բարբառում ժխտական մասնիկների այսպիսի հետևողական հտադաս գործածություն չկա: Դրա մասին է վկայում թեկուզ և այն փաստը, որ արևելահայ գրական լեզուն, որ բարձրացել է Արարատյան բարբառի հիմքի վրա, ժխտական մասնիկները դնում է դերբայներից ու խոնարհվող բայաձևերից առաջ, օրինակ՝ գրում եմ—չեմ գրում, գրել եմ—չեմ գրել, գրեցի—չգրեցի, գրեմ—չգրեմ, գրիր—մի՛ գրիր և այլն:

Կարելի էր ցույց տալ նաև ձևաբանական այլ տարբերություններ, բայց բավարարվենք այսքանով:

3. Բառապաշարային տարբերություններ.— Բառապաշարային տարբերություններն ընդհանրապես վճռական դեր չեն կարող խաղալ հայերենի բարբառների ու ենթաբարբառների սահմանադժման համար, բայց և այնպես կարծում ենք, որ դրանց կողքով անցնել և ամենևին չհիշատակել, ճիշտ չէր լինի:

Արարատյան ու լոռու խոսվածքները զգալի բառապաշարային տարբերություններ են երևան հանում: Լոռում կան մի շարք բառեր, որոնք Արարատյան բարբառում չկան:

Այստեղ բերում ենք մի փոքրիկ ցուցակ այդպիսի բառերի ու բառաձևերի, որոնց մի զգալի մասը հայերենի և ոչ մի բառարանում չի արձանագրված:

ալամաթիլ «ապականել, կեղտոտել»

բզդրիլ «բկին շոբել, ստիպել»

բրնուտ «անտառում խիտ թփուտների տեղ»

գեջ «դալար, թաց փայտ»
 գիւահաշ «գալահաշ»
 դափա «դագա»
 դիբ անիւ «բարձրանալ»
 դճերիւ «դեպի վեր դնալ»
 դրվերիւ «դեպի ներքե դնալ»
 երթըմվիւ «երգվել»
 էլ յետ «կրկին, նորից, վերստին»
 բժու «հետո»
 բղու կամ դու ըլիւ «ճանապարհովել»
 թալա «բացատ»
 թու անիւ «գլորել»
 թու ըլիւ «գլորվել»
 ժեռ «սարյակ»
 լատան «դալար ոստ, ճյուղ»
 լիսածակ «երդիկ»
 խիղան «կին-արմատ»
 խնջիւք «ավելորդ մանր-մունր իրեր»
 խողապարկուկ ըլիւ «թավալվել, գետին ընկնել»
 ծերա «համար, խաթեր»
 ծիկա տալ «սուր ձայնով ճշալ»
 ծրկրակիւ «թաքուն նայել»
 ծիմոն «ծառի խեժ»
 ծլաշարուկ «իրար հտեից շարված»
 ծղիկ «զամբլուղ»
 կոծոլ «քիշ, փոքր»
 կոնդ «տան ծածկի գերանները»
 կոպար «շավիղ, արահետ»,
 կուվսը տալ «շարշարվելով կուվել»
 կտիտ «սպտուր»
 կտրկան «խրտնած»
 կունձի «ոգնի»
 համկալ «փոխարինարար լծկաններով իրար հետ գոթան
 բանեցնողները»
 հետ ածիւ «վռնդել»
 հնկոծակի գալ «հանկարծակիի գալ» (գործածվում է որպէս
 անեծք)
 դոդնոշ «դոդնոշ»
 դշրդու «կանշ»

Ճալա «Ճահիճ»

Ճլկուտ «Ճահճուտ»

Ճղատիլ «ոտներից բռնած կես անել»

մադիան «էգ ձի»

մամուխ «վայրի ղողնոշ»

մավի «կապույտ»

մատնունք «1. մատանի, 2. մատնոց»

մեղրատանձի «վայրի քաղցր տանձենի»

մերի «անտառ»

մթնագիշեր «մթնագիշեր»

մխելի «մի քիչ»

մխլով «չգանգված, կիսահի ձվածեղ»

մոշ «մոշ»

մոշահավ «մոշահավ»

մոշուտ «մոշուտ»

ներքեկի «ներքե կնալ»

նիստ «անասունների հավաքատեղի»

շղահարիլ «թափ տալ, թափահարել»

շանգ «մառախուղ»

պկու «շվի»

պոստի «նապաստակ»

սկսկալ «մի բանի վրա դողդողալ, ժլատություն անել»

սրտահան անիլ «ջղայնացնել»

սրտահան ըլիլ «ջղայնանալ»

վեռնուցի անիլ «խիստ վախեցնել, սարսափեցնել»

վեռնուցի ըլիլ «խիստ վախենալ, սարսափել»

վեր հատիլ «ծածել»

վեր քաղիլ «հավաքել, մաքրել»

վեր քաշվիլ «շմել»

վոռցակ «աքլոր» (նաև Ղարարաղ, Ղազախ, Մեղրի)

վրա նստիլ «պառկած տեղից նստել»

տաքիլեթ «տաք կերակուր»

ցոփոլ «կողով, դամբյուղ»

փթռակ «մեջք փտած ծառ»

փլեկ «ավերակ»

քոթկաթաղ անիլ «կոճղով ծածկել, թաղել»

օսալ «վատ»

Իհարկե, Արարատյան և Լոռու խոսվածքների բառապաշարային տարբերությունների մասին ավելի վճռական խոսք ասելու

Համար պետք է տրվի այդ երկուսի բառապաշարի մանրամասն համեմատական քննությունը, որ մեր նպատակից դուրս է: Սակայն այդ օրինակներն էլ բավական են համոզվելու, որ Արարատյան և Լոռու խոսվածքները զգալի բառապաշարային տարբերություններ են երևան հանում:

Արարատյան ու Լոռու խոսվածքների հնչյունական համակարգի ու ձևաբանության, մասամբ նաև բառապաշարի, տարբերությունների նկարագրմամբ ուղղագծվեց Լոռու խոսվածքի ընդհանուր պատկերը և այժմ արդեն թվում է, թե հնարավոր է պատասխանել առաջադիր հարցին, այն է՝ Լոռու խոսվածքը անկախ ու ինքնուրույն բարբառ է, թե՞ Արարատյան ենթաբարբառներից մեկը:

Շեշտը դեելով Արարատյան ու Լոռու խոսվածքների հնչյունական, ձևաբանական, բառապաշարային տարբերությունների վրա, որոնք վերջին հաշվով Լոռու խոսվածքի, որպես ինֆնուրոյն լեզվական միավորի, գոյությունն են ապացուցում, հաշվի առնելով այդ խոսվածքի տարածման համեմատական բնդարձակությունը, այլև հայերենի բարբառների ու ենթաբարբառների սահմանազատման պայմանականությունն ու հարաբերականությունը՝ կարծում ենք, որ Լոռու խոսվածքը կարելի է ինֆնուրոյն բարբառ համարել:

Լոռու խոսվածքը միջին դիրք է զբաղում Արարատյան, Ղարաբաղի ու Թիֆլիսի բարբառների միջև: Որոշ կետերում շփման մեջ մտնելով Ղարաբաղի ու Թիֆլիսի բարբառների հետ, Լոռու խոսվածքը ամենից մոտ է կանգնած Արարատյան բարբառին (այդ պատճառով էլ համարվել է նրա ենթաբարբառը)՝ մասնավորապես Աշտարակի խոսվածքին:

Մենք ընդհանուր գծերով բացահայտեցինք Արարատյան ու Լոռու խոսվածքների տարբերակիչ հատկանիշները: Սակայն սխալ ու միակողմանի կլինեն բավարարվել սոսկ դրանով և վերջնական հզրակացության գալուց առաջ չանդրադառնալ նաև այդ խոսվածքների ընդհանրությունների վերլուծությանը:

Արարատյան և Լոռու խոսվածքներն ունեն հնչյունական ու ձևաբանական մի շարք ընդհանուր գծեր:

Հնչյունաբանության մեջ այդ երկու խոսվածքների աղբյուրային նմանությունը հանդես է գալիս պայթական բաղաձայնների համակարգում: Բայց որովհետև Արարատյան բարբառի պայթականների համակարգի հարցը որոշ վիճելի կետեր ունի, ուստի պետք է հարցը քննել ըստ էության ու հանգամանորեն:

Պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը և նրան հետևելով դոց. Ա. Գրիգորյանը

գտնում են, որ Արարատյան բարբառն ունի քառաստիճան բաղա-
ձայնական համակարգ հետևյալ ձևով¹.

բ՝	բ	պ	փ
գ՝	գ	կ	ք
դ՝	դ	տ	թ
ձ՝	ձ	ծ	ց
ջ՝	ջ	ճ	չ

Ուղղահայաց առաջին շարքը ներկայացնում է Արարատյան բար-
բառի շնչեղ ձայնեղները, երկրորդը՝ պարզ ձայնեղները, երրորդը՝
խուլերը և չորրորդը՝ շնչեղ խուլերը:

Այս նշանակում է, որ պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը և դոց. Ա. Գրի-
գորյանը Արարատյան բարբառի հիմնական հատկանիշներից մե-
կը համարում են շնչեղացած ձայնեղների գոյությունը: Այս լեզ-
վաբանների տեսակետով գրաբարյան բառասկզբի բ, գ, դ, ձ, ջ
պարզ ձայնեղները Արարատյան բարբառում վերածվում են բ՝, գ՝,
դ՝, ձ՝, ջ՝ շնչեղացած ձայնեղների, բառասկզբում պ, կ, տ, ց, ճ
խուլերը մնում են անփոփոխ, իսկ բառամիջում և բառավերջում
վերածվում են ձայնեղների (բ, գ, դ, ձ, ջ), իսկ շնչեղ խուլերը բո-
լոր դեպքերում մնում են անփոփոխ, որից ստացվում է քառաս-
տիճան բաղաձայնական համակարգ հետևյալ ձևով:

բերան > բ՝ էրան	պատ > պադ	փայտ > փէդ
դուռն > դ՝ ուռ	Պետրոս > Պէդրօս	թուր > թուր
ձու > ձ՝ ու	ծիծաղել > ժիծաղել	ցորեհան > ցօրէն
ջուր > ջ՝ ուր	պուճուր > պուջուր	չար > չար
գառն > գ՝ առ	հակառակ > հագառագ	քաղաք > քաղաք ²

Այսինքն՝ բ՝, բ, պ, փ, գ՝, գ, կ, ք և այլն:

Պրոֆ. Ա. Ղարիբյանից և դոց. Ա. Գրիգորյանից առաջ Արա-
րատյան բարբառը ուսումնասիրված է վաստակավոր հայագետ
պրոֆ. Հ. Աճառյանի կողմից: Իր «Հայ բարբառագիտություն» հան-
րահայտ աշխատության մեջ նա ներկայացնում է Երևանի (=Արա-
րատյան) բարբառի համառոտ հնչյունաբանությունն ու ձևաբանու-
թյունը: Այստեղ նա ոչ մի խոսք չի ասում Արարատյան բարբառի
շնչեղացած ձայնեղների մասին, այլ ուղղակի գտնում է, որ գրա-
բարյան պայթականների եռաստիճան համակարգը նույնությամբ

¹ Տե՛ս Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 221: Ա... Գրիգորյան, Հայ
բարբառագիտության դասընթաց, էջ 206:

² Տե՛ս Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 221:

պահպանվել է բարբառում: Նա գրում է. «(Երևանի բարբառի) բաղաձայններուն մեջ պատահած փոփոխությունները հետևյալներն են.

Խոսիք նախ հին հայերենի ք, պ, փ—գ, կ, ք ևն հոաստիճան խումբերուն վրա: Ասոնք նոր հայ բարբառներուն մեջ շատ տեսակ փոփոխությանց ենթարկված են: Եթե ընդունենք, որ հին հայերենի ք, գ, դ, ձ, ջ ձայները կատարյալ թրթռուն ձայներ էին, ճիշտ այսօրվան ֆրանսական (բայց ո՛չ գերմանական) ք, ց, ժ թրթռուն ձայններուն նման, ուրեմն ընդունելու ենք, թե պահված են շատ քիչ տեղ: Ասոնցմե մեկն է Երևանի բարբառը (ընդգծումն իմն է—Մ. Ա.):

Պ, կ, տ, ծ, ց ձայները նույնպես շատ փոփոխությանց ենթարկված են: Մինչդեռ կը ճյուղին պատկանող բարբառներին շատերուն մեջ դարձած են թրթռուն բաղաձայններ, մինչդեռ Տփղիսի բարբառին մեջ վրացական խուլ բաղաձայններուն նման ընկերացած են կոկորդի սեղմումով, Երևանի բարբառին մեջ չունին այդպիսի սեղմում և կը հնչվին պարզ ու մաքուր, ֆրանսական (բայց ո՛չ գերմանական) ք, կ, լ ձայններուն նման, անոնց հավասար խլությամբ, բայց պակաս ուժգնությամբ:

Փ, ք, ք, ց, չ ձայները բոլոր բարբառներուն մեջ միատեսակ հնչում ունին և հետևաբար պետք չունին առանձին նկարագրություն»¹:

Ինչպես տեսնում ենք, պրոֆ. Հ. Աճառյանը բացահայտորեն ասում է, որ զրաբարյան պայթական բաղաձայնների համակարգը Արարատյան բարբառում մնում է անփոփոխ, այսինքն՝ զրաբարյան ձայնեղները մնում են ձայնեղ, ինչպես՝ բ>բ, գ>գ, և այլն, իուլերը՝ խուլ, ինչպես՝ պ>պ, կ>կ և այլն, շնչեղ խուլերը՝ շնչեղ խուլ, ինչպես փ>փ, ք>ք և այլն: Իսկ այս նշանակում է, որ Արարատյան բարբառն ունի հոաստիճան բաղաձայնական համակարգ:

Ծանոթության կարգով նշենք, որ Հ. Աճառյանը քառաստիճան բաղաձայնական համակարգ է հատկացնում միայն Արարատյան բարբառի նոր Բայազետի ենթաբարբառին:

Հետագայում պրոֆ. Հ. Աճառյանը վերանայում է այդ կարծիքը և իր «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատության մեջ ընդունում է ձայնեղ պայթականների գոյությունը Արարատյան բարբառում ընդհանրապես, գրելով. «Քաղաձայններից ք, գ, դ, ձ, ջ պայթականները հնչում են շնչեղ թրթռուն, իսկ ռնգականից հետո, ինչպես նաև օտար բառերի մեջ՝ պարզ թրթռուն: Անփոփոխ է մնում, պ, կ, տ, ծ, ց և փ, ք, ք, ց, չ բաղաձայնների հնչումը»²:

¹ Հ. Աճառյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 39:

² Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 2-րդ մաս, էջ 330:

Այս թուուցիկ քաղվածքները բավական են ցույց տալու, որ բարբառագիտական աշխատություններում իշխող կարծիքն այն է, թե Արարատյան բարբառն ունի քառաստիճան բաղաձայնական համակարգ: Որքան էլ այդ տեսակետը տարածված լինի, այնուամենայնիվ ապացուցված համարել չի կարելի և ահա թե ինչու:

Ամենից առաջ այն պատճառով, որ, ինչպես արդեն նշել ենք, մինչև այսօր էլ չունենք Արարատյան բարբառի, արդի լեզվաբանական գիտության պահանջները բավարարող, ամբողջական ուսումնասիրությունը: Եղած ուսումնասիրությունները (պրոֆ. Աճառյանին՝ 15 էջ՝ նմուշներով հանդերձ, պրոֆ. Ղարիբյանին՝ 12 էջ՝ նմուշներով հանդերձ) թուուցիկ են և մեզ հետաքրքրող հարցի լուծումը տալ չեն կարող:

Այս հարցի մասին վերջնական վճիռ հանելուց առաջ պետք է ուսումնասիրվեն Արարատյան բարբառի գոնե զլխավոր ենթաբարբառներն ու խոսվածքները: Միայն այդ դեպքում մենք կունենանք այդ բարբառի պատկերը, միայն այդ դեպքում մենք կարող ենք ճշտորեն որոշել բարբառի յուրահատկությունները, ընդհանուր ու մասնակի, հիմնական ու ածանցյալ լեզվական իրավությունները և այլն:

Սակայն ինչպե՞ս պետք է լեզվաբանը որոշի բ՝—բ, գ՝—գ, դ՝—դ և այլ հնչյունների գոյությունը տվյալ բարբառում կամ ենթաբարբառում: Մի՞թե այդ հնչյունների արտասանական տարբերությունն այնքան մեծ է, որ լեզվաբանը սույլ լսողությամբ, առանց տվյալ բարբառին հիմնովին տիրապետելու, դրանք հեշտորեն տարբերակի իրարից:

Այս տեսակետից ուշադրություն ենք հրավիրում հետևյալ հանգամանքի վրա. չէ՞ որ օտար լեզուների հնչյունները մենք ընկալում ենք որպես մեր մայրենի լեզվի այս կամ այն հնչյունը, թեև դրանք լրիվ նույնական չեն: Այսպես, օրինակ՝ և՛ ռուսերենի, և՛ գերմաներենի, և՛ ֆրանսերենի, և՛ անգլերենի ն-ն մենք ընկալում ենք որպես հայերենի ք հնչյունը: Բայց արդյոք դրանք լրիվ նույն հնչյուններն են և տարբերություններ չունե՞ն: Իհարկե ունեն: Նույն ձևով էլ մենք բարբառների հնչյունները ընկալում ենք որպես մեր մայրենի լեզվի, տվյալ դեպքում գրական լեզվի, այս կամ այն հնչյունի դրսևորում: Այսպես՝ Վանի բարբառի պ և ծ հնչյունները պլմն և ծմն բառերում նույնական ենք համարում գրական լեզվի պ և ծ հնչյուններին, բայց առանց որևէ կասկածի կարող ենք ասել, որ դրանք հավասարարժեք ու նույնական չեն և եթե հատուկ գործիքով արձանագրենք կտեսնենք դրանց տարբերությունները: Որքան էլ

այդ տարօրինակ լինի, ասում են, թե Հ. Աճառյանը չէր կարողանում հստակորեն հնչել պ, կ, տ, ծ, և խուլ պայթականները: Հապա մի մտածեցե՛ք, հանճարեղ լեզվաբան, բազմաթիվ լեզուների գիտա՛լ: Հ. Աճառյանը, որն այնքան խորահմուտ կերպով ուսումնասիրել էր հայոց լեզուն իր բոլոր դրսևորումների մեջ՝ հնագույն ժամանակներից սկսած մինչև մեր օրերը, դժվարանում էր այնպիսի «հասարակ» մի հարցում, որ մեզ՝ արևելահայերիս համար ուղղակի անմբռնելի է և մի քիչ էլ զավեշտական: Բայց այստեղ անմբռնելի, նամանավանդ զավեշտական, ոչինչ չկա: Զե՛ որ Աճառյանը պոլսեցի՜ էր, իսկ Պոլսի բարբառում բաղաձայնների 3 աստիճանները վերածված են երկուսի՝ բ—փ, գ—ք, դ—թ և այլն. պակասում է խուլերի շարքը:

Արարատյան բարբառի ուսումնասիրությանը զբաղվող լեզվաբաններն ասում են, թե իրենք տարբերություն են զգում մի կողմից բերան, գառ, դուռ, ձու, ջուր բառերի և մյուս կողմից քումբ, զանգ, լինդ, հունձ, կարմունջ (<կամուրջ) բառերի բ, գ, դ, ձ, ջ հնչյունների արտասանության մեջ. առաջին խմբի բառերի մեջ այդ հրնչյունները որոշ շնչեղություն ունեն (բ՛երան, գ՛առ և այլն), իսկ վերջին խմբի բառերի մեջ շնչեղություն չունեն (թումբ, զանգ և այլն): Միանալով այդ լեզվաբաններին կրկներ, որ մենք ևս այդպիսի որոշ տարբերություն զգում ենք, բայց այդ տարբերությունը հիմք տալի՞ս է մեզ Արարատյան բարբառում ընդունելու բ՛, գ՛, դ՛, ձ՛, ջ՛ շնչեղ ձայնեղների, որպես բ, գ, դ, ձ, ջ պարզ ձայնեղներից տարբեր հնչյունների, կարգ—կարծում ենք ու:

Որպեսզի Արարատյան բարբառում ապացուցված համարվեր բ՛, գ՛, դ՛, ձ՛, ջ՛ շնչեղ ձայնեղների, որպես առանձին հնչույթների, պոլությունը, նվազագույն միավորների հակադրությանը պետք է բարբառում ունենալինք մի խումբ բառեր, որոնք այլ հնչյունների նույնության պայմաններում, շնչեղ ձայնեղներով (բ՛, գ՛, դ՛, ձ՛, ջ՛) մի իմաստ արտահայտեին, իսկ պարզ ձայնեղներով (բ, գ, դ, ձ, ջ)՝ մի այլ իմաստ, այսինքն՝ բարբառը պետք է երևան հաներ մի խումբ բառեր, որոնց մեջ շնչեղ ձայնեղները իմաստազատիչ դեր են կատարում:

Արարատյան բարբառում, ասենք, կ-ն և ֆ-ն տարբեր հնչույթների են, որովհետև ունենք՝ կանի-ֆանի, կամի-ֆամի, կաբ-ֆաբ, կաղ-ֆաղ և այլ զույգերը, որոնք այլ հնչյունների նույնության պայմաններում, կ-ով մի իմաստ են արտահայտում, իսկ ֆ-ով՝ մի այլ իմաստ, այսինքն՝ կ-ն և ֆ-ն, որպես տարբեր հնչույթներ, իմաստազատիչ դեր ունեն: Նույն ձևով էլ՝ տ-ն և ք-ն տարբեր հնչույթներ

ներ այնքանով, որքանով որ ունենք՝ տան-քան, տաս-քաս, տեղ-քեղ և այլ զույգերը, որոնք, մյուս հնչյունների նույնության պայմաններում, առավ մի իմաստ են արտահայտում, իսկ ք-ով՝ մի այլ իմաստ: Նվազագույն հակադրությունների մեթոդով վերլուծելով կհամոզվենք, որ տարբեր հնչույթներ են և իմաստազատիչ դեր են կատարում նաև պ-ն և փ-ն, ծ-ն և ց-ն, ճ-ն և շ-ն:

Երբ հարցին մոտենում ենք այս տեսակետից, ապա պարզ է դառնում, որ Արարատյան բարբառում չկան բառեր, համենայն դեպս բարբառագիտական աշխատություններում չեն արտացոլված, որոնք այլ հնչյունների նույնության պայմաններում, շնչեղ ձայնեղ արտասանությամբ մի իմաստ արտահայտին, իսկ պարզ ձայնեղ արտասանությամբ՝ մի այլ իմաստ, այսինքն՝ իրենց իմաստազատիչ դերով հակադրվեին շնչեղ ձայնեղները և պարզ ձայնեղները: Իսկ սա էլ իր հերթին նշանակում է, որ Արարատյան բարբառում չի կարելի ընդունել շնչեղ ձայնեղ հնչույթների, որպես պարզ ձայնեղներից տարբեր հնչույթների, կարգ:

Արարատյան բարբառի շնչեղ ձայնեղները առանձին հնչույթներ չեն, երանք իմաստազատիչ դեր չեն կատարում և սոսկ բ, գ, դ, ծ, ջ պարզ ձայնեղների բառասկզբի դիրքային տարբերակներն են¹:

Մեր ասածը ավելի պարզ դարձնելու համար վերցնենք հետևյալ օրինակը: Հայտնի է, որ արդի հայերենում գ, կ, ֆ հոնալիզվային պայթականների արտասանական բույժը ի և ե ձայնավորներից առաջ տեղափոխվում է դեպի առաջ և ունենում ենք գյ, կյ, ֆյ փափուկ կամ քմային բաղաձայնները: Անժխտելի է, որ, ասենք, գ, կ, ք հնչյունները զին, կիր, ֆեն բառերում՝ մի կողմից և զան, կառ, ֆան բառերում՝ մյուս կողմից տարբեր արտասանություն ունեն: Բայց ոչ որի մտքով չի անցել արդի հայերենում ընդունելու քմային գ՝, կ՝, ք՝, հնչույթների գոյությունը: Իսկ ինչո՞ւ Այն պարզ պատճառով, որ ժամանակակից հայերենում չկան բառեր, որոնք իմաստաբանորեն տարբերվեին գ, կ, ք և գ՝ կ՝ ք՝ հնչյունների նվազադույն հակադրությամբ: Արդի հայերենում [գ՝, կ՝, ք՝] հնչյունները սոսկ գ, կ, ք հնչույթների դիրքային տարբերակներն են և և ի առաջնալիզվային ձայնավորներից առաջ:

Ուշադրություն պիտի դարձնել նաև հետևյալ հանգամանքի վրա: Եթե որե՛կ մեկը Արարատյան բարբառով խոսողների մոտ, ասենք, պատ, կաք, տատ, ծակ, ճիտ բառերը արտասանի փաք, ֆաք, քաք,

¹ Հմմտ. Գ. Ջառուկյան, Հայ բարբառագիտությունը և հայերենի բարբառների ծագման հարցը, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1959, № 2—3, էջ 297—298:

ցաֆ, շիք, ապա այս բառերը նրանց համար տարօրինակ, խորթ ու անհասկանալի կլինեն: Իսկ ինչո՞ւ, որովհետև պ-ն, կ-ն, ա-ն, ծ-ն ու ճ-ն՝ մի կողմից և փ-ն, ֆ-ն, ք-ն, ց-ն ու շ-ն մյուս կողմից՝ տարբեր հնչույթներ են: Իսկ եթե որևէ մեկը բ'երան, գ'առ, դ'ուռ, ձ'ուր բառերն արտասանի առանց շնչեղացման՝ բերան, գառ, դուռ, ձուր, ջուր, ապա այդպիսի արտասանությունը Արարատյան բարբառով խոսողների համար տարօրինակ ու խորթ չի լինի: Իսկ ինչո՞ւ. որովհետև բ', գ', դ', ձ', ջ' հնչյունները անկախ հնչույթներ չեն, այլ բ, գ, դ, ձ, ջ հնչույթների արտասանական տարբերակները բառասկզբին և միայն ու միայն բառասկզբին:

Այս հարցը վերջացնելուց առաջ հայագետների ուշադրությունն ենք հրավիրում նաև հետևյալ հանգամանքի վրա:

Եթե Արարատյան բարբառի բաղաձայնական համակարգը իրոք քառաստիճան է, ապա ինչպե՞ս է, որ նրա հիմքի վրա բարձրացած հայերեն գրական լեզուն ունի եռաստիճան բաղաձայնական համակարգ:

Այս տեսակետից արժե զուգահեռ անցկացնել արևմտահայ գրական լեզվի հետ: Վերջինս բարձրացել է Պոլսի բարբառի հիմքի վրա: Եվ ահա արևմտահայ գրականի և Պոլսի բարբառի բաղաձայնական համակարգերը միանման են. երկուսն էլ ունեն երկաստիճան խլազուրկ բաղաձայնական համակարգ, այսինքն՝ բ-փ, գ-ք, դ-թ, ձ-ց, ջ-չ. պակասում է խուլերի շարքը: Այդ երկուսի տարբերությունն այն է միայն, որ Պոլսի բարբառում խուլերը ձայնեղանում են, իսկ ձայնեղները մնում են անփոփոխ, այսինքն՝ պ>բ, բ>բ, կ>գ, գ>գ և այլն, իսկ գրական լեզվում խուլերը ձայնեղանում են, իսկ ձայնեղները վերածվում են շնչեղ խուլերի՝, այսինքն պ>բ, բ>փ, կ>գ, գ>ք և այլն: Բայց փոփոխությունների այդպիսի տարբերությունը չի հասցնում հնչույթային համակարգի տարբերության, որովհետև երկուսն էլ ունենում են բ-փ, գ-ք և այլն:

Եվ արևմտահայ գրական լեզուն, և՛ Պոլսի բարբառը ունեն պայրականների միեևույն հնչույթային համակարգը: Եթե պայմանականորեն ընդունենք, որ Արարատյան բարբառն ունի ֆառաստիճան բաղաձայնական համակարգ, ապա դուրս է գալիս, որ արեւելահայ գրական լեզվի և նրա հիմքի՝ Արարատյան բարբառի պայրական բաղաձայնների հնչույթային համակարգերը տարբեր են (գրականինը՝ եռաստիճան, բարբառինը՝ ֆառաստիճան), մի բան,

¹ Ի դեպ նշենք, որ Պոլսի բարբառում ևս առանձին դեպքերում ձայնեղները կարող են վերածվել շնչեղ խուլերի, որ համարում են գրական լեզվի ազդեցության արդյունք:

որ քիչ հավանական, իսկ եթե կտրուկ ասենք՝ ուղղակի անհավանական է քվում:

Ահա հարցեր, որոնց վրա հրավիրում ենք ավելի հմուտ ուսումնասիրողների ուշադրությունը:

Այսպես, ուրեմն՝ շնայած որ բառասկզբի պարզ խուլերը Արարատյան բարբառում որոշ չափով շնչեղացած են արտասանվում, բայց և այնպես այդ բարբառում չի կարելի ընդունել շնչեղ ձայնեղ հնչույթների, որպես պարզ ձայնեղ հնչույթներից տարբեր կարգի, գոյությունը: Նույնն է նաև լոռու խոսվածքում: Գրաբարյան բառասկզբի Բ, Գ, Պ, Ծ, չ ձայնեղները այս կամ այն չափով շնչեղ արտասանություն ունեն, բայց քանի որ այս խոսվածքում, ինչպես և Արարատյանում, հանդես չի գալիս շնչեղ ձայնեղ—պարզ ձայնեղ հակադրության իմաստազատիչ դերը, ուրեմն և առանձին շնչեղ ձայնեղ հնչույթներ գոյություն չունեն: Այսպես կոչված շնչեղ ձայնեղները լոռու խոսվածքում ևս պարզ ձայնեղների դիրքային տարբերակներն են բառասկզբում: Ահա այս պատճառով էլ մենք լոռու խոսվածքի շնչեղ ձայնեղ արտասանությունը գրության մեջ չենք տարբերակել, միայն Բ, Գ, Պ, Ծ, չ հնչյուններին նվիրված հատվածում նշվում է, որ դրանք բառասկզբում այս կամ այն չափով շնչեղացած արտասանություն ունեն:

Խոսելով Արարատյան և լոռու խոսվածքների պայթական բաղաձայնների փոփոխությունների նմանության կամ նույնության մասին՝ պետք է նկատի ունենալ, որ տվյալ դեպքում խոսքը գնում է միայն բառասկզբի մասին: Բառամիջում և բառավերջում այդ երկու խոսվածքները խուլ պայթականների փոփոխության ինչ-ինչ տարբերություններ են երևան հանում:

Ըստ բարբառագիտների վկայության՝ բառամիջի և բառավերջի խուլերը Արարատյան բարբառում լերածվում են ձայնեղների, այսինքն $պ > ք$, $կ > ց$, $տ > դ$, $ծ > ձ$, $ճ > ջ$, օրինակ՝ պապ $>$ պաք, ճակատ $>$ ճագաղ, կատու $>$ կադու, ծիծաղել $>$ ծիծաղել, կարճ $>$ կարջ և այլն: Սակայն լոռու խոսվածքում բառամիջի և բառավերջի խուլերի այսպիսի հետևողական ձայնեղացում չի նկատվում, խուլերը ձայնեղանում են միայն առանձին դեպքերում: Վերևում բերված բառերի մեջ, օրինակ, խուլերը մնում են անփոփոխ, չեն ձայնեղանում, և լոռու խոսվածքում ունենում ենք պապ, ճակատ, կատու, ծիծաղիլ, կաբե (այս մասին մանրամասն տե՛ս հետագա շարադրանքում):

Բացի պայթական բաղաձայնների համակարգից, Արարատյան և լոռու խոսվածքներն ունեն հնչյունական այլ ընդհանրություններ, այն է՝ գրաբարյան երկբարբառները երկու խոսվածքներում էլ

կրում են նույն փոփոխությունները (այ>է—այծ>էծ, իւ>ի—ալիւր
>ալիր, ոյ>ի—թուլլ>թիլ և այլն), և հնչյունը ո-ից առաջ դառնում է
ֆ (հոգի>ֆոքի, հող>ֆող, հոտ>ֆոտ և այլն), տն կապակցու-
թյունը վերածվում է նն-ի (գետնին>գէննին, ոտնէր>վոննէր և
այլն), դ հնչյունը խուլերից առաջ արտասանվում է խ (կեղտ>
կյէխտ, մեղք>մէխկ, քաղցր>քախցր և այլն), Ե-ն որոշ բաղաձայն-
ներից առաջ դառնում է ռ (արշ>առշ, արտ>առտ, բերդ>բերք)
և այլն:

Արարատյան և Լոռու խոսվածքների ձևաբանական ընդհանրու-
թյունները երևան են գալիս հոլովման ու խոնարհման մի շարք իրո-
ղությունների նմանության կամ նույնության մեջ: Դրանք են՝ հո-
լովների ու հոլովումների նույն համակարգը, բայի եղանակների
նույնատիպ կաղմությունն ու զրսեորումները և այլն: Այս ընդհան-
րությունների մասին մանրամասն գաղափար կարող է տալ սույն
աշխատության «Ձևաբանություն» բաժինը, ուստի և այստեղ դրանց
քննությամբ չենք զբաղվում:

Շեշտը դնելով այդ ընդհանրությունների ու նույնությունների
վրա՝ Լոռու խոսվածքը կարելի է համարել Արարատյանի ենթաբար-
բառներից մեկը:

Ընդհանուր եզրակացությունը կլինի հետևյալը.

Լոռու խոսվածքը Արարատյան խոսվածքի հետ գտնվում է այնպի-
սի հարաբերության մեջ, որ դա կարելի է համարել և՛ Արարատյանից
տարբեր, ինքնուրույն բարբառ, և՛ Արարատյանի ենթաբարբառնե-
րից մեկը: Դա կախված է նրանից, քե ուսումնասիրողը շեշտը
դնում է այդ լեզվական միավորները իրարից անջատող տարբերու-
թյունների՞, թե՞ դրանք իրար մոտեցնող ընդհանրությունների վրա:
Առաջին դեպքում կարելի է խոսել Լոռու բարբառի, իսկ երկրորդ
դեպքում՝ Լոռու ենթաբարբառի մասին:

Մոտեցման այսպիսի երկվությունն է պատճառը, որ սույն աշ-
խատության մեջ մենք խուսափել ենք և՛ «Լոռու բարբառ», և՛ «Լոռու
ենթաբարբառ» տերմիններից և գործածում ենք «Լոռու խոսվածք»
տերմինը, որ չնդգը է և կարող է վերաբերել ինչպես բարբառին,
այնպես էլ ենթաբարբառին:

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Մ Ա Ս

Հ Ն Չ Յ Ո Ւ Ն Ա Ռ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Հ Ն Չ Յ Ո Ւ Ն Ա Վ Ա Ն Հ Ա Մ Ա Վ Ա Ն Գ Ը

§ 1. Հոռու խոսվածքը ունի ընդամենը 41 հնչյուն, դրանցից ձայնավորներ են 6-ը. ա, օ, ու, է, ի, ը. երկբարբառներ՝ 2-ը՝ ուօ, որն արտահայտել ենք ո տառով, և իէ, որն արտահայտել ենք Ե տառով:

Բաղաձայններ են 33-ը.

Եռաշարք

բ	պ	փ
դ	կ	ք
գ	կ	ք
դ	տ	թ
ձ	ծ	ց
շ	ճ	չ

Երկշարք

ղ	խ
զ	ս
ժ	շ
վ	ֆ

Միաշարք

մ, լ, ն, ը, ու, է, հ

Որոշ գյուղերում (Նոյեմբերյանի Ղալաշա ու Կոթի, Ալավերդու Շնող և այլն) կա նաև ձայնեղ հ՝ հնչյունը:

§ 2. Հոռու խոսվածքն ունի գրական հայերենի բոլոր հնչյունները, բացի դրանցից նաև ո, Ե երկբարբառները, գյ, կյ, ֆյ քմային

պայթեցականները և ձայնեղ Կ'-ն, որ կա մի քանի գյուղերում: Այդ հնչյունների արտասանության համար պետք է նկատի ունենալ հետևյալը:

Ո երկբարբառը արտասանվում է ինչպես ուօ և բացի լոռուց կա նաև Վանի, Մարաղայի, Ուրմիայի (Խոյի) և այլ բարբառներում:

Ե հնչյունը արտասանվում է ինչպես իէ՝ ի-ի շատ թուուցիկ մասնակցությամբ, այնպես որ այդ հնչյունը ոչ թե իսկական երկբարբառ է, այլ ունի երկբարբառային երանգ և կարող է կոչվել երկբարբառակերպ: Լոռու խոսվածքի ե հնչյունը իր արտասանությամբ տարբերվում է Վանի բարբառի ե հնչյունից. Վանում այդ հնչյունը իրոք երկբարբառ է, իսկ Լոռում, ինչպես նշեցինք, ունի սոսկ երկբարբառային երանգ:

Քյ, կյ, ֆյ հնչյունները գ, կ, ֆ հնչույթների քմայեացած տարբերակներն են և վերջիններից տարբերվում են նրանով, որ գյ, կյ, ֆյ հնչյունների արտասանության ժամանակ լեզուն մղվում է դեպի առաջ:

Հ հնչյունը հ-ի ձայնեղ տարբերակն է, արտասանվում է ձայնալարերի մասնակցությամբ և կա նաև Կարնո ու Մշո բարբառներում, նոր Բայազետի ու Մարտունու ենթաբարբառներում:

§ 3. Լոռու խոսվածքի պայթական բաղաձայնների համակարգը հետևյալն է², այսինքն՝

բ > բ	բերան > բէրան	պ > պ	պատ > պատ	փ > փ	փոր > փոր
գ > գ	գառն > գառը	կ > կ	կատու > կատու	ք > ք	քամի > քամի
դ > դ	դաշտ > դաշտ	տ > տ	տեղ > տեղ	թ > թ	թոռն > թոռը
ձ > ձ	ձու > ձու	ծ > ծ	ծառ > ծառ	ց > ց	ցորեան > ցորէն
ջ > ջ	ջուր > ջուր	ճ > ճ	ճրագ > ճըրագ	չ > չ	չիր > չիր

Տվյալ դեպքում նկատի չենք ունենում այն, որ գ, կ, ֆ ետնալեզվային պայթականները որոշ դեպքերում (ի, ե առաջնալեզվային ձայնավորներից առաջ) քմայնանում են՝ վերածվելով գյ, կյ, ֆյ միջնալեզվային պայթականների:

Բառասկզբի պայթական ձայնեղների շնչեղ ձայնեղ արտասանության մասին արդեն խոսվել է (էջք 33—40):

¹ Այս տերմինը գործածում ենք հետևելով պրոֆ. Աղայանին, տե՛ս է. Բ. Աղայան, Գրարարի քերականություն, հ. 1, Երևան, 1964:

² Նկատի են ունենում բառասկզբը:

1. ԶԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ա.

§ 4. Հին հայերենի և ձայնավորը լոռու խոսվածքում սովորաբար ամեն դիրքի մեջ էլ կարող է մնալ անփոփոխ, ինչպես՝ բառակերպում—ազատ>ազատ, ազգ>ասկ, աղանջ>անգան, աղալ>ալալ, աղջիկ>ախչիկ և այլն. բառամիջում—գառն>գառը, գարի>գարի, դաշտ>դաշտ, երկանք>էրկանք, իմանալ>իմանալ և այլն. բառավերջում—տղայ>տըղա, փեսայ>փէսա, ծառայ>ծառա և այլն:

§ 5. Ա ձայնավորի ամենակարևոր և ակնառու փոփոխությունն այն է, որ որոշ պայմաններում վերածվում է Ե-ի: Լոռու խոսվածքի և >Ե փոփոխությունը ամենասերտ կերպով կապված է շեշտի հետ: Լոռու խոսվածքի, ինչպես և արևելյան բարբառների շեշտը, ընդհանրապես, ընկնում է վերջընթեր (նախավերջին) վանկի ձայնավորի վրա (ի տարբերություն արևմտյան բարբառների, որոնց շեշտն ընկնում է վերջին վանկի ձայնավորի վրա), օրինակ՝ աղա՛նջ>ա՛նգան, ամա՛ն>ա՛ման, աշխա՛րհ>ա՛շխարհ, աշխատե՛լ>աշխա՛տիլ, թաղա՛ւր>թըրա՛ւր և այլն: Գրաբարում և արդի հայերենում ա-ն ուժեղ ձայնավոր է և սովորաբար հնչյունափոխության չի ենթարկվում, իսկ լոռու խոսվածքում, ընդհակառակն, ա-ն թույլ ձայնավոր է հնչյունափոխության է ենթարկվում:

Կարելի է սահմանել հետևյալ ընդհանուր կանոնը. Լոռու խոսվածքում նախաշեշտ ա նայնափոխեցը, թույլ արտասանվելով, սովորաբար վերածվում են Ե-ի:

Միավանկ և երկվանկ բառերի ա-ն չի հնչյունափոխվում, որովհետև առաջին դեպքում, հասկանալի է, գտնվում է շեշտի տակ, իսկ երկրորդ դեպքում կամ գտնվում է շեշտի տակ կամ շեշտից հետո (օրինակ՝ ա՛ման), իսկ շեշտակիր և շեշտին հաջորդող ա-ն չի հնչյունափոխվում:

Այսպիսով, ալելի մասնավորելով՝ վերևի կանոնը կարող ենք ձևակերպել այսպես. Լոռու խոսվածքում եռավանկ բառերի նախաշեշտ ա ձայնավորը վերածվում է Ե-ի: Ըստ այդմ, ա>Ե փոփոխությունն ունենք բազմաթիվ բառերում¹.

¹ Ամբողջական օրինակները տե՛ս բառացանկում:

ազատել > ըզատիլ
 ակնոր > հըլիվոր
 ամաչել > ըմանչիլ
 անալի > ըլանի
 աշխատանք > ըշխատանք
 ասպառած > ըպառած
 առաւօտ > ըռավոդ
 արածիլ > ըրածիլ
 բաժանել > բըժանիլ
 բամբասանք > բըմբասանք
 բանալի > բընալիք
 բարձրանալ > բըրցրանալ
 հատարկել > դըռդակիլ
 դատաւոր > դըդավոր
 զարդարել > զըռթարիլ
 թագաւոր > թըքթավոր
 թաթախել > թըթախիլ
 խաչերկաթ > խըճէրկաթ
 ծանրանալ > ծընդրանալ
 ծառզարդար > ծըռզարթար
 ծարաւիլ > ծըրաւիլ
 կանաչել > կըրնանչիլ

կարկատան > կըրկատան
 կարկատել > կըրկատիլ
 համարանք > հըմարաք
 հասկանալ > հըսկանալ,
 ըսկանալ
 հարեան > հըրէվան
 հարսանիք > հըռսանիք
 հաւանիլ > հըվանիլ
 հաւատալ > հըվատալ
 հաւաքել > հըվաքիլ
 ճանաչել > ճընանչիլ
 մատանի > մըտանիք
 շալխակել > շըլալիլ
 շաղախել > շըղաղիլ
 շարշարանք > շըրշարանք
 պարտակիլ > պըռտակիլ
 ջախջախել > ջընջխիլ
 տաքանալ > տըքանալ
 ցամաքիլ > ցըմաքիլ
 փաթաթել > փըթաթիլ
 քաղհանել > քըխհանիլ

§ 6. Կան մի շարք բառեր, որոնց մեջ, ի հակադրություն նախորդ կանոնի, եռավանկ բառերի նախաշեշտ ա ձայնավորը չի հընչյունափոխվում: Այսպիսի բառերն են. աղզական > ասկական, աղօթել > ադօթիլ, անամօթ > անամօթ, անառակ > անառակ, անասուն > անասուն, անդադար > անդաթար, աներես > անէրէս, անլեզու > անլիզու, անլուայ > անլըվա, արգելիլ > առփէլիլ, բարեկամ > բարէգամ, գաղթական > գախտական, ժանդոտել > ժանգոտիլ, հաղորդուել > հաղօրքվիլ, համբերել > համփէրիլ, համբուրել > համփուրիլ, համոզել > համօզիլ, հանելուկ > հանէլուկ, հարկաւոր > հարգավոր, կարօտիլ > կարօտիլ, շարական > շարական, տարեկան > տարէկան, քարանալ > քարանալ:

§ 7. Ընդհանուր օրինաչափություն սահմանել, թե ինչո՞ւ եռավանկ բառերի մի մասում ա > ը հնչյունափոխությունը տեղի ունի, իսկ մի մասում՝ ոչ, հնարավոր չէ: Կարող ենք անել հետևյալ դիտողությունները.

ա) նախ և առաջ պետք է նշել, որ ան ժխտական նախաձեռն-
ցի ա-ն չի հնչյունափոխվում. համենայն դեպս, բառացանկում ան
նախաձեռնցի ա-ի հնչյունափոխության օրինակ չունենք: Վերևում
տրված ցուցակում այդպիսի բառեր են. անամօթ, անառակ, անա-
սուն, անդաթառ, անլիզու, անլրվա, անէրէս:

Ա ձայնավորի պահպանումը այս բառերում բացատրվում է
նրանով, որ նախաձեռնցի ա-ն մի թույլ շեշտ է կրում:

բ) Երբ ուշադրությամբ քննում ենք ա>ը հնչյունափոխություն-
ներ կրող բոլոր բառերը, նկատում ենք, որ բացի ալետր>հըլիվոր
և հարեան>հըրէվան բառերից, մյուս բոլոր բառերում շեշտված
ձայնավորը ա-ն է, օրինակ՝ կարկատել—կըրկատիլ, չարչարել>
չըրչարիլ, մատանի>մըտանիք, բամբասանք>բըմբասանք և այլն:
Ուրեմն, եթե բացառություն համարենք հըլիվոր և հըրէվան բառե-
րը, կարող ենք ասել, որ հնչյունափոխության է ենթարկվում ոչ թե
նախաշեշտ ա ձայնավորն ընդհանրապես, այլ շեշտակիր ա ձայնա-
վորին նախորդող ա-ն:

Այսպիսով կբացատրվեր, թե ինչու աղօթել>աղօթիլ, արգելել>
առգյէլիլ, բարեկամ>բարէգամ, ժանգոտել>ժանգոտիլ, հաղորդունել
>հաղօթքիլ, համբերել>համփիէրիլ, համբուրել>համփուրիլ, հա-
մողել>համօգիլ, հանելուկ>հանէլուկ, կարօտիլ>կարօտիլ, տա-
րեկան>տարէկան բառերում նախաշեշտ ա-ն մնում է անփոփոխ:

Բայց այս կանոնին հակասում են ազգական>ասկ(գ)ական,
զաղթական>զախտակուն, հարկաւոր>հարգավոր, շարական>
շարական, պատարագ>պատարաք, քարանալ>քարանալ բառերը,
որոնց մեջ շեշտակիր ա-ից առաջ ա ձայնավորը մնում է անփոփոխ:
Ի՞նչ պատարաք, շարական, հարգավոր բառերի նախաշեշտ ա-ի
պահպանումը բացատրվի նրանով, որ դրանք գրական փոխառու-
թյուններ են, ապա զախտական, ասկական, նամանվանդ քարանալ
բառերի ա-ի պահպանումը ուղղակի անբացատրելի է:

Որ նախաշեշտ ա-ի փոփոխությունը կամ պահպանումը կախ-
ված է այն բանից, թե այդ ա-ին հաջորդող շեշտակիր ձայնավորը
ա է, թե՛ ոչ, ապացուցվում է նաև հետևյալ փաստերով:

Երկու ա ունեցող երկվանկ բառերի առաջին վանկի ա-ն բառի
սեմման դեպքում շեշտակորույս լինելով սովորաբար վերածվում է
ը-ի, ինչպես. ականջ>անգան-ընգանի, աման>աման-ըմանիք,
առաջ>առաշ||աղաք-ըռաշից||ըղաքից, առաջ>ալազ-ըլազի, բա-
ղարը>բաղան-ըրդանի, բանջար>բանջար-ըրնջարի, գոթանշ>
գանգալ-ըրնգալի, կանաշ>կանանշ-կընանշի, ձակատ>ճակատ-
ըրկատի, շալակ>շալակ-շըլակի, պառաւ>պառավ-ըրավի, ջրա-

դաց>ջաղաց—ջըղացի, տախտակ>տախտակ—տըխտակի, քամակ
> քամակ—քմակի և այլն: Կան բառեր, որոնք այս կանոնին չեն են-
թարկվում, ինչպես՝ կարագ>կարաք-կարաքի, նամակ>նամակ-
նամակի և այլն, բայց դրանք քիչ են և կարող են դիտվել որպես բա-
ղառություններ:

Եթե երկվանկ բառի առաջին ձայնավորը ա է, իսկ մյուսը ի, ու,
է, ո, օ ձայնավորներից մեկը, ապա բառի աճման դեպքում ա-ն հըն-
չյունափոխության չի ենթարկվում. բաղմամթիվ օրինակներից նշենք
միայն հետևյալները (ա-ից հետո եկող ձայնավորը կարող է մնալ
անփոփոխ, հնչյունափոխվել ը-ի կամ սղվել. օրինակների մեջ ընդ-
գրկում ենք այդ երեք դեպքերն էլ). աշուն>աշունք-աշունքվա, արև
> արևվ-արևվի, արօտ>արոտ-արոտի, զարուն>զարունք-զարունք-
վա, լակոտ>լակոտ-լակոտի, խաղող>հաղող-հաղողի, կանեփ>
կանեփ-կանեփի, աղջիկ>ախշիկ-ախշըկա, արմուկ>արմուկգ-ար-
մընգի, դարբին>դարբին-դարբընի, ծաղիկ>ծաղիկ-ծախկընի,
կապիկ>կապիկ-կապկընի, աղիք>աղիք-ախկի, ամիս>ամիս-ամ-
սի, ասեղն>ասէղ-ասղի, պրին>արին-աունի, բաժին>բաժին-
բաժնի:

✓ § 8. Յոռվանկ բառերի փոփոխություններից մեկն էլ այն է, որ որոշ
դեպքերում միջնավանկի ա ձայնավորը սղվում է: Միջնավանկի ա-ի
սնկում ունենք հետևյալ բառերում. ագանիլ>հաֆնիլ, աշակերտ>
աշկլէոթ, անկանիլ>ընգնիլ, բուսանիլ>բըսնիլ, բաղանիք>բաղ-
նիք(ս), գտանել>գըքնիլ, իջանել>իչնիլ, ծնանիլ>ծընիլ, հա-
սանիլ>հասնիլ, հատանիլ>հատնիլ, պակասել>պակսիլ, պատա-
ռել>պատոիլ (նաև՝ պըտտոիլ), ջախջախել>ջընջիլ, սատակել>
սատկյիլ (նաև՝ սըտակիլ), քառասուն>քառսուն:

Հաֆնիլ, պատոիլ, բաղնիք և մյուս բարբառային ձևերը ոչ թե
գրաբարյան ագանիլ, պատռել, բաղանիք և այլ ձևերի անմիջա-
կան շարունակությունն են, այլ առաջանում են աշխարհաբարյան
հագնել, պատռել, բաղնիք և այլ ձևերից:

§ 9. Նախաշեշտ ա ձայնավորն ընկել է հետևյալ բառերում.
ապստարել>բբսպարիլ, աղաչանք>ղանչաք (նախ դարձել է*ղա-
չանք և ապա չ է ն հնչյունների հտեևառջությունմբ՝ ղանչանք), ա-
մաշել>մանչիլ (նաև՝ ըմսնչիլ), արածել>բածիլ (ավելի սովո-
րական է բրածիլ ձևը):

§ 10. Ասել ենք, որ երկվանկ բառերի առաջին վանկի ա ձայ-
նավորը մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ ակօս>ակոս, բաժին>բա-
ժին, բարի>բարի, զարուն>զարունք, դատել>դադիլ, աման>

աման¹ և այլն: Բացառություն են կազմում միայն համար>հրմար< հրմա և հազար>հրգար (նաև՝ հազար) բառերը:

§ 11. Երկվանկ բառերի երկրորդ վանկի ա ձայնավորը մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ ականջ>անգան, աման>աման, բերան>բերան, գերան>գլեան, դադար>դաթար, երազ>երազ, ժառանգ>ժառանգ, խրատ>խրատ, կոճակ>կոճակ, շիտակ>շիդակ, ոչխար>վոխար և այլն: Բառի աճման ղեպերում ես երկրորդ վանկի ա ձայնավորը մնում է անփոփոխ, օրինակ՝ անգաճ>անգաճի||ընդաճի, աման>ամանի||րմանի, գլերան—գլերանի, էրազ—էրազի, ժառանգ—ժառանգի և այլն: Բացառություն են կազմում միայն բաղաբ—բախկի, բերան—բէռնի և շափաթ—շապտի բառերը, որոնց մեջ բառի աճման ղեպերում երկրորդ վանկի ա ձայնավորը սղվում է:

§ 12. Քառավանկ բառերի նախաշեշտ ա ձայնավորը անփոփոխ է մնացել հպարտանալ>հրմբարտանալ, ապաշխարանք>աբաշխարանք, ապաշխարել>աբաշխարել բառերում: Այս բառերը ամենայն հավանականությամբ գրական փոխառություններ են: Նաւակատիք>նրվակատիկ և հիվանդանալ>հիվընդանալ բառավանկ բառերում շեշտից առաջ ա-ն դարձել է ր:

§ 13. Աշակեւո բառը խոսվածքում դառնում է աշկյէոք կամ աշակյէոք: Դրանք ունեն իմաստային տարբերություն: Աշկյէոք բառը գործածվում է գործակատարի, վարպետի և այլնի աշակերտ իմաստով, իսկ աշակյէոք բառը՝ «դպրոցականի» իմաստով:

§ 14. Ա> է հնչյունափոխություն է նկատվում աւելանալ>ելլէլանալ||ելլէլնալ (նաև՝ ավլէլնալ), աւելորդ>ելլէլնորք (նաև ավլէլնորք), արժան>էժան, արժաթ>էրժաթ, միջնակ>միջնէկ բառերում:

§ 15. Աղաջուր բառը աղաջուր||ըղաջուր ձևից բացի, ունի նաև աղուջուր ձևը:

Ե

§ 16. Միավանկ բառերի բառասկզբի ե-ն դառնում է յէ, ինչպես՝ եզն>յէզն՝ ես>յէս, երբ>յէբ, երգ>յէրգ:

§ 17. Բազմավանկ բառերի բառասկզբի ե-ն սովորաբար դառնում է է: Այս փոփոխությունն ունենք հետևյալ բառերում. եկի>էկա, երազ>էրազ, Վերակ>էրակ, երանի>էռնակ, երեկ>էրէգ,

¹ Երկվանկ բառերի առաջին վանկի ա ձայնավորը բառի աճման ղեպերում կարող է հնչյունափոխվել ր-ի (տե՛ս § 7):

երես>էրէս, երինջ>էրինջ, երկաթ>էրկաթ, երկայն>էրգար||
էրգյէն (նաև յէրգար||յէրգյէն), երկանք>էրկանք, երկու>էրկու:
Ինչպիս տեսնում ենք, ե-ն բացի եկի>էկա բառից, մյուս դեպքե-
րում գտնվում է ր ձայնորդից առաջ:

§ 18. Բազմավանկ բառերի բառասկզբի ե-ն մի քանի բառերի
մեջ դառնում է յէ: Այդ բառերն են. երեսուն>յէտէսուն, երկար>
յէրգար||յէրգյէն (նաև՝ էրգար||էրգյէն), երկինք>յէրգյինք, երկիր>
յէրգիր:

§ 19. Բազմավանկների բառասկզբի ե ձայնավորը հնչյունա-
փոխվել է ր-ի կամ ընկել է հետևյալ բառերում. եղունգ>ըղունգ||
ղունգ, երեկոյ>ըրիգու||րիգու, երեկ>ըրէվա||րէվա (Ուռուտում՝
հրէվալ):

§ 20. Ինչպես հայտնի է, ժամանակակից հայերենում և բար-
բառների մեծ մասում ե և է հնչույթները խառնված են իրար՝ երկուսն
էլ դարձել են սովորական է: Լոռու խոսվածքում կա 2 է, մեկը սո-
վորական՝ գրական հայերենի է-ն, իսկ մյուսը երկբարբառակերպ ե:

Այստեղ թվում ենք այն բառերը, որոնց մեջ գրաբարյան ե-ին
համապատասխան ունենք ե երկբարբառակերպը. անխելք>անխելք,
սնձրեկ>անձրեկ, անմեղ>ամմեղ, արև>արեկ, բեմ>բեմ, բռն>
բեռ, բերդ>բեդք, բերք>բերք, գեղ>ղեղ, գեղել>ղեղիլ, գեղին>ղե-
ղին, գեղնել>ղեղնիլ, գեղնուց>ղեղնուց, գեւ>ղեվ, երեք>իւրեք,
թեթև>թեթեկ, թել>թել, թեղ>թեղ, թեւ>թեվ, թեփ>թեփ, թեփոս
>թեփոս, լեռն>լեռ, լեարդ>լեռք, խելք>խելք, խեղճ>խելճ, ծեփ>ծեփ,
կեղծաւոր>կյեթածավոր, կոտեմ>կոտեմ, կորեակ>կո-
րեկ, ձեռք>ձեռք, մեծ>մեմ, մեծանալ>մեմանալ, մէղաւոր>մե-
ղավոր, մեղր>մեղր, մեղք>մեխկ, մեք>մեմ, մեղ>մըմեղ, յետ
>յեղ, նեղ>նեղ, նեղանալ>նեղանալ, նեղել>նեղիլ, նեղութիւն
>նեղութիւն, նետ>նետ, ներկ>ներկ, շեղք>շեխն, շերեփ>շերեփ,
շերտ>շետ, շեք>շեք, սեամ>շեմք, սեալ>սեվ, սեր>սեր
(բաժան), սեանալ>սեվանալ, վերք>վեռ, վերջանալ>վեռչա-
նալ, վեց>վեց, տեղ>տեղ, ցեց>ցեց, քերթել>վեռքիլ:

Օրինականներից ելնելով կարող ենք ասել, որ գրաբարյան բա-
ռամիջի ե պարզ ձայնավորը Լոռու խոսվածքում դառնում է երկ-
բարբառակերպ ե(իէ):

Սակայն ե ձայնավորի երկբարբառայնացումը ոչ բոլոր գյու-
ղերում է հանդես գալիս նույն ձևով: Ե>իէ փոփոխությունը ամե-
նից ցայտուն և ակնհայտորեն դրսևորվում է Ալավերդում և նրա
գյուղերում (Դսեղ, Շնող, Ղաչաղան և այլն), Նոյեմբերյանում

49:

(Ղալաշա, Արճիս և այլն), Ստեփանավանի շրջանի Սվերդլով, Վարդաբլուր, Հոբարձի, Լոռի բերդ գյուղերում և ընդգրկում է վերևում տրված բառացանկի բոլոր բառերը, իսկ ամենաթույլ ձևով դրսևորվում է Ստեփանավանի Գյառգյառ, Գյուլազարակ և Ուռուտ գյուղերում ու ընդգրկում է բերված բառերի մի մասը միայն:

Պետք է նկատի ունենալ նաև այն, որ գյ, կյ, ֆյ քմային բաղաձայններից հետո ունենում ենք ոչ թե պարզ է ձայնավոր, այլ այս կամ այն չափով երկբարբառային արտասանություն ունեցող ե: Որովհետև է-ն գյ, կյ, ֆյ հնչյուններից հետո երկբարբառային արտասանություն ունի ըստ դիրքի, մենք նպատակահարմար ենք համարել դա տառադարձել է-ով: Այսպես, ուրեմն՝ կյէսուր, կյէրա, աշկյէոք, բարիկյէնքան, գյէղին, գյէրան, գյէրանդու, հնգյէր, ֆյէնի, ֆյէոի, պամկյէբ և այլ բառերում այս կամ այն չափով դրսևորվում է երկբարբառային արտասանություն ունեցող ե հնչյունվոր: Նույն դիրքային երկբարբառայնացումը հանդես է գալիս նաև յ-ից հետո, ինչպես յէզը (յիէզը), յէս, յէփ, յէբ և այլն:

§ 21. Կան մի շարք բառեր, որոնց մեջ զրաբարյան բառամիջի է ձայնավորը չի երկբարբառայնանում, այլ մնում է որպես է ձայնավոր, ինչպես՝ ամեն>ամէն-ամէբը, աներ>անէր, բարեկամ>բարէգամ, բերան>բէրան (սեռ. հոլ. բէռնի, իսկ Կուրթանում՝ բեռնի), բերել>բէրիլ, գերեզման>գբրէզման, երեկ>էրէգ, երես>էրէս, երեսուն>յէոէսուն, կշեռք>քըշեոք, հարևան>հրէվան, հեշտ>հէշտ, հերոս>հէրու, համբերել>համփէրիլ, ձմեռն>ձըմէո, մեռանիլ>մէոնիլ, պճեղն>պճէղ, սերմն>սէրմ, վեր (ունիլ)>վեր (ունիլ), տարեկան>տարէկան, տեսիլք>տէսիլք, ցերեկ>ցէրէգ, փեթակ>փէթակ, փեսայ>փէսա, փետիլ>փէտիլ և այլն¹:

Սահմանել մի ընդհանուր կանոն, թե որ դեպքում զրաբարյան ե-ն մնում է որպես պարզ է ձայնավոր և որ դեպքերում երկբարբառային հնչում է ստանում, հնարավոր չէ: Սակայն մի բան հաստատ կարող ենք ասել, որ զրական փոխառություններում ունենում ենք է և ոչ թե ե: Այն էլ պիտի նկատի ունենալ, որ զրական լեզվի ազդեցությամբ ե երկբարբառակերպը աստիճանաբար իր տեղը դիջում է է պարզ ձայնավորին:

§ 22. Բացի նշվածներից, բառամիջի ե-ն կրում է նաև հետևյալ փոփոխությունները.

ե>ը—ածելի>ածըլի, գերեզման>գբրէզման, դեպի>դըբա, լեղի>լըղի, ճեղքել>ճըղիլ, վերայ>վըբա:

¹ Ամբողջական օրինակները տե՛ս բառացանկում:

Ե> Ի— կերակուր> կյիւրակուր, երեկոյ> րբիգու, լեզու> լիգու, խիժ> խիժ, այստեղ, այդտեղ, այնտեղ, որտեղ> րստի, րտի, րնդի, վորդի (նակ՝ րստէղ, րնգեղ, րտէղ, վորդէղ), մինչև> մինչի||մընչի (նակ՝ մընչէլ):

Ե> Ի— փոփոխությունն ունենք նաև բառասկզբում երեք> իրեք բառում:

Ե> Ու— միայն ուղեղ> րղուղ բառում:

Ե> Թ— միայն հայելի> հայլի բառում:

§ 23. Բառասկզբում Ե> Օ փոփոխություն ունենք երգումն> օրքմ բառում:

Բարբառային ախպէր ձևը առաջանում է ոչ թե գրաբարյան եղբայր, այլ դրան զուգահեռ աղբայր ձևից: Հորեղբայր ձևին զուգահեռ ունենք բարբառային հրօխպէր ձևը:

Է

§ 24. Գրաբարյան բառասկզբի Է-ն պարզ է ձայնավոր է դառնում Էզ>էֆ, էշ>էշ բառերում (ուրիշ օրինակներ չունենք):

§ 25. Գրաբարյան վերջին փակ վանկի Է-ն ևս սովորաբար է պարզ ձայնավոր է դառնում, ինչպես՝ աղուէս>աղվէս, անգէտ>անգյէտ, գէշ>գյէշ, դէզ>դէզ, դէմ>դէմ, կէս>կյէս, ձէթ>ձէթ, մէշ>մէշ, մէջք>մէշկ, շեկ>շէգ, շէն>շէն, պէտք>պէտկ||պէտկր, տէր>տէր, օրէնք>օրէնֆ:

Վերջին փակ վանկի Է-ն ի է դարձել անէծք>անիծկ, նարգէս>նարգյիզ բառերում:

✓ § 26. Բառավերջի Է-ն պարզ է ձայնավոր Է դառնում թէ>թէ բառում, ի է դառնում կիւրակէ>գյիւրագի բառում: Չէ բառը դառնում է շէ կամ շի: Դրանք ունեն բառիմաստային տարբերություն: Չէ-ն պատասխանական բառ է, իսկ շի-ն օժանդակ բայի ժխտական ներկայի երրորդ դեմքի ձևն է:

§ 27. Ինչպես արդի հայերենում է, գրաբարյան Է-ից առաջացած Է-ն բառի ածման դեպքում կարող է հնչյունափոխվել Ի-ի, օրինակ՝ էշ-իշի-իշան, դէզ-դիզի-դիզան, կէս-կյիսու (=կիսորար), մէշ-միշի, մէշկ-միշկի, շէն-շինիլ, սէր-սիրիլ, տէր-տիրոնշ:

Ունենք նաև աղվէս-աղվըսի-աղվըսնի (նակ՝ աղվէսի-աղվէս-նի), զօմէշ-զօմշընի ձևերը, որոնց մեջ գրաբարյան Է-ից առաջացած Է-ն բառի ածման դեպքում հնչյունափոխվում է Ը-ի (վերջին դեպքում Ը-ն ընկնում է ոչ թե Է-ի տեղում, այլ մի բաղաձայն հետո):

§ 28. Ի ձայնավորը, որպես կանոն, բոլոր դիրքերում էլ մնում է անփոփոխ, ինչպես՝

բառակզբում իլիկ>իլիկ, ինն>իննը, ինչ>ինչ, իշխան>իշխան.

բառամիջում՝ ամիս>ամիս, բաժին>բաժին, բոկիկ>բոբիկ, գեղին>ղեղին, հրինչ>էրինչ, իլիկ>իլիկ և այլն.

բառավերջում՝ բարի>բարի, հոգի>ֆոֆի, գարի>գարի, գին>գյինի, ոսկի>վոսկյի, տարի>տարի, ձի>ձի, քաղաքացի>ֆախկըցի և այլն:

✓ § 29. Մի քանի բառերի մեջ ի-ն դառնում է ը. այդ բառերն են՝ անիծել>անըծիլ, գիշեր>քըշէր, իննսուն>ըննսուն (կան նաև իննսուն, իննանասուն, իննասուն ձևերը), ծիծեռնակ>ծըծէռնակ, միենչ>մընչէվ||մընչի (նաև՝ միենչի):

§ 30. Ի ձայնավորի մասնակի հնչյունափոխության դեպքերն են.

ի>ու—գերանդի>գյէրանդու, վիշապ>ուշաք (բառակզբի վ-ն ընկել է):

ի>օ—թոնիր>քօրօն

ի>է—ծիրտ>ծէտա:

§ 31. Ինչպես զրաբարում և ժամանակակից հայերենում է, ևոռու խոսվածքում վերջնականի ի ձայնավորը բառի աճման դեպքում հնչյունափոխվում է ը-ի կամ սղվում է, օրինակ՝ ածիկ-ածկի, ախչիկ-ախչըկա, ամիս-ամսի-ամսընի, բաժին-բաժնի-բաժընի. բոբիկ-բոբըկվի, լինդ-լընդի, ծաղիկ-ծախկի-ծախկընի, կրոկվ-կըրվի, միս-մըսի-մըսէր, վոչիլ-վոչլի, ուրիշ-ուռշի, չիւ-չըրի և այլն:

ՈՒ

§ 32. Ու ձայնավորը, որպես կանոն, բոլոր դիրքերում մնում է անփոփոխ, ինչպես.

բառակզբում՝ ութ>ուք||ութը, ուլ>ուլ, ուռչիլ>ուռչիլ, ուտել>ուտիլ, ուրագ>ուրաք և այլն.

բառամիջում՝ աշուն>աշունք, արթուն>գառթուն, արմուկն>արմունք, բազուկ>բազուկ, բրուտ>բըրուտ, գարուն>գառունք և այլն.

բառավերջում՝ երկու>էրկու, կատու>կատու, կծու>կըծու, լու>լու, լեզու>լիզու, ձու>ձու:

Ղ բաղաձայնից առաջ բառասկզբի ու-ն ընկնում կամ հնչյունափոխվում է ր-ի: Նշված օրինակներն են՝ ուղարկել>ղարգիլ||ղր-գիլ, ուղեղ>ըզուղ||զուղ, ուղղորդ>ղորբ: Բառասկզբում ու>ը փոփոխություն ունենք նաև ուխտավոր>ըխտավոր||ըխտվոր բառում:

§ 33. Մի քանի բառերում բառամիջի ու-ն հնչյունափոխվում է ր-ի. այդ բառերն են՝ անուն>անըմ, բունկալ>բընակալ, բուսանիլ>բըսնիլ, գդում>գըբըմ, երդումն>օրբըմ, յաջողումն>(բար) աչօղըմ, պուտուկ>պտուկ:

§ 34. Ու>ո հնչյունափոխություն ունենք մածուն>մածոն, ջրտուն>ցըրոն և կակուղ>կակող (նաև՝ կակուղ) բառերում:

Ո

§ 35. Միավանկ բառերի սկզբում ո-ն դառնում է վո (վուո). ինչպես՝ ոչ>վոչ||վոնչ, ոտն>վոտը, որ>վոր, որբ>վորփ, որդն>վորք, որձ>վորց:

Բացառություն է կազմում միայն ով>օվ բառը:

§ 36. Բազմավանկ բառերի սկզբում՝ ևս ո-ն սովորաբար դառնում է վո (վուո), ինչպես՝ ոչխար>վոխաւը, ոսկի>վոսկյի, որդի>վորքի:

§ 37. Բազմավանկների սկզբի ո-ն հնչյունափոխվել է ր-ի կամ ընկել է ո-ով երկու հաջորդական վանկ ունեցող բառերում. ոլորել>ըլօրիլ||օրիլ (Կուրթանում նաև՝ հըլօրիլ, Սվերդլովում միայն՝ լօրիլ), ողողել>ըզօղիլ||զօղիլ (Ս. միայն՝ ղօղիլ), ողորմի>ըզօրմի||զօրմի (Ս. ղօրմի), ողորմածիկ>ըզօրմածիկ||զօրմածիկ (Ս. ղօրմածիկ):

§ 38. Բազմավանկների սկզբի ո-ն օ է դարձել (անփոփոխ է մնացել) հետևյալ բառերում. ոլոր>օլօր (նաև՝ վօլօր), ոռնալ>օռնալ, ոսկր>օսկլօ||օցկօռ, ոսկրոտ||օցկօռոտ:

§ 39. Գրաբարյան բառամիջի ո-ն՝ շեշտված թե անշեշտ՝ դառնում է ո=ուօ երկբարբառ: Բառամիջի ո>ո փոփոխությունն ունենք հետևյալ բառերում. բախտաւոր>բախտավոր||բըխտավոր, բարդոց>բարդոց, բժոտ>բըժոտ, բոկիկ>բոբիկ, բողկ>բոխկ, բոց>բոց, բրդոտ>բըրքոտ¹, գլխաւոր>գըլխավոր, գող>գող, գողանալ>գողանալ, գողալ>գոռալ, գործ>գոռծ, գորտ>գոռդ, դատաւոր>դաղավոր||ըրդավոր², դժոխք>ըրժոխք, դոխն>դոխ, դող>դող, դողալ>դողալ, թոռն>թոռը, լակոտ>լակոտ, լոր>լոր, խար-

¹ Ոտ ածանցն ունեցող բոլոր բառերում ո-ն դարձել է ուօ, ուստի և ոտ ածանցով կազմված մյուս բառերը չենք բերում:

² Վոր ածանցն ունեցող բոլոր բառերում ո-ն դարձել է ուօ ուստի և վոր ածանցով կազմված մյուս բառերը չենք բերում:

տոց>խառտոց, խմոր>խըմոր, խնծոր>խընծոր, խոզ>խոզ, խոտ>խոտ, խոր>խոռը||խոռ, խորան>խորան, խորթ>խորթ, խորթանալ>խոռթանալ, խորիսխ>խորիզ, խոց>խոց, խստոր>սըխտոր, ծոր>ծոր (տալ), ծոց>ծոց, կոկիկ>կոկիկ, կողք>կոխկ, կոճ>կոճ, կոճակ>կոճակ, կոշտ>կոշտ, կոշտանալ>կոշտանալ, կոպ>կոպ (ավելի տարածված է կոպ ձևը), կոտեմ>կոտեմ, կոտորել>կըտորիլ, կորեակ>կորէկ, կործել>կոռծիլ||կոռծ անիլ, կորել>կոռշիլ, կտոր>կըտոր, հոգի>ֆոֆի, հող>ֆոդ, հողել>ֆոդիլ, հոտ>ֆոտ, հոտել>ֆոտիլ, ձոր>ձոր, ձիպոտ>նիպոտ, ձոթ>ճոթ, մատնոց>մատնոց, միւռոն>մէռոն, մոմ>մոմ, մորթել>մոռթիլ, մոտ>մոդ(իկ), մոտենալ>մոդկանալ, նոր>նոր, շնորհք>շընորք, շող>շոխկ, շողալ>շոդալ, շոր>շոր, ուղղորդ>դորք, շոր>շոր, շորք>շոռս, պղտոր>պըխտոր, պղտորել>պըխտորիլ, պոկել>պոկյիլ, պոշ>պոշ, «պորտ>պոռտ, քոկ>քոզ, քոկել>քոզիլ, քորի>քորի, սապոն>սապոն, սղոց>սըղոց, սոխ>սոխ, տրորել>տըրորիլ, ցորեան>ցորէն, փիլոն>փիլոն, փոթ>փոթ, փոխել>փոխիլ, փոխինդ>փոխիճ||փոդիճ, փող>փոդ, փոս>փոս, փոր>փոր, փորել>փորիլ, փորձ>փոռձ, փորձանք>փոռցանք, փորձել>փոռցիլ, քավոր>ֆավոր, քոր>ֆոր, քորել>ֆորիլ, Քրիստոս>Քըրիստոս:

§ 40. Բառամիջի ու-ն (շեշտված թե անշեշտ) որոշ բառերում մնում է պարզ ձայնավոր օ՝ պահպանելով իր հին հնչումը: Այդ բառերն են. առողջ>առօխշ (ամենայն հավանականությանը գրական փոխառություն), բոժոժ>բոժոժ, բորբոսիլ>բըբօրցնիլ||բըբօսնիլ||բըբօրսնիլ, բորբոքել>բօրբօֆիլ||բըբօրօֆիլ, գոմէշ>գօմէշ, գուլէլ>գօվիլ||գօվալ, թողուլ>թօղալ, թոնիր>թօրօն, թք>թոք, ժողով>ժօղօվ, խոնարհ>խօնար (գր. փոխ.), խոնջան>խօնջան, խոպան>խօփան||խօպան (գր. փոխ.), խոստանալ>խօստանալ, խոստովանիլ>խօստօվանիլ, խոփ>խօփ, ծով>ծօվ, կով>կօվ, կորկոտ>կօրկօթ, հով>հօվ, հովանալ>հօվանալ, հոտաղ>հօտաղ, մորմոքիլ>մըրմօֆվիլ, յաջող>հաշօղ||աշօղ, որոճ(ալ)>առօն (անիլ), շորեքշաբթի|շօրէֆշապտի, պողովատ>պօղվատ (որոշ գյուղերում՝ պօխպատ), սաղմոս>սաղմօս, սող(ալ)>(փոր)սօղ, սով>սօվ, րուպե>հըրօպպէ||րօպպէ, քարոզ>ֆարօզ, քարոզել>ֆարօզիլ:

Գրաբարյան ո ձայնավորի երկբարբառայնացման կամ պարզ ձայնավոր մնալու մասին մի ընդհանուր կանոն սահմանել անհնար է: Միայն հաստատ կարող ենք ասել հետևյալը. գրաբարյան բառամիջի ո ձայնավորի դիմաց կոռու խոսվածքում օ պարզ ձայնավոր ենք ունենում՝

ա) վ բաղաձայնից առաջ, օրինակ՝ ծով>ծով, կով>կով, հով>հով և այլն.

բ) գրական փոխառություններում, ինչպես՝ խոնարհ>խօնար, խոսպան>խօսպան, սաղմոս>սաղմօս.

գ) ենթակայական դերբայներում, օրինակ՝ բացրանօղ, մեկնանօղ, ասօղ, խօսօղ, ուզօղ, ջրօղ և այլն:

Պիտի նկատի ունենալ նաև այն, որ Ստեփանավանի Ուռուս գյուղում երկբարբառային ուօ գոյություն չունի, և այդ երկբարբառին միշտ համապատասխանում է պարզ օ ձայնավորը, ինչպես՝ դող>դօղ, լոր>լօր, ծոց>ծօց, շոր>շօր, փող>փօղ և այլն:

Իսկ Ստեփանավանի Ագարակ գյուղում ուօ արտասանությունը կա, բայց ընդգրկում է քիչ թվով բառեր: Մյուս գյուղերում ուօ երկբարբառային արտասանությունը պարզ ու ակնհայտ է:

§ 41. Բառամիջի նախաշեշտ ո-ն ր-ի է հնչյունափոխվում բորբոսիլ>բրբօրցնիլ||բրբօրսնիլ||բրբօրսնիլ, դողդողալ>դրդդողալ, սովորել>սրվորիլ, սովորոյթ(ք)>սրվորութ(կ), լողանալ>լրղանալ, հոտոտել>ֆրֆոտալ (նաև՝ ֆոտֆոթալ), կոտորել>կրտորիլ, մորմոքիլ>մրմօֆվիլ բառերում:

Ինչպես նկատում ենք, ո>ը հնչյունափոխության ենթարկվող բառերը իրենց մեջ երկու ո ունեն: Բացառություն է կազմում միայն լողանալ>լրղանալ բառը (ունենք նաև լեղանալ ձևը):

§ 42. Ո ձայնավորի հնչյունափոխության մասնակի դեպքեր են. ո>ա—զոքանչ>զանֆաչ, որոճ>առօն:

ու>օ (անկում)—պողովատ>պօղվատ (Ստեփանավանի Ագարակ, Ուռուս և այլ գյուղերում ունենք նաև պօխպատ ձևը), կաթողիկոս>կաթղիկոս (Ագարակ և Ուռուս գյուղերում ունենք կաթեղիկօս ձևը):

Ո>ու—ծոպ>ծուպկ:

Խիստ ձևափոխվել է ողնի բառը՝ դառնալով կունձլի, կունձինա, կունձրնա:

Ը

§ 43. Բարբառում միայն երկու բառ կա, որոնց համապատասխան ձևերը զրաբարում ունեն նախահնչյուն ր: Դրանք են ընկիր>ըրնգլէր և ընտրել>ըրնդրիլ: Ինչպես տեսնում ենք, երկու օրինակում էլ ր-ն մնում է անփոփոխ, բայց դրանից առաջ ավելանում է րի հազազը: Ունենք նաև ընտրիլ ձևը, որնոր գրական փոխառություն է: Հըրնդրիլ և ընտրիլ ձևերի միջև կա իմաստաբանական տարբե-

րություն: Հրեղրի նշանակում է «մաքրել, ջոկել» օրինակ՝ բրբինձը հրեղրի, խսկ ըմտրի նշանակում է «քվեարկությամբ ընտրել», օրինակ՝ նախագահ ըմտրի:

§ 44. Ինչպես հայտնի է, հայերենում բառերը և վանկերը չեն կարող սկսվել երկու և ավելի բաղաձայններով: Բառերի ու վանկերի սկզբի կից բաղաձայնների միջև կամ նրանցից առաջ լսվում է Ը հնչյունը, որը սովորաբար գրության մեջ չի նշվում: Այդ շարվող Ը-երը լոռու խոսվածքում որպես կանոն դասավորվում են այնպես, ինչպես արդի հայերենում (և գրաբարում). օրինակներ՝ բրինձ>բրբինձ, գրել>գրիլ, դժոխք>դրժոխկ, դմակ>դրմակ, Մկրտիչ>Մըգրդդիչ, սկսել>սսկսիլ, մղկտալ>մըխկտալ, կրակել>կըրակիլ, բժիշկ>բըծիշկ, քրքրել>քըրքրիլ և այլն:

Որպես առանձնահատկություն պիտի նշել հետևյալը: Գիտենք, որ հայերենում, երբ բառը վերջանում է ղ, ր-ով և նախորդ բաղաձայնով, ղ, ր-ի և նախորդ բաղաձայնի միջև լսվում է Ը ձայնավորը (որ գրության մեջ չի նշվում), օրինակ՝ աստղ (աստղը), քաղցր (քախցրը) և այլն:

Լոռու խոսվածքում ևս ղ, ր-ի և նախորդ բաղաձայնի միջև լրսվում է Ը ձայնավորը, բայց այդ Ը-ն կարող է ընկնել նաև բառավերջում և այդ դեպքում բաղաձայն + ղ կամ ր հնչյունախմբերը հնչում են առանց Ը-ի, ինչպես՝ աստղ>աստղը||աստղը, բարձր>բարցըր||բացրը (նաև՝ բացըր), ծանր>ծանդըր||ծանդրը, ծունր>ծունդըր||ծունդըր, մանր>մանդըր||մանդրը, մեղր>մեղըր||մեղրը, ցած>ցած||ցածր||ցածրը, քաղցր>քախցրը||քախցրը:

Սպանանել>սպանել բառը հնչում է սրպանիլ:

§ 45. Լոռու խոսվածքում Ը ձայնավորը լայն տարածում ունի, որովհետև համարյա բոլոր նախաշեշտ ձայնավորները կարող են վերածվել Ը-ի, օրինակ՝ աղատել>ըզատիլ, բաժանել>բըծանիլ, բամբասել>բըմբասիլ, գերեզման>գըրէզման, ծիծեռնակ>ծըծէռնակ, բորբոքել>բըրբօֆիլ, սովորել>սըվօրիլ, կոտորել>կըտօրիլ և այլն: Բացի այդ, բառի աճման դեպքում Ը-ի կարող են հնչյունավորվել ա, ու, ի ձայնավորները, օրինակ՝ անգամ-ընգանի, ատամ-ըտամի, ախիկ-ախչըկա, միս-մըսի, ջուր-ջըրի, մուր-մըրի և այլն: Միայն պետք է նկատի ունենալ, որ Ը-ն հաճախ դրվում է ոչ թե սղված ձայնավորի տեղում, այլ մի հնչյուն հետո, օրինակ՝ աղիք>աղիք-աղըքնի||ախկընի, ամիս>ամիս-ամըսնի||ամսընի, ասեղն>ասէղն-ասըղնի||ասխընի, գլուխ>գըլուխ-գըլխընի, գոմէշ>գօմէշ-գօմշընի, իւիկ>իւիկ-իւկընի||իւիկընի, ծաղիկ>ծաղիկ-ծախկընի, կապիկ

>կապիկ-կապկընի, ճիպոտ>ճիպոտ-ճիպտընի, շապիկ>շաբիբ-շապկընի, ուրիշ>ուրիշ-ուռշի-ուռշընի, պճնդն>պըճէղ-պըճընի. պուտուկ>պըտուկ-պըտկի-պըտկընի, քուռակ>քուռակ-քուռակնի|| Բուտկընի:

§ 46. Բառավերջում ը է ավելացել մի շարք բառերում, օրինակ՝ խոր>խոռ (նաև՝ խոր), ծուռ>ծուռ (նաև՝ ծուռ), ինն>իններ, ութ>ութը (նաև՝ ութ) և այլն: Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս § 167:

Ը-ն դարձել է ի րլիթ>բիլիթ և քսակ>քյխակ բառերում:

II. ԵՐԿԱՅԱՐԲԱՌՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԱՅ

§ 47. Բառակզբում բաղաձայնից առաջ այ երկբարբառը դառնում է է, ինչպես՝ այս>էս, այդ>էդ|| էդ, այն>էն, այլ>էլ. այծ>էծ:

Երբ էս, էտ||էդ, էն դերանունները բաղադրվում են այլ բառերի հետ, դրանց այ երկբարբառից առաջացած է ձայնավորը հնչյունափոխվում է ր-ի կամ ընկնում է, ինչպես՝ այստեղ>էստեղ>ըստեղ ||ըստի, այդտեղ>էդտեղ>ըտեղ||ըտի, այնտեղ>էնտեղ>ընդեղ||ընդի. այսքան>էսքան>ըսքան(մ), այդքան>էդքան>ըդքան(մ), այնքան>էնքան>ընքան(մ), այսօր>էսօր>ըսօր||սօր:

Նույն ձևով էլ այսպէս, այդպէս, այնպէս բառերի բարբառային դուգահեռներն են՝ րսէնց||ըսէ||սէնց||սէ, րբէնց||ըբէ, քէնց||թէ, ըն-էնց||ըրնէնց||ըրնէ:

§ 48. Բառամիջում ևս այ երկբարբառը բաղաձայնից առաջ դառնում է է կամ ե, ինչպես՝ գայլ>գլէլ (գլիլի, գլիլան), եղբայր>ախպէր, լայն>լէն, լիառն>լէո||լեո, լիարդ>լէոթ||լեոթ, խայ-թել>խէթիլ, ծայր>ծէր, հայր>հէր, ձայն>ձէն, մայր>մէր, սայլ>սէլ, վայր(գալ)>վէր(գալ), տայր>տէր, փայծաղն>փէցախ (նաև՝ փիցախ||փիցէխ), փայտ>փէտ, փայտանալ>փէ-տանալ:

§ 49. Ձայնավորից առաջ եղած այ-ը պահպանվում է, ինչպիսիքն են տալիս հետևյալ օրինակները. հայելի>հայլի, հրամայել>հրամայիլ, վայելել>վայլէլիլ: Որպես բացառություն այ-ը սն է դարձել խնայել>խընահիլ բառում:

Այ-ը պահպանվում է նաև բաղաձայնից առաջ, եթե բառը գրական փոխառություն է, ինչպես՝ խայտառակ>խայտառակ, խայտառակել>խայտառակիլ, պայման>պայման:

§ 50. Բազմավանկ բառերի վերջում այ-ը, կորցնելով յ բաղադրիչը, դառնում է ա, ինչպես՝ գուլպայ>գյուլբա, սատանայ>սրտանա, վերայ>վրա, վկայ>վրգա, տղայ>տրղա, փեսայ>փէսա, ծառայ>ծառա, քուրայ>քյուրա: Երբ այդպիսի բառերի վրա գրվում է բաղաձայնով սկսվող որևէ վերջավորություն, գրաբարյան ընկած յ վերջնահնչյունը վերականգնվում է և խոսվածքում բաղաձայնից առաջ նորից հանդես է գալիս այ>է հնչյունափոխությունը, օրինակ՝ գուլպայ>գյուլբա, գյուլպայք>գյուլբէք, սատանայ>սրտանա, սատանայք>սրտանէք, փեսայ>փէսա, փեսայն>փէսէն, տղայ>տրղա, տրղայք>տրղէք² և այլն: Իսկ երբ այսպիսի բառերի վրա գրվում է ձայնավորով սկսվող որևէ վերջավորություն, լատնավերջի ա ձայնավորն ընկնում է, օրինակ՝ գյուլբա-գյուլբի-գյուլբով, սրտանա-սրտանի-սրտանից-սրտանով, փէսա-փէսի-փէսից-փէսով և այլն:

§ 51. Միավանկ բառերի վերջում այ-ը մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ հայ>հալ (հայի, հայից և այլն), վայ>վալ:

Ա.Ի

✓ § 52. Բառասկզբում բաղաձայնից առաջ աւ երկբարբառը դառնում է օ, ինչպես՝ օգուտ>օֆուտ, օգնել>օֆնիլ||օֆնիլ, օժել>օծիլ, օձ>օց, օղ>օղ, օր>օր, օրէնք>օրէնֆ, օրինակ>օրինակ, օրհնել>օխնիլ||օրշնիլ, օրհնէնք>օխնանֆ||օրշնանֆ:

§ 53. Եռավանկների բառասկզբի աւ-ը դառնում է ր կամ ընկընում է: Եղած օրինակներն են՝ օրօրել>րօրիլ||րօրիլ, օրօրօց>րօրօց||րօրօց:

✓ § 54. Բառամիջում ևս բաղաձայնից առաջ աւ-ը դառնում է օ, ինչպես՝ աղօթել>աղօթիլ, աղօթք>աղօտկ, ամօթ>ամօթ, խօսիլ>խօսալ, խօսք>խօսկ, ծանօթ>ծանօթ, կարօտ>կարօտ, ղօրք>գօրֆ, օրօրոց>րօրոց:

Այս կանոնից բացառություն են կազմում. ա) առաւօտ>րոսվող, արօտ>արոտ, կրօն>կրոն, մօտ>մողիկ (նաև բայական ձևերը՝ մողկանալ||մողրկանալ||մողանալ), ուր նկատվում է աւ>ռ հնչյունափոխությունը, բ) նաւթ>նաֆթ և զաւթել>զաֆթիլ բառերը, ուր նկատվում է աւ>աֆ (<ավ) հնչյունափոխությունը:

§ 55. Բառասկզբում և բառամիջում աւ-ը ձայնավորից առաջ (այդ դիրքում աւ-ը երկբարբառ չի եղել) դառնում է ավ, ինչպես՝ աւաղ>ավաղ, աւել>ավել, աւերել>ավերիլ, զաւակ>զավակ, խաւար>խավար, հաւան>հավան, հաւատ>հավատ, ձաւար>ձավար, տաւար>տավար և այլն:

§ 56. Բառավերջում ևս աւ-ը վերածվում է ավ-ի, ինչպես՝ ծարաւ>ծարավ, կաւ>կավ, կաքաւ>կաքավ, ցաւ>ցավ, պառաւ>պառավ, հաւ>հավ, նաւ>նավ և այլն:

§ 57. Աւ երկբարբառի հնչյունափոխության մասնակի դեպքերն են.

աւ>ու—աղանի>աղուճիկ, յօնք>ունք.

աւ>ի—մօրութ>միրութ:

ԵԱ

§ 58. Եա երկբարբառը գրաբարում մեծ մասամբ գործածվում է բառամիջում: Դրա դիմաց խոռու խոսվածքն ունի է կամ ե, օրինակ՝ լեառն>լէռ||լեռ, լեարդ>լէռք||լեռք, կորեակ||կորէկ||կորեկ, սեաւ (ք)>շէմք||շեմք, սեաւ>սեվ, ցորեան>ցորէն:

§ 59. Եա-ն մի քանի բառի մեջ դառնում է ա, օրինակ՝ երանեակ>էռնակ, իրեար>իւրա:

✓ § 60. Կեանք>կյանք կամ գյանք գրական փոխառություն է: Անկեալ բառը դառնում է անգյալ, իսկ վառեակ բառը՝ վառիկ (եա>ի):

§ 61. Գրաբարյան անցյալ դերբայի եալ վերջավորությունը դարձել է էլ, կամ ել, օրինակ՝ գրեալ>գրել||գրել, բերեալ||բէրել||բէրել և այլն:

ԵԱՅ

§ 62. Եայ եռաբարբառը, որ գրաբարում գործածվում է բառավերջում, խոռու խոսվածքում դառնում է ի, օրինակ՝ մազեայ>մազի, բրդեայ>բրդի, փայտեայ>փէտի, երկաթեայ>էրկաթի, արծաթեայ>էրծաթի և այլն:

ԵԱԻ

§ 63. Գրաբարի բառավերջի եաւ երկբարբառի դիմաց խոռու խոսվածքն ունի եվ՝ սեալ>սեվ բառում և էվ||օվ՝ բարեալ>բարէվ||բարօվ բառում: Ուրիշ օրինակներ չկան:

Նաւրն բառը դարձել է օխտ և դրան համապատասխան՝ եւաթա...
նասուն>օխտանասուն:

ԵԻ

ԻՎ

✓ § 64. Բառամիջում և բառավերջում եւ-ը դառնում է էվ կամ՝
Եվ, ինչպես՝ անձրեւ>անձրէվ||անձրեվ, արեւ>արէվ||արեվ, գեւ
>ղէվ||ղեվ, հարեւան>հրրէվան, յետեիլ>յէղէվալ, ձեւել>ձէվիլ:
Ալեւոր>հրլիվոր բառի մեջ ե-ն դարձել է ի:

Որբեւայրի բառի համար ունենք վորֆէրի, վոնֆէրի, վորֆերի,
վորիէրի, վրոֆէրի, վորիւվէրի ձեւերը:

ԻԻ

§ 65. Իւ երկբարբառով բառասկզբին ունենք միայն 2 բառ՝
իւղ>յէղ և իւր>իւրա: Առաջին բառը ենթարկվում է իւ<յէ, իսկ
երկրորդը՝ իւ>ի հնչյունափոխությանը:

✓ § 66. Բառամիջում իւ երկբարբառը դառնում է ի, ինչպես՝
ալիւր>ալիւր, արին>արին, դիւր գալ>դիւր գալ, հարիւր>հարիւր,(
ձիւն>ձին, սին>սին: Դրան համապատասխան-նութիւն ածանցը
դարձել է -նութին, օրինակ՝ բարութիւն>բարութին, գողութիւն>գո-
ղութին, լրբութիւն>լրբութին, հարստութիւն>հարստութին, լաւու-
թիւն>լավութին և այլն:

✓ § 67. Բառամիջի իւ-ը ու է դառնում ձիւթ>ձութ, ճիւղ>
նոխկ (նակ՝ ճուխկը), աղբիւր>ախպուր բառերում, է է դառնում
զիւղ>զյեղ (գուցե գեւղ ձեւից), միւռն>մէռոն (նակ՝ մեռոն)
բառերում:

§ 68. Առիծ>առյուծ, հիւր>հյուր բառերը փոխառյալ են գրա-
կանից:

✓ § 69. Բառավերջի իւ-ը դառնում է իվ, ինչպես՝ արծիւ>առ-
ծիվ, թիւ>թիվ, շիւ>շիվ (կա նաև շէվ||շեվ ձեւը), պատիւ>պա-
տիվ:

Մրջին (մրջիմն) բառը դարձել է մօրմօնը:

ՈՅ

✓ § 70. Բառամիջի ոյ երկբարբառը (բաղաձայնից առաջ) սո-
վորաբաւ. դառնում է ի, ինչպես՝ բայթ>բիթ, զրոյց>զրբից, թոյլ>
թիլ, լոյս>լիս, ճկոյթ>ճրկիթ, պատրոյգ>պատրիֆ, պատրոյս>
պատրիս, պտոյտ>պըտիտ, կապոյտ>կապիտ, քոյր>ֆյիւր:

✓ § 71. Ոյ>ու փոփոխությունն ունենք արտոյտ>անտուտ (զր-

փոխ.), անոյշ>անուշ (նաև՝ անոշ), բոյն>բուն, սովորոյթք>սով-
որութ(տկ). ոյժ>ուծ, երեկոյ>երիգուլլերիգու բառերում:

ՈՒԱ.

✓ § 72. Ուա երկբարբառը դառնում է վա, օրինակ՝ լուանալ>լը-
վանալ, նուալ>նըվալ, նուաղել>նըվաղիլ, ձուածեղ>ձըվածէղ և
այլն:

✓ Աստուած>աստոծ բառում նկատում ենք ուա>ո, իսկ դը-
ժուար>դըծար բառում՝ ուա>ա հնչյունափոխությունը:

✓ § 73. Ուլ, ուե, ուի երկբարբառների առաջին բաղադրիչը
դառնում է վ, օրինակ՝ աղուէս>աղվէս, ցրուել>ցըրվել, ցցուիլ>
ցըցվիլ, զզուիլ>զըզվիլ:

III. ԲԱՂԱԶԱՅՆՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. Ձայնեղ պայթականներ

Բ

§ 74. Բառասկզբում բ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ բահ>
բառ, բամբակ>բամբակ, բան>բառ, բարակ>բարակ, բարի>
բարի, բարձ>բառց, բերան>բէրան, բողկ>բոխկ, բուրդ>բուրք,
բունել>բըռնիլ, բրինձ>բըրինձ և այլն:

Բացառությույն է կազմում միայն բրդել>փրոթիլ բառը: Բայց
մի շարք տեղերում ունենք նաև բրոթիլ ձևը:

§ 75. Բառամիջի կամ բառավերջի բ-ն դառնում է փ կամ պ:

Բ>փ փոփոխությունն ենք ունենում Բ-ից հետո և միջձայնա-
վորային դիրքում, ինչպես արբենալ>հարփիլ, դարբին>դարփին,
երբ>յէփ, լիրբ>լիրփ||լիոփ, խաբել>խափիլ, շաբաթ>շափաթ
(բայց՝ չօրէքշապոտ), որբ>վորփ, ուրբաթ>ուրփաթ, սուրբ>
սուրփ, սրբել>սըրփիլ:

Բ>պ փոփոխությունն ունենք աղբիւր>ախպուր, եղբայր>
ախպէր բառերում: Ելնելով այդ բառերից կարելի է ասել, որ ձայ-
նավորների միջև դը հնչյունակապակցությունը դառնում է խպ:

§ 76. Մ ձայնորդից հետո բառամիջի և բառավերջի բ-ն սո-
վորաբար մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ ամբար>ամբար, բամբակ
>բամբակ, բամբասել>բըմբասիլ, թումբ>թումբ, խումբ>խումբ,
սեպտեմբեր>սէկտէմբէր:

Հակառակ այս կանոնի՝ մ-ից հետո բ>փ փոփոխությունն ու-

նենք համբերիլ>համփէրիլ, համբուրել>համփուրիլ (միայն խա-
ւը) բառերում:

§ 77. Բորբոսիլ>բըբօցնիլ, բորբոքել>բըբօփիլ բառերում
ևս բ-ն մնացել է անփոփոխ, որը հավանաբար բացատրվում է
կրկնավոր արմատներով:

Թամբք>թամփ բառի մեջ բ-ն ընկել է:

Գ.

§ 78. Բառասկզբի գ-ն սովորաբար մնում է անփոփոխ, ինչ-
պես՝ գալ>գալ, դանգատ>գանգատ, գարի>գարի, գզել>գըզիլ,
զուլ>զըլուլ, գող>գող, գոմէշ>գօմէշ, գոռալ>գոռալ, գործ>
չոռծ, գունդ>գուճղ և այլն:

§ 79. Բառասկզբի գ-ն ֆ է դարձել գիշեր>ֆըշէր և գտանիլ>
ֆըքնիլ բառերում: Բայց Ալավերդում և այլուր կա նաև զըղնիլ ձևը:

Գրաբարյան տարգալ ձևին համապատասխան ունենք ֆըթալ և
զըղալ ձևերը:

Գրաբարյան ձգել ձևից հնչյունների ետևառաջությամբ ունենք
լըցիլ (օրինակ՝ Ստեփանավան) և զըծել (օրինակ՝ Ալավերդի):

§ 80. Բառամիջի և բառավերջի գ-ն սովորաբար դառնում է ֆ:

Գ>ֆ փոփոխությունն ունենք հետևյալ բառերում. ագանիլ>
հաֆնիլ, արգելել>առֆյէլիլ, երգ>լէրֆ, զուգել>զուֆիլ, էգ>էֆ,
թագաւոր>թըֆավօր, ծագ>ծէֆ, կարագ>կարաֆ, հոգի>ֆոֆյի,
ձագ>ձաֆ, ձգել>ձըֆիլ (այլ իմաստ ունեն ֆըցիլ||զըծիլ ձևերը),
ճգնիլ>ճըֆնիլ, ճրագ>ճըրաֆ, մարագ>մարաֆ, մարգարիտ>մըր-
ֆարիտ, ուրագ>ուրաֆ, պատարագ>պատարաֆ||պըտարաֆ, սուգ
>սուֆ, տայգը>տէֆըր, օգուտ>օֆուտ, օգնել>օֆտիլ||օֆնիլ:

Գ>կ փոփոխությունն ունենք ազգ>ասկ (նաև՝ ազգ), ազգա-
կան>ասկական (նաև՝ ազգական) բառերում:

§ 81. Ն ձայնորդից հետո բառամիջի և բառավերջի գ-ն մնում
է անփոփոխ (խսկ եթե ն-ից հետո գ-ին հաջորդում է ի, է ձայնա-
վորներից մեկը՝ գ-ն քմայնանում է՝ վերածվելով գյ-ի), ինչպես՝
անգէտ>անգյէտ, դանգատ>գանգատ, եղունգ>ղունգ, զանգ>
գանգ, ժանգ>ժանգ, ժառանգ>ժառանգ, հանգչիլ>հանգչիլ, հինգ
>հինգ, նարգէս>նարգյիք:

§ 82. Գ-ի ամենակարևոր փոփոխություններից մեկն այն է,
որ ի և է առաջնալեզվային ձայնավորներից հետո քմայնանում է՝
վերածվելով գյ-ի, օրինակ՝ գեթին>գյէդին, գերան>գյէրան, գե-
րանգի>գյէրանդու, գինի>գյիճնի. գիւղ>գյէղ, ժառանգել>ժա-

ոանգիլ, անգէտ>անգչէտ և այլն: Մյուս ձայնավորներից առաջ գ-ն սովորաբար չի բժայնանում, ինչպես՝ գանգատ>գանգատ, գարի>գարի, գգել>գգել, գլուխ>գլուխ, գող>գող, գորտ>գող, դունդ>գունդ և այլն: Ա ձայնավորից առաջ գ-ի բժայնացում ունենք միայն խանգարել>խանգյառիլ, գազ>գյազ, գազար>գյազար, իսկ ու ձայնավորից առաջ՝ միայն գուլպա>գյուլբա բառերում: Բայց դրանք բոլորն էլ, բացի խանգյառիլ բառից, ունեն մաքուր գ-ով ձևեր՝ գազ, գազար, գուլբա:

Գ

§ 83. Բառասկզբի դ-ն մնում է անփոփոխ՝ դ, ինչպես դադձն >դալսքը, դաշտ>դաշտ, դաս>դաս, դատ>դադ, դարբին>դարփին, դեղին>դեղին, դեւ>դեվ, դժոխք>դըժոխկ, զմակ>զըմակ, զնել>զընիլ, զող>զող և այլն: Բացառություններ չկան:

§ 84. Բառամիջի կամ բառավերջի դ-ն սովորաբար դառնում է ք, ինչպես՝ դազար>դաքար, արզար>առքար, աւելորդ>էվէնորք, բարիկենդան>բարիկյէնթան, բերդ>բեռք, բուրդ>բուռք, բրդել>փռոթիլ (հանդիպում է նաև բրոթիլ ձևը), զգում>զըբբմ, երդումն>օրբբմ, զարդարել>զըռքարիլ, լեարդ>լէռք, ծնեղկան >ծընըթկան (հանդիպում է նաև ծըմըթկան ձևը), կարդալ>կառքալ, հաղորդուիլ>հաղօռքվիլ, մարդ>մառք, որդի>վոռքի, որդ >վոռք, շարդել>ջառքիլ, վարդ>վառք, վարդապետ>վառքապէտ, վարդաւառ>վառքէվոռ: Ինչպես նկատում ենք, բառերի զգալի մասում դ>ք փոփոխությունն ունենք ր-ից (ո-ից) հետո:

§ 85. Ն ձայնորդից հետո բառամիջի և բառավերջի դ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ գերանդի>գյէրանդու, գունդ>գունդ, թունդ >թունդ, լինդ>լինդ, ծնունդ>ծընունդ, հիւանդ>հիվանդ, հնազանդ >հընազանդ, մարմանդ>մաւմանդ, սանդ>սանդ, ցնդիլ>ցընդիլ, քանդել>քանդիլ:

Ն-ից հետո դ>ք փոփոխությունն ունենք միայն խնդրել>խընքրիլ բառում:

§ 86. Խեղդել>խէխտիլ բառի դդ հնչյունախումբը դարձել է խտ:

§ 87. Այդ դերանունը դառնում է էտ կամ էդ (բաղադրությունների մեջ նաև՝ ըտ կամ ըդ, օրինակ՝ ըտէդ՝ ըտի, ըդքամ):

Բայց այս դերանվան բաղադրված ձևերում նկատվում է նաև դ>ք փոփոխությունը, ինչպես՝ ըթէնց՝թէնց՝ըթէ՝թէ «այդպես»: Ուրիշ օրինակներ չկան:

§ 88. Փոխինդ>փոխինձ բառում նկատվում է դ>ձ փոփոխությունը:

2

§ 89. Բառասկզբի ձ-ն մնում է անփոփոխ՝ ձ, ինչպես՝ ձագ>ձաֆ, ձախ>ձախ, ձայն>ձէն, ձաւար>ձավար, ձեռ(ք)>ձեռ, ձէթ>ձէք, ձիւն>ձին, ձմեռն>ձրմեռ, ձոր>ձոր, ձու>ձու, ձուկն>ձուրք: Բացառություններ չկան:

§ 90. Բառամիջի ե բառավերջի ձ-ն ր-ից հետո դառնում է ց, իսկ ն-ից հետո մնում է անփոփոխ: Զ>ց փոփոխությունն ունենք հետևյալ բառերում՝ բարձ>բառց, բարձր>բարցր||բացրը, բարձ-հանալ>բրցրանալ, խորձ>խառց, վորձկալ>վոռցկալ, որձ>վոռց, վարձք>վարցկ, փորձ>փառց, փորձանք>փոռցանք, փորձել>փառցիլ, օձ>օց, դաղձ>դախց: Բացի դաղձ>դախց, օձ>օց բառերից, մյուս բոլոր օրինակներում ձ-ն գտնվում է ր-ից հետո:

§ 91. Ն ձայնորդից հետո ձ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես անձ-յեւ|>անձեւկ, բրինձ>բրբինձ, խանձել>խանձիլ, խնձոր>խրն-ձոր, հունձ>հունձ, նախանձ>նախանձ, պապանձիլ>պրպանձիլ, տանձ>տանձ: Բացառություններ չկան:

3

§ 92. Բառասկզբի ջ-ն մնում է անփոփոխ՝ ջ, ինչպես՝ ջախ-ջախել>ջրնջրխիլ, ջարդել>ջառքիլ, ջնջել>ջրնջիլ, ջոկել>ջոգյիլ, ջորի>ջորի, ջուր>ջուր:

Բացառություն է կազմում միայն ջրտուն>ցրոթոն բառը, որ-տեղ՝ բառասկզբի ջ-ն դարձել է ց:

§ 93. Բառամիջի ե բառավերջի ջ-ն սովորաբար դառնում է չ (եթե չի գտնվում ն-ից հետո): Զ>չ փոփոխությունն ունենք հետևյալ բառերում. աղջիկ>ախչիկ, աջ>աչ, առաջ>առաչ, առաջին>առաչիլ||ռաչի, առաջնակ>առչրնէկ, առողջ>առօխչ (նաև՝ առ-վօխչ), արջ>առչ, արջառ>աչառ, թրջել>թրոչիլ (հանդիպում է նաև դրոչիլ ձևը), մեջ>մեչ, մէջք>մէչկ, միջնակ>միչնէկ, աջող>աչօղ||հաչօղ, ոջիլ>վոչիլ, վեբջ>վեռչ, ջոջ>չոչ (նաև՝ ջոջ):

§ 94. Ն ձայնորդից հետո ջ-ն մնում է ջ, ինչպես բանջար>բանջար, երինջ>էրինջ, խոնջան>խօնջան, կամուրջ>կարմունջ, մունջ>մունջ, ջախջախել>ջրնջրխիլ, ջնջել>ջրնջիլ: Բացառություն է կազմում միայն խնջել>խրնչիլ բառը:

§ 95. Մի քանի բառերի մեջ ջ-ն խլանալով դառնում է ճ. այդ բառերն են. ականջ>անճաճ (ունենք նաև անջալ ձևը), բաղարջ>բաղաճ, շեղջ>շեխճ:

§ 96. Շրջել>շրջիլ, բաղրջան>բաղբրջան բառերը փոխառ-
յալ են գրականից (հակառակ դեպքում բ-ից հետո պիտի ունենա-
յինք շ):

§ 97. Առաջ բառը դառնում է առաջ: Բայց ունենք նաև դրան
հոմանիշ աղափ ձևը, որը շատ լայն գործածություն ունի:

Մ ա ն ո թ. ա) բ, գ, դ, ձ, ջ պայթականները, ինչպես նշված է
արդեն, բառակազմում որոշ շափով շնչեղ արտասանություն ունեն,
բայց դա չի հանգեցնում առանձին շնչեղ ձայնեղների գոյություն
այդ խոսվածքում:

բ) Մեղրուտ. Ժղանով, Փամբակ, Քարաբերդ գյուղերում (Գու-
քարքի շրջան), նաև Սպիտակում ձայնեղ պայթականները վերած-
վում են խուլերի, օրինակ՝ բարի>պարի, բարձ>պառջ, գլուխ>
կըլուխ, գործ>կոռձ, դեղին>տեղին, դմակ>տրմակ, ձախ>ծախ,
ձայն>ծէն, ջուր>նուր, ջորի>նորի և այլն: Այս երևույթը ամե-
նայն հավանականությամբ բացատրվում է Ղարաբաղի բարբառի
ազդեցությամբ: Ըստ տեղեկությունների այստեղ հաստատվել է
մի գաղթականություն Ղարաբաղից:

§ 98. Ձայնեղ պայթականների մասին ասվածները կարող ենք
ամփոփել հետևյալ ձևով: Լոռու խոսվածքում բ, գ, դ, ձ, ջ ձայնեղ
պայթականները բառակազմում սովորաբար մնում են անփոփոխ,
անփոփոխ են մնում նաև բառամիջում և բառավերջում՝ մ, ն որն-
գային ձայնորդներից հետո: Բառամիջի և բառավերջի պայթական
ձայնեղները, եթե չեն գտնվում ռեզայիններից հետո, սովորաբար
վերածվում են շնչեղ խուլերի (առանձին դեպքերում պարզ խուլե-
րի): Գ ձայնեղ պայթականը է և ի առաջնալեզվային ձայնավոր-
ներից առաջ փայնանում է:

2. Խուլ պայթականներ

Պ

§ 99. Բառակազմի պ-ն մնում է անփոփոխ՝ խուլ պ, ինչպես՝
պանիր>պանիր, պապ>պապ, պառու>պառավ, պատ>պատ,
պատիժ>պատիժ, պատմել>պատմիլ, պարապ>պարապ, պարզ
>պարզ, պղտոր>պըխտոր, պճեղն>պըճեղ, պոշ>պոշ և այլն:
Բացառություններ չկան:

§ 100. Բառամիջում և բառավերջում ևս պ-ն սովորաբար
մնում է անփոփոխ՝ պ, օրինակ ապրանք>ապրանք, ապրիլ>ապ-
րիլ, ծոպ>ծուպկ, կապ>կապ, կապել>կապիլ, կապիկ>կապիկ,

կոպ>կօպ||կօպ, ճիպոտ>ճիպոտ, ոսպ>վոսպ, պապ>պապ, պարապ>պարապ, տապակել>տըպակիլ և այլն:

§ 101. Բառամիջում և բառավերջում մի քանի բառերի մեջ պ-ն ձայնեղանալով դառնում է ք: Այդ բառերը մոտավորապես հետևյալներն են. ամպ>ամբ, ապաշխարանք>աքաշխարանք, ապսպարել>քըսպարիլ, ապրշում>աքրշում, գուլպա>գյուլբա, դեպ ի>դըբա, հպարտ>հըմբարտ, շապիկ>շաքիք, վիշապ>ուշաք:

Սահմանել օրինաչափություն այն մասին, թե բառամիջում և բառավերջում պ-ն երբ է մնում անփոփոխ և երբ է վերածվում ք-ի, հնարավոր չէ, որովհետև լրիվ միանման հնչյունական դիրքերում այդ երկու դեպքերն էլ հանդիպում են: Այս տեսակետից ցայտուն օրինակներ են կապիկ և շապիկ բառերը: Երկու բառերի մեջ էլ պ-ն գտնվում է ձայնավորների միջև, ըստ որում, նույն ա և ի ձայնավորների միջև, բայց կապիկ բառի պ-ն մնում է անփոփոխ՝ կապիկ. իսկ շապիկ բառի պ-ն ձայնեղանալով՝ վերածվում է ք-ի՝ շաքիք (առանձին թեքման ձևերում ք-ն նորից կարող է վերածվել պ-ի, ինչպես՝ շապիկ, շապիկց և այլն. դա բացատրվում է հաջորդ խուլ բաղաձայնի ազդեցությամբ):

Միայն մի բան հաստատ կարելի է ասել, որ մ, և ռնգայիններից հետո խուլ պայթականները (պ, կ, տ, ծ, ճ) վերածվում են ձայնեղ պայթականների (բ, գ, դ, ձ, ջ):

կ

§ 102. Բառասկզբում կ-ն մնում է անփոփոխ՝ խուլ կ, ինչպես՝ կալ>կալ, կամուրջ>կարմունջ, կաշի>կաշի, կապոյտ>կապիտ, կարիճ>կարիճ, կաքալ>կաքալ, կոճակ>կոճակ, կոշտ>կոշտ, կով>կօվ, կորեակ>կորեկ և այլն: Բացառություն են կազմում միայն կիրակէ>գյիրագի, կեանք>գյանք և կշեռք>քշէռք բառերը, ուր բառասկզբին նկատում ենք կ>գ և կ>ջ հնչյունափոխությունը: Կեանք>գյանք բառը իր եա>յա հնչյունափոխությամբ ցույց է տալիս, որ փոխառյալ է ընդհանուր խոսակցական լեզվից (հակառակ դեպքում եա-ն ըստ բարբառի հնչյունական օրենքների պետք է տար է, ինչպես ունենք բազմաթիվ դեպքերում, օրինակ՝ կորեակ>կօրէկ, ցորեան>ցօրէն և այլն): Կշեռք>քշէռք բառի բառասկզբի կ>ք փոփոխությունը կարելի է բացատրել բառավերջի ք-ի ազդեցությամբ (առնմանում): Անբացատրելի է մնում կիրակէ>գյիրագի բառի բառասկզբի կ>գ փոփոխությունը:

§ 103. Բառամիջի և բառավերջի կ-ն ևս մի շարք բառերի մեջ անփոփոխ է մնում, ինչպես ակն>ակը, ակօս>ակոս, աւազակ>ավազակ, բազուկ>բազուկ, բարակ>բարակ, երկու>երկու, իլիկ>իլիկ, լակեկ>լակիլ, կարկատան>կըրկատան, կոճակ>կոճակ, հասկանալ>հըսկանալ, ճակատ>ճակատ, կրակ>կըրակ, կորեակ>կորէկ և այլն:

§ 104. Բառամիջի և բառավերջի կ-ն մի շարք բառերի մեջ ձայնեղանալով՝ դառնում է գ (է, ի ձայնավորներից առաջ՝ գլ), ինչպես՝ ականջ>անգան, անկանիլ>ընգնիլ, արմուկն>արմունգ, բարեկամ>բարէգամ, երեկ>երէգ, երեկոյ>րիգու, երկիր>յերգ-յիր, զատիկ>զադիգ, ընկեր>հընգյէր, թակ>թագ, թանկ>թանգ, խունկ>խունգ, կրուկն>կըրունգ, ձուկն>ձուգը, ուղարկել>ղար-գիլ, ջոկել>ջոգյիլ, տնկել>տընգյիլ, ցերեկ>ցէրէգ, կոռնկ>կըռ-լունգ և այլն: Գատարկ և զավակ բառերը կարող են հնչել կ-ով և գ-ով՝ դառգակ(գ), զավակ(գ):

§ 105. Կ-ի փոփոխություններից մեկն էլ այն է, որ է և ի առաջնալեզվային ձայնավորներից առաջ քմայնանալով՝ վերածվում է կյ-ի, ինչպես՝ կիր>կյիր, բարեկենդան>բարիկյէնթան, ներկել>նէրկիլ, ոսկի>վոսկյի, պոկել>պոկյիլ և այլն:

§ 106. Քսակ>քյիսա բառի կ վերջնահնչյունն ընկել է:

Տ

§ 107. Բառասկզբի տ-ն մնում է անփոփոխ՝ խուլ տ, ինչպես՝ տախտակ>տախտակ, տանձ>տանձ, տաշել>տաշիլ, տասն>տասսը, տարի>տարի, տաք>տաֆ, տեղ>տեղ, տիկ>տիկ, տղայ>տըղա, տուն>տուն, տրորել>տըրորիլ և այլն:

§ 108. Բառամիջի և բառավերջի տ-ն ևս մի շարք բառերի մեջ մնում է անփոփոխ, ինչպես աղատ>ազատ, աշխատանք>ըշխատանք, աստղ>աստըղ, ատամն>ատամ, արտ>առտ, արօտ>առտ, բախտ>բախտ, բըրդոտ>բըրթոտ, դաշտ>զաշտ, իմաստուն>իմաստուն, խոտ>խոտ, խրատ>խըրատ, կատու>կատու, կարկուտ>կարկուտ, կոշտ>կոշտ, կոտրել>կմտրիլ, կտոր>կըտոր, հաստ>հաստ, հատ>հատ, հաւատ>հավատ, հոտ>ֆոտ, մատանի>մըտանիֆ, ոտն>վոտը, պատ>պատ, պատիժ>պատիժ և այլն, և այլն:

§ 109. Բառամիջի և բառավերջի տ-ն որոշ բառերի մեջ ձայնեղանալով՝ վերածվում է դ-ի: Այդ բառերը մոտավորապես հետևյալներն են, անտէր>անդէր, առաւոտ>ըռավոդ, գետին>

գլէդիճ, գորտ>գոռդ, դատ>դադ (նույն արմատից ունենք նաև դադավոր, դադիլ, դադաստան և այլն), դատարկ>դառդակ (գ), դատարկել>դռռդակիլ, գատիկ>գադիգ, ընտրել>ճընդրիլ, մոտ>մոդիկ, յետ>յեդ, յետելի>յէդէվալ, շիտակ>շիդակ, քրտինք>քրոդիճ, քրտնիլ>քրոդնիլ:

§ 110. Սակավաթիվ բառերում բառավերջի և բառամիջի տ-ն շնչեղանալով դարձե է ք: Այդ բառերն են՝ ակննատ>բկանաթ (որոշ տեղերում՝ կանաթ), անարատ>բնառաթ, կորկոտ>կորկոթ, պողովատ>պօղվաթ (որոշ տեղերում՝ պօխպատ), գտանել>գրթ-նիլ (որոշ տեղերում՝ գըղնիլ), հոտոտել>ֆրթֆոտալ և ջրտուն>ջրթոն:

Ծ

§ 111. Բառասկզբում ծ-ն մնում է անփոփոխ՝ խուլ ծ, ինչպես ծալել>ծալիլ, ծակել>ծակիլ, ծակ>ծակ, ծաղիկ>ծաղիկ, ծայր>ծէր, ծառ>ծառ, ծեփ>ծեփ, ծիլ>ծիլ, ծով>ծօվ և այլն: Բացառություններ չկան:

§ 112. Բառամիջում և բառավերջում ևս ծ-ն սովորաբար մնում է ծ, ինչպես՝ ածել>ածիլ, այծ>էծ, անէծք>անիծկ, անիծ>աւիծ, արծիւ>առծիվ, ծիծ>ծիծ, ծիծաղել>ծիծաղիլ, կծել>կըծիլ, կծիկ>կըծիկ, կծու>կծու, կրծել>կըռծիլ, օծել>օծիլ և այլն:

§ 113. Բառամիջի և բառավերջի ծ-ն որոշ բառերի մեջ ձայնեղանալով՝ վերածվում է ձ-ի: Այդ բառերը մոտավորապես հետևյալներն են. աստուած>աստոձ, գործ>գոռձ, գործել>գոռձիլ, լծել>լըծիլ, լուծ>լուձ, քած>քաձ:

§ 114. Փայծաղն բառը բարձել է փէցախ||փիցախ||փիցէլա. այստեղ նկատվում է ծ>ց հնչյունափոխությունը:

§ 115. Ինչպես գիտենք, կսկիծ բառը կրկնավոր բարդություն է: Կիծկիծ>կծկիծ ձևից ծ>ս հնչյունափոխությամբ առաջացել է կսկիծ ձևը: Լոռու խոսվածքում այդ հնչյունափոխությունը տեղի չի ունենում և բառը հնչում է կծկիծ. դրանից կազմված ունենք նաև կծկծալ, կծկծու բառերը: Այս բառաձևերը հնության պատվական նմուշներ են և պերճախոս կերպով խոսում են այն մասին, որ բարբառները հաճախ պարունակում են թանկարժեք լեզվական գանձեր, որոնք մեծ նշանակություն ունեն գրական լեզվի հնչյունական կամ քերականական այս կամ այն երևույթի պարզաբանման տեսակետից:

Ճ

§ 116. Բառասկզբում *ն*-ն մնում է անփոփոխ՝ *խուլ ն, ինչպես՝ ճակատ>ճակատ, ճանաչել>ճանաչիլ, ճանապարհ>ճամփա, ճանկ>ճանգ, ճարտար>ճառտար, ճեղքել>ճրղիլ, ճիպոտ>ճիպոտ, ճիւղ>ճուխկ, ճկոյթ>ճրկիթ և այլն:*

§ 117. Բառամիջում և բառավերջում *ևս ն*-ն սովորաբար մնում է անփոփոխ, օրինակ՝ *աճիլ>աճիլ, արճիճ>առճիճ, խեղճ>խելխճ, խիղճ>խիխճ, կարճ>կառճ, կոճակ>կոճակ, որոճ>առօճ, պճեղ>պրճեղ, վիճակ>վիճակ:*

§ 118. *Ն-ից հետո ն-ն ջ է դարձել ճենճ>ճէնջ բառում (ոնգախննրից հետո եկող ն-ի ուրիշ օրինակ չունենք):*

* * *

§ 119. *Խուլ պայթականների մասին ասվածները ամփոփելով՝ կունենանք հետևյալ պատկերը. Լոռու խոսվածքում պ, կ, տ, ծ, և խուլ պայթականներ բառասկզբում մնում են անփոփոխ, անփոփոխ կարող են մնալ նաև բառամիջում և բառավերջում, բայց միաժամանակ այդ դիրքում (ոնգախննրից հետո անպայման) կարող են վերածվել ձայնեղների:*

3. Շնչեղ խուլ պայթականներ

Փ

§ 120. Փ-ն բոլոր դիրքերում մնում է անփոփոխ, *ինչպես՝ բառասկզբում՝ փախչիլ>փախչիլ, փակել>փագիլ, փայտ>փէտ, փարատել>փրգատիլ, փեսայ>փէսա, փոթ>փոք, փոխել>փոխիլ և այլն.*

բառամիջում՝ ափսոս>ափսուս, լափել>լափիլ, եփել>էփիլ, չափար>չափար, չափել>չափիլ և այլն.

բառավերջում՝ թեփ>թեփ, թուփ>թուփ, ծափ>ծափ, ծեփ>ծեփ, մրափ>մրգափ և այլն:

§ 121. Փետրել բառը փէտոիլ ձևին զուգահեռ ունի նաև քէրոիլ ձևը. *այստեղ նկատվում է փ և տ հնչյունների ետևառջություն (փէտոիլ>տէփոիլ) և ապա տ>ք, փ>ք հնչյունափոխություն (խուլի շնչեղ խլացում, շնչեղ խուլի ձայնեղացում):*

§ 122. Ք-ն սովորաբար բոլոր դիրքերում էլ մնում է անփոփոխ, ինչպես՝

բառասկզբում՝ քաղ>ֆաղ, քաղաք>ֆաղաֆ, քաղել>ֆաղիլ, քաղցր>ֆախցրլ||ֆախցր, քամել>ֆամիլ, քամի>ֆամի, քնել>ֆրնիլ, քոն>ֆոն, քսան>ֆրսան, քրտնիլ>ֆրողրնիլ և այլն.

բառամիջում՝ արքայութիւն>արֆաութին, զոքանչ>զանֆաչ, տաքանալ>տրֆանալ, այսքան, այդքան, այնքան>ըսֆամ, ըդֆամ, ընֆամ և այլն.

բառավերջում՝ բերք>բերֆ, բուք>բուֆ, երեք>իրէֆ, զօրք>զօրֆ, թուք>թուֆ, խելք>խելֆ, մեք>մենֆ, մօրուք>միւրուֆ, տաք>տաֆ, քաղաք>ֆաղաֆ և այլն:

§ 123. Ք-ի ակնառու փոփոխություններից մեկն այն է, որ բառավերջում և բառամիջում խուլ կամ շնչեղ խուլ բաղաձայններից հմտո փորցնձով իր շնչեղությունը կձրաժվում է պարզ խուլ կ-ի, ինչպես՝ աչք>աչկ, դժոխք>դրժոխկ, լուացք>լրվածկ, խաղք>խախկ, խօսք>խօսկ, հրաշք>հրաշկ, մեղք>մեխկ, մէջք>մէշկ, միտք>միտկ, պէտք>պէտկ||պէտկը, սովորոյթք>սրվորուտկ, վարձք>վարցկ:

Հետաքրքրական են հետևյալ օրինակները. աղիֆ բառի ֆ-ն մնում է անփոփոխ, որովհետև գտնվում է ձայնավորից հետո, բայց բառի ածման դեպքում ի-ն սղվում է և իրար են հանդիպադրվում դ, ֆ բաղաձայնները: Ղ-ն խլանալով դառնում է խ, իսկ խուլից հետո ֆ-ն շնչեղազրկվելով դառնում է կ. այսպիսով ունենում ենք ախկի, ախկընի (բայց՝ աղըքնի) և այլ ձևերը: Նույնն է նաև ֆաղաֆ բառը, որ խոսվածքում մնում է անփոփոխ՝ ֆաղաֆ, բայց թեք ձևվերում վերջին ա-ն սղվում է, իրար են հանդիպադրվում դ, ֆ բաղաձայնները, որոնք դառնում են խ, կ և այսպիսով ունենում ենք ֆաղկի, ֆախկից, ֆախկըցի և այլ ձևերը:

§ 124. Ք-ն բառասկզբում և բառամիջում, է, ի առաջնալեզվալին ձայնավորներից առաջ, քմայնանալով վերածվում է ֆյ-ի, ինչպիսի՝ քենի>ֆյէնի, քեռի>ֆյէռի, քերել>ֆյէրիլ, քերթել>ֆյէրթիլ, քիթ>ֆյիթ, քիչ>ֆյիշ, թեքել>թրֆյիլ, հօրաթոյր>հօֆյիր և այլն:

§ 125. Անեղական բառերի ֆ-ի տեղ մի քանի բառերում հանդիպում է հայցականի ա-ն, ինչպես բաղանիք>բաղնիս, չորք>չոռս, պահք>պաս:

§ 126. Ծեղքեի>ճրդիլ բառի ք հնչյունն ընկել է:

թ

§ 127. Թ-ն սովորաբար բոլոր դիրքերում էլ մնում է անփոփոխ, ինչպես՝

բառասկզբում՝ թագաւոր>քրքաւօր, թաթախեի>քրքախիլ, թան>քան, թանկ>քանգ, թել>քել, թեւ>քեւ, թխեի>քրխիլ, թոռն>քոռք, թութ>քուք, թումբ>քումբ, թուփ>քուփ, թռչիլ>քրռչիլ և այլն, և այլն: Բացառութիւն են կազմում միայն թմրիլ>դըմբրիլ||դըմբըրիլ և թրջեի>դըռչիլ (ալիւի տարածված է թըռչիլ ձևը) բառերը, որոնք բառասկզբում երևան են հանում ք>դ հնչյունափոխութիւնը: Թրջեի>դըռչիլ փոփոխութիւնը կարելի է բացատրել նույնաձև թռչիլ>քըռչիլ բայից ձևական տարբերակման պահանջով (և՛ թրջեի, և՛ թռչիլ բայերի համար ունենում ենք թըռչիլ ձևը):

Բառամիջում՝ աղօթեի>աղօթիլ, արթուն>զառքուն, գութան>գութան, թաթախեի>քրքախիլ, մորթեի>մոռքիլ, փաթաթեի>փըքաթիլ և այլն:

Բառավերջում՝ ամօթ>ամօք, արծաթ>էրծաք, բլիթ>բլիթք, երկաթ>էրկաք, թաթ>քաք, թութ>քութ, խորթ>խոռք, Կոթ>կսք, ձէթ>ձէք, ձիւթ>ձութ, ճկոյթ>ճրկիթ, մութ>մութք, հորթ>ֆոռք, փոթ>փոք, փութ>փութք և այլն:

§ 128. Բառամիջում և բառավերջում խուլ բաղաձայններից հետո ք-ն շնչեղազրկվելով՝ վերածվում է Թ-ի, ինչպես՝ գաղթական>գախտական, գաղթեի>գախտիլ||գախտվիլ, Եօթն>օխտ, թուղթ>քուխտ, յաղթեի>ախտիլ (կա նաև ճախթիլ ձևը. հավանաբար սա փոխառութիւն է գրականից): Բայց նաւթ>ճաֆք բառում ֆ խուլից հետո ք-ն մնում է անփոփոխ:

§ 129. Վաթսուն>վացցուն բառում քս-ն միասին արտասանվելով՝ տվել է ց, իսկ այս վերջինի կրկնութիւնը բառն ստացել է վացցուն ձևը:

Յ

§ 130. Յ-ն սովորաբար բոլոր դիրքերի մեջ էլ մնում է անփոփոխ, ինչպես՝

բառասկզբում՝ ցանեի>ցանիլ, ցաւ>ցավ, ցից>ցից, ցորեան>ցորէն, ցորտ>ցուտ, ցցուիլ>ցրցվիլ և այլն. բացառութիւն է կազմում միայն ցախ բառը, որ կոռու խոռվածքում դառնում է ջախ.

բառամիջում՝ կացին>կացին, ցցուիլ>ցցվիլ, խարտոցել>խառտոցիլ, հարցանել>հառցընիլ.

բառավերջում՝ բաց>բաց, բոց>բոց, թաց>թաց լաց>լաց, խոց>խոց, կտուց>կրտուց, հարց>հառց, հաց>հաց և այլն:

9

§ 131. Զ-ն բոլոր դիպքերում մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ բառասկզբում՝ շամիլ>շամիլ, շար>շար, շափ>շափ, շափար>շափար, շիր>շիր, շոր>շոր, շորք>շոռս և այլն.

բառամիջում՝ աղաչանք>ղանախ, ամաչել>ըմանչիլ, թռչիլ>թրոչիլ, խաչել>խաչիլ, կանաչել>կընանչիլ, կորչել>կոռչիլ, հանգչիլ>հանգչիլ և այլն: Բացառություներ է կազմում միայն խաչերկաթ>խընէրկաթ բառը, որի մեջ նկատվում է չ>ն հնչյունափոխությունը:

Բառավերջում՝ խաչ>խաչ, կանաչ>կանանչ:

* * *

§ 132. Շնչեղ խուլ պայթականների մասին ասվածները կարող ենք ամփոփել հետևյալ ձևով. Լոռու խոսվածքում փ, ֆ, ք, ց, չ շնչեղ պայթականները սովորաբար բոլոր դիրքերում մնում են անփոփոխ, միայն ֆ-ն և ք-ն բառամիջում և բառավերջում խուլ բաղասայններից հետո կորցնելով շնչեղությունը՝ վերածվում են կ, տ պարզ խուլերի: Բացի այդ, ֆ-ն բառասկզբում և բառամիջում է, ի առաջնավեզվային ձայնավորներից առաջ ֆմայնանալով վերածվում է ֆյ-ի:

4. Ձայնեղ շփականներ

9

§ 133. Զ-ն բոլոր դիրքերում մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ բառասկզբում՝ զանգ>զանգ, զարդարել>զըռթարիլ, զգուիլ>զըզվիլ, զոքանչ>զանճաչ, զրկել>զըրզիլ, զրոյց>զըրից և այլն.

բառամիջում՝ ազատ>ազատ, գզել>զըզիլ, դիզել>դիզիլ, լեզու>լիզու, խուզել>խուզիլ, հաղար>հազար, համոզել>համօզիլ և այլն.

բառավերջում՝ աւազ>ավազ, դէզ>դէզ, երազ>էրազ, թիզ>րիզ, խոզ>խոզ, հազ>հազ, մազ>մազ և այլն:

§ 134. Զ-ի փոփոխություն նկատվում է միայն հետևյալ բա-
ներում. աղգ>ասկ (կա նաև ազգ ձևը) և դրան համապատասխան՝
ազգական>ասկական (նաև՝ ազգական). այստեղ զ-ն խլանալով
դառնում է ս.

քան զ...>քանց, այստեղ զ-ն դառնում է ց.
վազել>վազգիլ, այստեղ զ-ն կրկնվում է:

Ժ

§ 135. Բոլոր դիրքերում էլ մնում է ժ, ինչպես՝
բառակցքում՝ ժանգ>ժանգ, ժառանգ>ժառանգ, ժողով>
ժողով, ժամ>ժամ, ժայռ>ժէռ.

բառամիջում՝ արժանի>առժանի, բաժանել>բրժանիլ, բա-
ժին>բաժին, դժոխք>դրժոխկ, դժուար>դրժար, վարժապետ>
վառժապետ.

բառավերջում՝ ապառաժ>բպառաժ, բոժոժ>բոժոժ, խեժ>
խիժ, ոյժ>ուժ, պատիժ>պատիժ:

Շարժ բառը անցնելով շարժք ձևից դարձել է ժաշկ: Այս բառի
մեջ նկատվում է շժ>ժշ հնչյունների հտեառաջություն, Բ-ի ան-
կում և Բ-ի շնչեղազրկում:

Ղ

§ 136. Ղ-ն բառակցքում և բառավերջում մնում է անփոփոխ,
ինչպես՝

բառակցքում՝ Ղազար>Ղազար, Ղենդ>Ղելօնդ, Ղուկաս>
Ղուկաս, այլև Ղ-ից առաջ գտնվող ձայնավորը կորցրած բառե-
րում, ինչպես՝ եղունգն>ղունգ||ըղունգ, ուղարկել>ղարգիլ||ղրգիլ,
ուղեղ>ղուղ||ըղուղ, ուղղորդ>ղորթ, ուղղել>ղղիլ||ըղղիլ,
աղաչանք>ղանչաք.

բառավերջում՝ աղ>աղ, անթեղ>անթէղ, թեղ>թեղ, իւղ>յէղ.
պճեղն>պընէղ, տեղ>տեղ, դեղ>դեղ, հող>ֆող, ճաղ>ճաղ,
մաղ>մաղ, մատաղ>մատաղ, նեղ>նեղ և այլն:

§ 137. Բառամիջի Ղ-ն անփոփոխ է մնում՝

ա) երկու ձայնավորների միջև, օրինակ՝ աղալ>աղալ, աղօ-
թել>աղօթիլ, բաղարջ>բաղան, դեղին>դեղին, թողուլ>թողալ,
լողանալ>լըղանալ, ծիծաղիլ>ծիծաղիլ, կատաղիլ>կըտաղիլ,
դողալ>դողալ, ջրաղաց>ջաղաց, սղոց>սըղոց, քաղել>քաղիլ և
այլն:

բ) Մի ձայնավորի և հաջորդ ձայնեղ բաղաձայնի միջև, օրին-

նակ՝ աղուէս>աղվէս, բաղանիք>բաղնիք, դեղնել>դեղնիլ, դեղ-
նուց>դեղնուց:

§ 138. Բառամիջում դ-ն խ-ի է փոխվում, երբ նրանից հետո
գալիս է պայթական խուլ կամ շնչեղ խուլ, օրինակ՝ բողկ>բոխկ,
գաղթական>գախտական, գաղթիլ>գախտիլ, եղբայր>ախպէր,
թաղկիլ>թախկիլ, թողթ>թուխտ, խեղճ>խեխճ, խիղճ>խիխճ,
խղճալ>խըխնալ, կողք>կոխկ, կեղտ>կյէխտ, ճիւղ>ճուխկ, մեղք
>մեխկ, մղկտալ>մըխկըտալ, յաղթել>ախտիլ, պղպշալ>պըխպը-
շալ, պղտոր>պըխտոր, պղտորել>պըխտորիլ, քաղցր>ֆախցըր||
ֆախցըր:

Լուռու խոսվածքում ւնհնար են: ղ պայթական խուլ կամ շնչեղ
խուլ կապակցությունները (ղպ, ղց և այլն): Հնչյունական շղթայի
մեջ հանդիպադրվելով պայթական խուլի կամ շնչեղ խուլի՝ դ-ն
ձայնեղագրվելով վերածվում է խուլ խ-ի: Այս կանոնը հաստատող
ամենաակնառու օրինակները ֆաղաֆ, ծաղիկ, աղիք բառերն են,
որոնց մեջ դ-ն գտնվելով ձայնավորների միջև մնում է անփոփոխ:
Բայց թեք ձևերում վերջնականի ր և ի ձայնավորները սղվում
են և դ-ն հանդիպադրվելով ֆ-ին կամ կ-ին՝ վերածվում է խ-ի, ինչ-
պես՝ քաղաք-ֆախկի-ֆախկըցի, ծաղիկ-ծախկի-ծախկընի, աղիք-
ախկի-ախկընի: Ունենք նաև ծաղրկնի, աղբքնի հոգնակիի ձևերը,
որոնց մեջ դ-ն մնում է անփոփոխ, որովհետև նրանից հետո գալիս
է ձայնավոր հնչյուն:

§ 139. Զիղ>չիլ, տիղմ>տիլ բառերը երևի պահում են գրա-
բարյան ղ=լ արտասանությունը:

վ

§ 140. Բոլոր դիրքերում մնում է անփոփոխ, ինչպես՝
բառասկզբում՝ վանք>վանք, վառակ>վառիկ, վար>վար,
վարդ>վարք, վերջ>վեռչ, վեց>վեց, վառել>վառիլ, վերայ
>վըրա և այլն.

բառամիջում՝ գովել>գովիլ||գովալ, սովորել>սըվորիլ, սովո-
րոյթք>սըվորուտկ.

բառավերջում՝ ժողով>ժողով, ծով>ծով, սով>սով, կով>
կով, քարով>ֆառով, սարով>սառով, ուժով>ուժով, համով>հա-
մով և այլն:

§ 141. Մի քանի բառի մեջ վ-ն հնչում է որպես խուլ ֆ. այդ
բառերն են՝ նաւթ>նաֆթ, զաւթել>զաֆթիլ, հարաւ>հաւաֆ (այս
երևույթը քննարկել ենք աւ երկբարբառի կապակցությամբ, տե՛ս
§ 52):

§ 142. Ձայնեղ շփականների մասին ասվածները կարող ենք ամփոփել հետևյալ ձևով. Վոռու խոսվածքում գ, ժ, դ, վ ձայնեղ շփականները սովորաբար բոլոր դիրքերում մնում են անփոփոխ: Միայն դ-ն խուլ և շնշեղ խուլ պաթականներից առաջ վերածվում է խ-ի: Ձ, ժ, վ ձայնեղները ակնառու փոփոխություններ չեն կրում:

5. Խուլ շփականներ

Ս

§ 143. Բոլոր դիրքերում մնում է ս, ինչպես՝
բառասկզբում՝ սամի>սամի, սայլ>սել, սանդ>սանդ, սար
>սար, սերմն>սերմ, սհաւ>սեվ, սիրել>սիրիլ, սոխ>սոխ, սուր
սուր, սուրբ>սուրփ և այլն.

բառամիջում՝ ասել>ասիլ, ասեղն>ասելդ, աստառ>աստառ,
լսել>լրսիլ, հասկ>հասկ, հաստ>հաստ, փեսայ>փէսա, քսան
>քրսան, քսել>քրսիլ և այլն.

բառավերջում՝ ամիս>ամիս, այս>էս, ափսոս>ափսուս, դաս
>դաս, երես>էրես, հարսն>հառսր, միս>միս, պակաս>պակաս,
պէս>պէս, վնաս>վրնաս և այլն:

§ 144. Ս-ի փոփոխություն ունենք միայն հետևյալ բառերում.
բառասկզբում ս-ն ընկել է սկեսուր>կէսուր բառում: Սկես-
ւայր բառը փոխարինվել է պատրոն բառով:

Ս-ն գ է դարձել խորիսխ>խորիգ, նարգէս>նարգյիգ բառերում:
Ս>ց (կրկնությանմբ՝ ցց) փոփոխությունն ունենք յիսուն>հից-
ցուն||իցցուն բառում:

Ս-ի կրկնություն ունենք տասն>տասսր բառում:

Ս-ի անկում է նկատվում զմուռս>զրմուռ և տեսանել>տէնալ
բառերում:

Բարբառային կրծկիծ և կրծկրծալ ձևերը ավելի հին երևույթ
են ներկայացնում, քան գրաբարյան կսկիծ, կսկծալ ձևերը, որով-
հետև բարբառում կրկնավոր արմատը մնում է անփոփոխ, իսկ
գրաբարը երևան է հանում ծ>ս հնչյունափոխությունը:

Շ

§ 145. Բոլոր դիրքերում մնում է շ.

բառասկզբում՝ շաբաթ>շափաթ, շապիկ>շաբիֆ, շատ>շատ,

շարեւ>շարիլ, շարք>շարք, շերեփ>շերէփ, շեկ>շեգ, շինեւ>շինիլ, շնորհք>շնորհ, շոր>շոր, շուն>շուն, շուրթն>շուտք (թոնրի) և այլն.

բառամիջում՝ աշխատանք>ըշխատանք, աշուն>աշունք, գիշեր>գըշեր, դաշտ>դաշտ, խարշեւ>խաշիլ, կաշի>կաշի, կոշտ>կոշտ, մաշեւ>մաշիլ, պաշար>պաշար, պաշտեւ>պաշտիլ, տաշեւ>տաշիլ, փշրեւ>փըշրիլ և այլն.

բառավերջում՝ անոյշ>անոշ, էշ>էշ, թուշ>թուշ, ճաշ>ճաշ, ուրիշ>ուրիշ, փուշ>փուշ:

Խ

§ 146. Բառասկզբի խ-ն սովորաբար մնում է անփոփոխ՝ ինչպես խաբեւ>խափիլ, խալ>խալ, խանձեւ>խանձիլ, խաշ>խաշ, խառն>խառք, խարտոց>խառտոց, խեղդեւ>խէխտիլ, խմեւ>խըմիլ, խնձոր>խընձոր, խոտ>խոտ, խորթ>խոռք, խունկ>խունգ և այլն, և այլն:

§ 147. Բառասկզբի խ-ն հ-ի է փոխվում խաղ>հաղ, խաղալ>հաղալ||հաղ անիլ, խաղող>հաղող բառերում:

Լոռու խոսվածքում բառասկզբի խ-ն հ-ի է փոխվում միայն բառասկզբի խաղ հնչյունակապակցություն մեջ, իսկ Արարատյան բարբառում բառասկզբի խ-ն ընդհանրապես հ է դառնում, եթե հաջորդող բաղաձայնը ղ է, օրինակ՝ խաղ>հաղ, խեղդեւ>հէխտեւ, խեղճ>հէխճ, խեղճանալ>հեղճանալ: Լոռու խոսվածքում խեղդեւ, խեղճ և այլ բառերի խ-ն մնում է անփոփոխ:

§ 148. Խ-ն բառամիջում և բառավերջում մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ ա) բախտ>բախտ, թաթախեւ>թըթախիլ, թխեւ>թըխիլ, ծախեւ>ծախիլ, նեխեւ>նէխիլ, սխալ>սըխալ, տախտակ>տախտակ, փախչիւ>փախչիլ և այլն.

բ) դոխն>դոխ, թարախ>թարախ, թուխ>թուխ, ուրախ>ուրախ, վախ>վախ, ցախ>ջախ, քացախ>քացախ:

§ 149. Խ-ի ձայնեղացում է նկատվում միայն շաղախեւ>շըղաղիլ բառում: Շաղախ>շաղախ ձևը մնում է անփոփոխ:

Ջախջախեւ>ջըճջխիլ բառում խ-ն դարձեւ է ն:

Խորիսխ>խորիգ բառի վերջնաձայն խ-ն ընկեւ է:

Հ

§ 150. Բառասկզբում հ-ն մնում է անփոփոխ կամ դառնում է ֆ:

Բառասկզբում հ-ն անփոփոխ է մնում, եթե նրան չի հաջորդում ու ձայնավորը: Ըստ այդմ՝ բառասկզբի հ-ն անփոփոխ է մնում բաղմամբիվ բառերում, ինչպես՝ հազ>հազ, հալել>հալիլ, համ>համ, հայ>հայ, հայր>հէր, հանել>հանիլ, հասանիլ>հասնիլ, հաստ>հաստ, հարց>հառց, հաւ>հաւ, հեշտ>հէշտ, հին>հին. հոնձ>հունձ, հրեշտակ>հրէշտակ, հրամայել>հրամայիլ և այլն, և այլն:

Բառասկզբի հ-ն ֆ-ի է փոխվում, եթե նրան հաջորդում է ո (բարբառային հնչմամբ ու): Ըստ այդմ՝ հ>ֆ փոփոխությունն ունենք հետևյալ բառերում. հոգի>ֆոքի, հող>ֆող, հողել>ֆողիլ, հոտ>ֆոտ, հոտել>ֆոտիլ, հոտտել>ֆրքֆոթալ, հոր>ֆոր, հորել>ֆորիլ, հորթ>ֆոթր: Երբ գրաբարյան ո-ին հաջորդում է վ բաղաձայնը, ո-ն հնչում է որպես պարզ ձայնավոր օ (տե՛ս § 40) և հ>խ փոփոխությունը տեղի չի ունենում: Այդ կանոնին են ենթարկվում հով>հօվ և հովանալ>հօվանալ բառերը:

§ 151. Բառասկզբում նկատվում է նաև հ-ի անկում: Այսպես՝ հասկանալ>հրսկանալ, նաև՝ ըսկանալ, հաւատալ>հրվատալ, հաւաքել>հրվաքիլ, բայց Սվեդդուվ (Ստեփանավան) գյուղում ունենք նաև վատալ, վաքիլ ձևերը (ընկել է բառասկզբի հր հնչյունախումբը), համար>հրմար|հրմա, բայց ունենք նաև մա ձևը (այստեղ ևս բառասկզբի հր հնչյունախումբը ընկել է), հիշատակ>հիշտակ, բայց նաև իշատակ (և այս ձևը ավելի գործածական է):

Սրանց հակառակ՝ բառասկզբում հր հնչյունախումբն է ավելացել ըսպես>հրքոպպէ բառում, հ է ավելացել եղի>հէղի, ալեոր>հրլիվոր, ազանիլ>հաֆնիլ, ընկեր>հրնգչէր, ընտրել>հրնդրիլ, արբենալ>հաքփիլ բառերում:

Վերևում բերված բառերում հ-ի հափելումը ընդհանուր երեւվույթ է կոռու բոլոր գյուղերի համար:

§ 152. Կոռու մի շարք գյուղերում (Նոյեմբերյանի Ղալաշա, Կոթի, Ալավերդու Շնող և այլն) ձայնավորով սկսվող մի շարք բառերի սկզբում ավելանում է ձայննդ հ(հ') հազագը, ինչպես՝ աջ>հ'աշ, առաջ>հ'առաշ, արդար>հ'արթար, արթուն>հ'արթուն, արջ>հ'առշ, արջառ>հ'աշառ, ափ>հ'ափուտ, երեք>հ'իրեք, էգ>հ'էք, իմանալ>հ'իմանալ, իմաստուն>հ'իմաստուն, իրեար>հ'իրար, իւր>հ'իրա և այլն:

§ 153. Բառամիջի և բառավերջի հ-ն կարող է մնալ անփոփոխ, օրինակ՝ պահել>պրհիլ, ահ>ահ, բահ>բահ, շահ>շահ, օհ>օհ (ը)նէհան:

§ 154. Բ-ից հետո հ-ն սովորաբար ընկնում է, ինչպես՝ խոնարհ>խօնար, աշխարհ>աշխարհ(f), շնորհք>շնորհ: Հ-ի անկում ունենք նաև պահք>պաս, քաղհան>քախան բառերում:

§ 155. Հ>խ փոփոխությունն է նկատվում օրհնել>օխնիլ, օրհնանք>օխնանք բառերում (գործածական են նաև օրշնիլ, օրշնանք ձևերը):

6. Զայնորդներ

Լ

§ 156. Բոլոր դիրքերում լ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ բառասկզբում՝ լակել>լրկիլ||լակիլ, լայն>լեն, լար>լար, լեռն>լեռ, լեզու>լիզու, լինդ>լինդ, լծել>լծիլ, լոյս>լիս, լուր>լուր, լուծ>լուծ և այլն.

բառամիջում՝ բլիթ>բլիթ, գլուխ>գրլուխ, դալար>դալար, իլիկ>իլիկ, խելք>խելք, խլել>խրլիլ, ծլիլ>ծրլիլ, ալևոր>հրլիվոր և այլն.

բառավերջում՝ գայլ>գյէլ, սայլ>սէլ, այլ>էլ, թել>թել, ուլ>ուլ, տալ>տալ, ինչպես և բոլոր անորոշ ու վաղակատար դերբայները, օրինակ՝ աղալ>աղալ, ազատել>ըզատիլ, բերել>բերիլ, գողանալ>գովանալ, զրկել>զրգիլ, սիրեալ>սիրէլ, աղացեալ>աղացէլ, գրեալ>գրէլ, ազատեալ>ազատէլ և այլն:

§ 157. Կռունկ>կրուռնգ բառի մեջ ռ-ից հետո ավելացել է լ հնչյունը:

Մ

§ 158. Բոլոր դիրքերում էլ մ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ բառասկզբում՝ մազ>մազ, մաղ>մաղ, մաշել>մաշիլ, մարագ>մարաք, մեծ>մենծ, մեք>մենք, մնալ>մընալ, մոմ>մոմ, մուկն>մուկը, մորուք>միւրաք և այլն.

բառամիջում՝ աման>աման, ամանչել>ըմանչիլ, ամիս>ամիս, ամպ>ամբ, բամբակ>բամբակ, գոմեշ>գօմէշ, թմրիլ>ղըմրիլ, մարմանդ>մարմանդ, պատմել>պատմիլ և այլն.

բառավերջում՝ դէմ>դէմ, ժամ>ժամ, ծամ>ծամ, հում>հում, իմ>իմ, համ>համ, ապրշում>աբրշում, բարեկամ>բարեզամ, զդում>զըբըմ և այլն:

§ 159. Մի շարք տեղերում մ-ն վ է դարձել մեծ>վենծ բառի մեջ:

§ 160. Բառասկզբի յ-ն ընկնում է կամ վերածվում է հ-ի, ինչպես՝ յաղթել>ախտիլ, յաջող>աչող||հաչող, աջողիլ>աչողիլ (ալ)|| հաչողիլ(ալ), յաջողում>(բար)աչողում, յիշատակ>իշատակ||հիշատակ, յիսուն>իցցուն||հիցցուն, յօնք>ունք: Յօժար>հօժար, յաղմար>հարմար, յոյս>հույս բառերը գրական փոխառություններ են:

Բառամիջում յ-ն հ է դարձել խնայել>խընաճիլ բառում:

§ 161. Յետ>յեղ և յետևիլ>յեղէվալ բառերի մեջ նախահընչյուն յ-ն մնացել է անփոփոխ:

§ 162. Ա և ռ ձայնավորների հետ յ-ն գրաբարում կազմում էր այ, ոյ իշնող երկբարբառները, որոնց փոփոխությունների մասին տե՛ս § 47—51, 70—71:

§ 163. Ինչպես հայտնի է, արդի հայերենում կից ձայնավորների միջև սովորաբար լսվում է յ կիսաձայնը, որը գրվում է, սակայն, միայն ա և ռ ձայնավորներից հետո: Գրական լեզվում, օրինակ, արտասանում ենք՝ բաժանեյի, բաժանեյիր, բաժանեյինք, բաժանեյիք, բաժանեյին:

Եի>էյի արտասանությունը գրական հայերենի համար օրինաչափական է: Լոռու խոսվածքի արտասանությունն այս դեպքում տարբեր է: Եի հնչյունախումբը արտասանվում է հենց էի (և ոչ թե՛ էյի), օրինակ՝ բրժանէի, բրժանէիր, բրժանէինք, բրժանէիք, գոռժէի, գոռժէիր, գոռժէինք, գոռժէիք և այլն:

Ն

§ 164. Ն-ն սովորաբար բոլոր դիրքերում մնում է անփոփոխ, ինչպես՝

բառասկզբում՝ նամակ>նամակ, նաւ>նավ, նեղ>նեղ, ներել>նւրիլ, ներկ>նէրկ, նկար>նրկար, նշան>նրշան, նոր>նուր, նրստել>նրստիլ և այլն.

բառամիջում՝ անէծք>անիծկ, բանալի>բրլանիք, գանգատ>գանգատ, գողանալ>գողանալ, գունդ>գունդ, ընկեր>ըրնգյէր, խառնել>խառնիլ, հանգչիլ>հանգչիլ, շինել>շինիլ և այլն.

բառավերջում՝ աման>աման, այն>էն, քուն>ֆուն, արին>արին, բան>բան, բերան>բերան, գութան>գութան, կացին>կացին, հին>հին, շուն>շուն, տուն>տուն և այլն:

§ 165. Ինչպես հայտնի է, գրաբարյան ն վերջահնչյունը գրական լեզուներում և հայերենի բարբառների բացարձակ մեծամասնության մեջ ընկել է (եզն>եզ, մուկն>մուկ, գառն>գառ և այլն):

Լոռին այն հազվագյուտ շրջաններից մեկն է, որտեղ գրաբարյան և վերջնահնչյունը հանդես է գալիս, բայց փոփոխված՝ և ձևով:

Ն>ը փոփոխությունը երևան հանող բառերը մոտավորապես հետևյալներն են. ահն>ակը (աղբյուրի), բռն>բռը, բուռն>բուր, գառն>գառը, դաղձն>դախցը, դուռն>դուռը, եզն>յէզը, էղունգն>ըղունգը||ղունգը (Դեբեդ), եօթն>օխտը, թոռն>թոռը, խառն>խառը, խուսն>խուսիք, կաթն>կաթը, կամն>կամը, հարսն>հաւսը, հիմն>հիմք, ձեռն>ձեռք, ձուկն>ձուկը, մատն>մատը, մուկն>մուկը, նուռն>նուռը, շուրթն>շուրթը (թոնրի), ոսպն>վոսպը, ոտն>վոտը, սերմն>սերմը, փուռն>փուռը, տասն>տասսը, խորձն>խուռցը, մութն>մութը:

§ 166. Սակավաթիվ դեպքերում գրաբարյան և վերջնահնչյունը ուղղակի ընկնում է: Ն վերջնահնչյունի անկում է նկատվում հետևյալ բառերում. ամառն>ամառ, ասեղն>ասէղ, ասամն>ատամ, ձմեռն>ձմէռ, մասն>մաս (սա երևի գրական փոխառություն է), որդն>վորք:

Ումն ածանցի և-ն ևս ընկնում, ինչպես ցույց են տալիս երգումն>օրքմ, յաջողումն>աչօղմ բառերը:

§ 167. Չափազանց հետաքրքրական է, որ գառն>գառը, դուռն>դուռը, եզն>յէզը, թոռն>թոռը և այլ բառերի նմանակությունամ մի շարք բառերի վերջում ավելացել է և հնչյունը: Այսպիսի բառեր են՝ աստղ>աստղը, անէծք>անիծկը, անպէտք>անպէտկը, աչք>անկը||աշկը, բողկ>բոխկը, թամբ||թամբք>թամբը, թութ>բութը, թուղս>բութսը, խօսք>խօսկը, ծառ>ծառը, ծերտ>ծէտը, ծուպ>ծուպկը||ծուպը, կազմ>կազմը, հրաշք>հրաշկը, ճիւղք>ճուխկը, մեղք>մեխկը, շարժք>ժաշկը, շող(ք)>շոխկը, միտք>միտկը, ուրց>ուրցը, պէտք>պէտկը, վարձք>վարցկը, սինձ>սինձը:

Ընդհանրապես նկատելի է, որ գրաբարյան Բ-ով վերջավորվող համարյա բոլոր անեզականները՝ անէծք, աչք, խօսք, հրաշք, մեղք և այլն, վերջում և են ստանում, ինչպես՝ անիծկը, անկը||աշկը, խօսկը, հրաշկը, մեխկը և այլն: Հավանաբար գրական լեզվի ազդեցությամբ գործածվում են նաև առանց Բ-ի ձևերը:

§ 168. Ն ձայնորդի մյուս փոփոխությունները կարելի է ամփոփել հետևյալ կետերում:

ա) Բ, մ շրթնային բաղաձայններից առաջ և-ն սովորաբար դառնում է մ, օրինակ՝ անմեղ>ամմեղ, անմայր>ամմէր, ան-

բախտ>ամբախտ և այլն: Ն>մ փոփոխություն ունենք նաև ա-
նուն>անքմ բառում (տարնմանում):

բ) Ն հնչյունն ավելացել է մեք>մենք, ոչ>վոչ (կա նաև վոչ
ձևը), աւելորդ>ավէլնորթ||էվէլնորթ բառերում: Այսքան>բսփան,
այգքան>ըղփան, այնքան>ընփան բառերը հնչում են նաև՝ բսփամ,
ըղփամ, ընփամ (ունենք նաև՝ ընչքան||ընչքամ):

գ) Ն հնչյունի տեղափոխություն ունենք ականջ>անգան||ան-
չակ, արմուկն>արմունգ, կրուկն>կրունգ, թիկն տալ>թինգը
տալ, նիգ>լինգ բառերում (լ-ն ավելացել է):

հ) Նապաստակ բառն ունի ավալքստրակ (Գյառգյառ, Գյու-
լազարակ և այլն), պօստի (Ազարակ, Լեջան), պօզտրակ (Կոթի),
լւպրստրակ||ալապօստի (Դեբեդ) և այլ ձևերը: Բոլոր դեպքերում
էլ նախաձայն ն-ն ընկած է:

Ռ

§ 169. Ռ-ն բոլոր դիրքերում սովորաբար մնում է անփոփոխ,
ընչպես՝

բառասկզբում՝ ռնհան>(ը)ռէհան, ռոճիկ>(ը)ռոճիկ, ռուս>
(ը)ռուս.

բառամիջում՝ առակ>առակ, առաւտ>ըռավող, առնուլ>առ-
նիլ, բռնել>բըռնիլ, գռռալ>գռռալ, խառնել>խառնիլ, կռիւ>
կըռիվ, կռունկ>կըռունգ, մեռանիւ>մեռնիլ, ուռչիւ>ուռչիլ, քե-
ռի>քէռի և այլն.

բառավերջում՝ աստառ>աստառ, եռ>յէռ, թառ>թառ, լեռոն>
լէռ, վառ>վառ, ծուռ>ծուռ, ամառն>ամառ, ձմեռն>ձըմէռ և
այլն:

§ 170. Առնել>անիլ բառի ո-ն ընկել է (հակառակ դեպքում
այդ բայը կնույնանար առնուլ>առնիլ բայի հետ), իսկ վարդաւոռ
բառը դարձել է վառքէվոր:

Ր

§ 171. Գրաբարյան բառասկզբի ր-ով սկսվող բառերից պահ-
պանվել է միայն ռով բառը, որ խոսվածքում ունի հրօպլէ ձևը:
Գրականի ազդեցությամբ գործածվում է նաև րօպլէ ձևը: Բառա-
սկզբի հնչյունների անկմամբ խոսվածքում առաջացել են ր-ով
սկսվող բառեր, ինչպես՝ արածել>ըրածիլ||րածիլ, երեկոյ>ըրիգու
րիգու, երեկիւ>ըրէվալ||րէվալ, օրօրիւ>ըրօրիլ||րօրիլ, օրօրօց>
ըրօրօց||րօրօց:

§ 172. Բառամիջում Ի-ն մնում է անփոփոխ կամ դառնում է ո:

§ 173. Բառամիջի Ի-ն անփոփոխ է մնում խոսվածքի բառերի մեծամասնությունում. ինչպես՝ աղբիւր>ախպուր, այրել>էրիլ, աշխարհ>աշխարհ, արիւն>արին, արծաթ>էրծաթ, արօտ>արոտ, աւերել>ավէրիլ, բարի>բարի, բերան>բէրան, բերել>բէրիլ, գարի>գարի, գարուն>գարուն, դարբին>դարփին, երկազ>էրազ, երզումն>օրթըմ, երես>էրէս, երեք>իւրեք, երինջ>էրինջ, երկաթ>էրկաթ, երկանք>էրկանք, երկու>էրկու, զրոյց>զրից, ընտրել>ընդիրիլ, թոնիր>թօրօն, խրատ>խրատ, ծարաւ>ծաւափ, կարագ>կարաֆ, կարկատան>կըրկատան, կոտրել>կոտրիլ, կորեակ>կօրէկ, կտրել>կըտրիլ, կրակ>կըրակ, հարիւր>հարիւր, հերու>հէրու, համբերել>համփէրիլ, ճրագ>ճըրաֆ, մօրուք>միւրուք, շերեփ>շէրէփ, որք>վօրփ, ուրագ>ուրագ, ուրբաթ>ուրփաթ, ուրիշ>ուրիշ, սերմն>սէրմը, սիրել>սիրիլ, սրբել>սըրփիլ, սրել>սըրիլ, վարել>վարիլ, վարձք>վարցկը, տարի>տարի, տորոնել>տըրոնիլ, ցորեան>ցօրէն, փրփուր>փըրփուր, քերել>փյէրիլ, օրօրոց>ըրօրօց և այլն:

§ 174. Բառամիջի Ի-ն մի շարք բառերի մեջ դառնում է ո:

Բառամիջի Ի>Ո փոփոխությունն ունենք մոտավորապես հետևյալ բառերում. աշակերտ>աշկյէտք||աշկյէտք, արդար>աոքար, արթուն>գաոթուն, արժանի>աոժանի, արծիւ>աոժիվ, արձակ>աոցակ, արձիճ>աոճին, արջ>աոշ, արտ>աոտ, արտասուք>աոտասունք, բարձ>բաոց, բերդ>բէտք, բրդել>փըոթիլ||բըոթիլ, բրդոտ>բըոթոտ, գարշելի>գաոշէլի, գործ>գոոձ, գործել>գոոձիլ, գորտ>գոոդ, դատարկ>դաոդակ, դատարկել>դըոդակիլ, երանի>էոնակ, երեսուն>յէոէսուն, զարդարել>զըոթարիլ, թրթուր>թըոթոտ, թրջել>թոշիլ, լեարդ>լէտք, կարճ>կաոն, կործել>կոոժ անիլ, կորշիլ>կոոշիլ, կրծել>կըոժիլ, հարսանիք>հըոսանիք, հարսն>հաոսը, հարց>հաոց, հարցնել>հաոցընիլ, ճարտար>ճաոտար, մարդ>մաոթ, մարմար>մաոմաո, մկրտել>մըկըոտիլ, մորթել>մոոթիլ, մրսիլ>մըոսիլ, ներս>նէոս, շերտ>շէոտ, շուրթն>շուոթը, որդի>վոոթի, որդն>վոոթ, որդնել>վոոթնիլ, հորթ>ֆոոթ, որձկալ>վոոցկալ, որձ>վոոց, ուրց>ուոց, լորք>լոոս, պարտք>պաոտք, պարտական>պաոտական, ջարդել>ջաոթիլ, ջրտուն>ջըոթոն, սարսուռ>սըոսըոալ, սիրտ>սիոտ, վարդ>վաոթ, վարդապետ>վաոթապէտ, վարդաւառ>վաոթէվօր, վարձակիտ>վաոժապէտ, վերջ>վէոշ, ցուրտ>ցուոտ, ցրտել>ցուտիլ.

փորձ>փողոց, փորձել>փողոցիլ, քարճիկ>քառչիք, քերթել>քլէն-
թիլ, քրտինք>քրտինքիք, քրտնել>քրտնելիլ:

§ 175. Քննելով այն բոլոր բառերը, որոնց մեջ ր-ն վերած-
վում է ռ-ի կամ մնում է անփոփոխ՝ կարելի է սահմանել հետևյալ
ընդհանուր կանոնը. Լուռու խոսվածքում ք, ծ, ց, չ, ժ, տ, դ,
ն, ս, ճ բաղաձայններից առաջ ր-ն դառնում է ո, իսկ մյուս բաղա-
ձայններից առաջ մնում է անփոփոխ:

Այս կանոնից բացառություն են կազմում միայն մարմար>
մառմառ, երեսուն>յէնտուն և խանգարել>խանգյառիլ բառերը, ո-
րոնց մեջ մ, է և ի հնչյուններից առաջ ր-ն դառնում է ո: Առաջին
բառը կրկնավոր բարդություն է, իսկ կրկնավոր բարդություննե-
րում միշտ ունենում ենք ո և ոչ թե ր: Այնպես որ բուն բացառու-
թյուններ են միայն յէնտուն և խանգյառիլ բառերը:

Այսպես, ուրեմն՝ վերևում նշված բաղաձայններից առաջ, որ-
պես կանոն, ունենում ենք ոչ թե ր, այլ ո: Այս տեսակետից հետա-
քըրքրական են հետևյալ օրինակները. արիւն, ուրիշ, բերան, ցո-
րեան, թոնիր բառերին համապատասխան բարբառային ձևերն են՝
արին, ուրիշ, բերան, ցորեն, որոնց մեջ ր-ն անփոփոխ է
մնում, որովհետև գտնվում է ձայնավորներից առաջ:

Բայց այս բառերի ածման դեպքում վերջնավանկի ձայնավոր-
ները սղվում են, և ր-ն հանդիպադրվելով ն-ին կամ շ-ին՝ վե-
րածվում է ռ-ի ինչպես՝ արին—առնի—առնաքաքախ—առնալքվա
(բայց՝ արինթաթախ, արինլքվա), ուրիշ—ուռշի, բերան—բէռնի
(բայց՝ բէրաննի), ցորէն—ցոռնի, թօրօն—թօռնի (բայց՝ թօրօննի):

§ 176. Կան մի քանի բառեր, որոնք կրկնակ արտասանություն
ունեն՝ ո-ով և ր-ով: Այդ բառերն են՝ ապրշում>աբրըշմ||աբրը-
շրմ, լիբբ>լիռփ||լիբփ, լրբանալ>լրոփանալ||լրփանալ:

§ 177. Բառավերջի ր-ն սովորաբար մնում է անփոփոխ, ինչ-
պես՝ ամբար>ամբար, այսօր>ըսօր, աներ>անէր, արդար>առ-
թար, բանջար>բանջար, դազար>գյազար, գզիր>գըզիր, գիշեր>
գըշէր, դիր>գիր, դադար>դաթար, դժուար>ղըմար, դիր>դիր
(զալ), եղբայր>ախպէր, ընկեր>ընգյէր, թուր>թուր, լար>
լար, լոր>լոր, խմոր>խըմոր, խնձոր>խնձոր և այլն:

§ 178. Սակավաթիվ դեպքերում բառավերջի ր-ն դառնում է ո:
Բառավերջում ր>ռ փոփոխությունն ունենք միայն հետևյալ բա-
ռերում. թրթուր>թրոթուր, մարմար>մառմառ (կրկնավոր բար-
դություններ), խոր>խոռ||խոռ, ոսկր>օսկօռ||օգկօռ: Դրանցից

բուն բացառութիւն կարելի է համարել միայն վերջին երկու բառերը:

§ 179. Մի քանի բառերում *ր* հնչյունն ընկել է. ալդ բառերն են. արջառ>աչառ, արժել>աժէլ, բարձր>բացր|բացր (նակ՝ բառցր), բարձրանալ>բըցրանալ, դուրս>դուս (բայց այս բառը ավելի գործածական է դուր ձևով, օրինակ՝ դուր գնաց), խարշել>խաշիլ, կերթամ>կյէթամ, համար>հըմա||մա (նակ՝ հըմար), հօրաբոյր>հօֆյիր, ճանապարհ>ճամփա, ներս>նի (նակ՝ նէոս), ջրաղաց>ջաղաց, օրհնել>օխնիլ, օրհնանք>օխնանք (քիչ գործածութիւն ունեն օրշնիլ, օրշնանք ձևերը), փութը>փովս, քարշել>քաշիլ, երբ>յէփ, շարժք>ժաշկ: Բ-ի անկում ունենք նաև հրամայականի ձևերում, օրինակ՝ բեր>բիր|բի, տուր>տուր||տու, կեր>կյիր|կյի:

Այս բառերին հակառակ՝ հրեշտակ>հըրէշտրակ|հըրիշտրակ, ցած>ցածր|ցածր բառերում *ր* է ավելացել:

§ 180. Բլուր>բըլուլ բառը երևան է հանում *ր*>լ փոփոխութիւնը (առնմանում):

7. Անկում

§ 181. Անկում ասելով հասկանում ենք բաղաձայնների անկանոն կորստի երևույթները, որոնց մասին խոսվել է «Բաղաձայնների փոփոխութիւնները» գլխում: Ի մի բերելով դրանք և ավելացնելով շնչված օրինակները, ստանում ենք հետևյալ պատկերը: Դեպքերը դասավորում ենք ըստ ընկած բաղաձայնի:

Բ—արժան>էժան, արջառ>աչառ, բաղարջ>բաղան, բարձր>բացր|բացր, բարձրանալ>բըցրանալ, դուրս>դուս, երբ>յէփ, կերթամ>կյէթամ, խարշել>խաշիլ, համար>հըմա||մա, հօրաբոյր>հօֆյիր, ճանապարհ>ճամփա, ներս>նէոս, բայց նաև նի, շարժք>ժաշկ, տարգալ>գըղալ|բըթալ, փութը>փովս, ջրաղաց>ջաղաց, օրհնել>օխնիլ, օրհնանք>օխնանք. հրամայականի ձևեր՝ բեր>բի|բիր, տուր>տու||տուր, կեր>կյի|կյիր:

Յ—յաղթել>ախտիլ, յաջող>աչօղ, յաջողիլ>աչօղալ, յիշատակ>իշատակ, յիսուն>իցցուն, յօնք>ունք:

Հ—խոնարհ>խօնար, աշխարհ>աշխար(ֆ), շնորհք>շնօրֆ, սլահք>պաս, քաղհան>ֆախան, հասկանալ>հըսկանալ, նաև՝ ըսկանալ, հաւատալ>հըվատալ, նաև՝ վատալ, հաւաքել>հըվաքիլ, նաև վաքիլ (վատալ, վաքիլ ձևերի հանդիպում ենք Ստեփանավանի շրջանի Սվերդլով գյուղում), համար>հըմա, բայց նաև՝ մա:

Ղ—այստեղ>ըստի, այդտեղ>ըտի, այնտեղ>ընդի:

Խ—խորիսխ>խորիգ:

Մ—առնել>անիլ:

Վ—վիշապ>ուշաք:

Ս—տեսանել>տէնալ:

Փ—ճեղքել>քրդիլ:

Բ—թամբք>թամբ:

Կն—կնքաւոր>քաւոր:

8. Հաւելում

§ 182. Մի շարք բառերի վերջում անեզական բառերի նմանակութեամբ ավելացել է ք (հնչյունափոխութեամբ՝ կ) հնչյունը, ինչպես՝ աշխարհ>աշխարհ, աշուն>աշունք, բանալի>բըլանիք, դարուն>գարունք, թամբ>թամբ, ծոպ>ծուպիկ, կշիռ>քըշեռք, կող>կողք, ճիւղ>նուխիք, մատանի>մըտանիք, նշխար>նըշխարք, շող>շոխիկ, պատկեր>պատկէտք, տեսիլ>տեսիլք:

§ 183. Մի քանի բառերի մէջ ավելացել է ն հնչյունը, ինչպես՝ արտասուք>առտասունք, աւելորդ>ավէլնոռք, դու>դու, նաև՝ դուն, կամորջ>կարմունջ, կանաչ>կանանչ, մեծ>մենծ, մեք>մենք, ոչ>վոնչ, տիրոջ>տիրոնչ, քիթ>քյիթք:

§ 184. Մի քանի բառերի վերջում ավելացել է (ի)կ մասնիկը, ինչպես՝ աղանի>աղունիկ, լեզուանի>լեզվանիկ, կին>կրեիկ, կոկ>կոկիկ, մոտ>մոդիկ, սան>սանիկ:

§ 185. Նշելի են նաև հետևյալ հնչյունների հավելման դեպքերը:

Դ—մանր>մանդր||մանդր, սանր>սանդր||սանդր, ծունր>ծունդր||ծունդր, ծանր>ծանդր||ծանդր:

Բ—թմրիլ>դըմբիլ, համարք>համբարք, համարել>հըմբարիլ:

Հ—ալևոր>հըլիվոր, արբենալ>հարփիլ, եղի>հէլի, բոպէ>քըրօպպէ, ագանիլ>հաքնիլ, ընկեր>հընգյէր, ընտրել>հընդրիլ:

Հ'—աջ>հ'աշ, արդար>հ'արթար, երեք>հ'իրէք, իմանալ>հ'իմանալ և այլն:

Բ—ցած>ցածր||ցածր, հրեշտակ>հըրէշտրակ||հըրիշտրակ:

Լ—կոունկ>կըռունգ, նիգ>լինգ:

Մ—հպարտ>հըմբարտ, հպարտանալ>հըմբարտանալ:

Ձ—արթուն>գառթուն:

9. Դրափոխություն

§ 186. Ն բաղաձայնը տեղափոխվել է հետևյալ բառերում.
ականջ>անգան||անջակ (վերջին ձևում տեղափոխվել է նաև
ջ-ն), արմուկն>արմունգ, զոբանչ>զանգաչ, թիկունք>թինգուֆ,
թիկն տալ>թինգը տալ, թոնիր>թօրօն, կրուկն>կրունգ, աղա-
չանք>ղանչաֆ:

§ 187. Ր բաղաձայնը տեղափոխվել է հետևյալ բառերում.
դատարկ>դառղակ(գ), դատարկել>դրոդագիլ, կամուրջ>կար-
մունջ, կապերտ>կարպէտ:

§ 188. Մյուս բաղաձայնների տեղափոխություն համար ու-
նենք հետևյալ օրինակները.

խ/ս—խստոր>սրխտոր.

ձ/գ—ձգել>գրծիլ||ֆըցիլ.

վ/դ—նուաղիլ>նըղավիլ.

շ/խ—ռշխար>վոխշար.

տ/գ—տարգալ>գըղալ||ֆըթալ.

փ/տ—փետրել>թէրոփի(փէտոփի):

10. Կրկնություն

§ 189. Ընդհանրապես բաղաձայնների կրկնության երևույթը
լոռու խոսվածքին հատուկ չէ: Բացառություն են կազմում միայն
մի քանի բառեր, որոնց մեջ որոշ բաղաձայններ կրկնվում են, ինչ-
պես՝ տասն>տասսը, յիսուն>իցցուն, վաթսուն>վացցուն, վա-
զել>վազզիլ, բուպէ>նրօրպպէ:

11. Խիստ ձևափոխված բառեր

§ 190. Լոռու խոսվածքում կան որոշ բառեր, որոնց մեջ միա-
ժամանակ գործել են հնչյունափոխական տարբեր օրինաչափու-
թյուններ (անկում, հավելում, դրափոխություն, առնմանում,
տարնմանում և այլն), և այսպիսով բառերը դարձել են համարյա
անճանաչելի: Այսպիսի խիստ ձևափոխության ենթարկված բա-
ռերից են.

ոզնի>կունձլի, կունձիւա, կունձըւա, կուեձէն.

որբեայրի>վորֆէրի, վորփէրի, վրոֆէրի.

բորբոսիլ>բըբօրցնիլ (ունենք նաև բօբօրցնիլ).

նապաստակ>պօստի (ունենք նաև ալապրստակ).
յօրանջել>արըշտոսալ (ունենք նաև արըշկոսալ).
մըշիւն (մըշիմն)>մօրմօնջ.

փետրել>թէթոիլ (կա նաև փէտոիլ ձևը):

Մինչև բառի համար ունենք մինչի, մընչել, մընչի, չըվել, չը-
Վել, բշկել, բշկել, մընչվանց ձևերը:

12. Եզրակացություն

§ 191. Լոռու խոսվածքի հնչյունների կրած ամենաէական
փոփոխությունները կարելի է ամփոփել հետևյալ ձևով:

Լոռու խոսվածքում եռավանկ բառերի նախաշեշտ ա ձայնա-
վորը հնչյունափոխվում է ր-ի (օրինակ՝ բաժանել>բըծանիլ):

Բառասկզբի ե-ն միավանկ բառերում դառնում է յէ (օրինակ՝
եզն>յէզը), իսկ բազմավանկ բառերում՝ է (օրինակ՝ երազ>
էրազ):

Լոռու խոսվածքում կա երկու է, մեկը սովորական՝ գրական
հայերենի պարզ է ձայնավորը, իսկ մյուսը երկբարբառակերպ ե
(իէ): Գրաբարյան բառամիջի ե ձայնավորը սովորաբար դառնում
է երկբարբառակերպ ե (օրինակ՝ մեծ>մեճ), բայց մի շարք բա-
ռերի մեջ չի երկբարբառայնանում, այլ մնում է պարզ է ձայնավոր
(օրինակ՝ աներ>անէր):

է ձայնավորը սովորաբար մնում է անփոփոխ:

ի ձայնավորը որպես կանոն մնում է անփոփոխ:

Ու ձայնավորը սովորաբար մնում է անփոփոխ:

Ո ձայնավորը բառասկզբում սովորաբար դառնում է վո (վոս),
օրինակ՝ որը>վորփ, որդի>վոռփի: Բառամիջի ո-ն սովորաբար
դառնում է ո (ոս), օրինակ՝ բոց>բոց, դողալ>դոդալ, սակայն
որոշ բառերում մնում է պարզ ձայնավոր օ (օրինակ՝ թողուլ>
թօզալ, թոնիր>թօրօն):

Ը ձայնավորը որպես կանոն մնում է անփոփոխ:

Գրաբարյան երկբարբառները վերածվում են պարզ ձայնավոր-
ների կամ ձայնավոր+բաղաձայն խմբերի:

Այ երկբարբառը բաղաձայնից առաջ դառնում է է (օրինակ՝
այծ>էծ, լայն >լէն), իսկ ձայնավորից առաջ՝ ալ (օր. հայելի>հալ-
լի): Բազմավանկ բառերի վերջում ալ-ը, կորցնելով յ բաղադրի-
չը, դառնում է ա (օրինակ՝ սատանայ>սըտանա): Միավանկ բա-
ռերի վերջում յ-ն պահպանվում է (հայ>հալ):

Աւ երկբարբառը բաղաձայնից առաջ դառնում է օ (օրինակ՝

աւձ>օց, ամաւթ>ամօթ), իսկ ձայնավորից առաջ և բառավերջում՝
ալ (օրինակ՝ աւազ>ալազ, ձաւար>ձալար, կաքաւ>կաքալ):

Եւ երկբարբառը սովորաբար դառնում է է կամ Ե (օրինակ՝
լեարդ>լէոթ կամ լեոթ):

Եւ երկբարբառը դառնում է էվ կամ Եվ (դեւ>դէվ կամ դեվ):

Իւ երկբարբառը բառամիջում սովորաբար դառնում է ի (օրինակ՝ ալիւր>ալիր), իսկ բառավերջում՝ իվ (օրինակ՝ արծիւ>արծիվ):

Ոյ երկբարբառը դառնում է ի (օրինակ՝ լոյս>լիս):

Ուա երկբարբառը դառնում է վա (օրինակ՝ լուանալ>լրվա-
նալ):

Լոռու խոսվածքի պայթական բաղաձայնների համակարգը
եռաստիճան անտեղաշարժ է, այսինքն՝ բ, գ, դ, ձ, շ ձայնեղները
պ, կ, տ, ծ, ճ խուլերը (նաև փ, ք, թ, ց, չ շնչեղ խուլերը) բառա-
սկզբին մնում են անփոփոխ (օրինակ՝ բան>բան, գող>գող,
դաղձն>դախցը, ձոր>ձոր, ջուր>ջուր, պատ>պատ, կով>կով,
տախտակ>տախտակ, ծառ>ծառ, ճիպոտ>ճիպոտ, փայտ>փետ,
քամի>քամի, թել>թել, ցուրտ>ցուտ, չոր>չոր):

Բառամիջի և բառավերջի պայթական ձայնեղները ճ և մ որն-
գային ձայնորդներից հետո մնում են անփոփոխ (բամբակ>բամ-
բակ, հղունգ>ղունգ, գունդ>գունդ, անձրեվ>անձրէվ, երինջ>
էրինջ), այլ դիրքերում սովորաբար վերածվում են շնչեղ խուլերի,
իսկ առանձին դեպքերում՝ պարզ խուլերի (օրինակ՝ սուրք>սուրփ,
աղբիւր>ախպուր, էգ>էփ, բուրդ>բուոթ, բարձ>բառց, աղջիկ>
ախչիկ, արջ>առչ):

Բառամիջի և բառավերջի պայթական խուլերը (պ, կ, տ, ծ, ճ)
սովորաբար մնում են անփոփոխ (օրինակ՝ կապիկ>կապիկ, կապ
>կապ, ախօս>ախոս, բարակ>բարակ, ատամն>ատամ, արտ
>առտ, ածել>ածիլ, այծ>էծ, կոճակ>կոճակ, կարճ>կառճ),
բայց առանձին դեպքերում (ռնգայիններից հետո անպայման) կա-
րող են վերածվել ձայնեղների (օրինակ՝ ամպ>ամբ, շապիկ>շա-
բիփ, երեկոյ>րիգու, երեկ>էրէգ, գետին>գլէդիճ, գորտ>գոռդ,
գործել>գոռձիլ, լուծ>լուձ, ճենճ>ճէնջ):

Շնչեղ խուլ պայթականները (փ, ք, թ, ց, չ) սովորաբար բո-
լոր դիրքերում մնում են անփոփոխ: Առանձին դեպքերում դրանք,
կորցնելով շնչեղութունը, կարող են վերածվել պարզ խուլերի
(օրինակ՝ թուղթ>թուխտ, խօսք>խօսկ):

Գ, կ, փ հտնալեզվային պայթականները է և ի առաջնալեզ-
վային ձայնավորներից առաջ քմայնանալով՝ վերածվում են գյ, կյ,

բյ միջնալեզվայինների (օրինակ՝ գինի>գլինի, կիր>կյիր, քենի>քյենի):

Ձայնեղ շփականները (զ, ժ, ղ, վ) սովորաբար բոլոր դիրքերում էլ մնում են անփոփոխ. միայն ղ-ն խուլ և շնչեղ խուլ պայթականներից առաջ դառնում է խ (օրինակ՝ բողկ>բոխկ):

Խուլ շփականները (ս, շ, խ, ֆ, հ) սովորաբար բոլոր դիրքերում էլ մնում են անփոփոխ. միայն բառասկզբի հ-ն ո-ից առաջ դառնում է ֆ (օրինակ՝ հոտ>ֆոտ). նկատվում է նաև հ-ի անկում (օրինակ՝ հասկանալ>հրսկանալ, նաև՝ րսկանալ, շնորհ>շնորհ, խոնարհ>խօնար):

Լ, մ, ռ ձայնորդները էական փոփոխություններ չեն կրում:

Յ, ն, ր ձայնորդները որոշ փոփոխություններ են ենթարկվում:

Բառասկզբի յ-ն սովորաբար ընկնում է կամ վերածվում է հ-ի (օրինակ՝ յաջող>աչող||հաչող):

Գրաբարյան և վերջնահնչույթը դառնում է ը (օրինակ՝ եզն>յեզր):

Բ-ն ք, ծ, ց, չ, ջ, ժ, դ, ն, ս, և, բաղաձայններից առաջ դառնում է ո, իսկ մյուս բաղաձայններից կամ ձայնավորներից առաջ մնում է անփոփոխ (օրինակ՝ արջ>առչ, արտ>առտ, բայց՝ դարման>դարման, երես>էրէս):

Չ Ե Վ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

ՀՈԳՆԱԿԻԻ ԿԱԶԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 192. Լոռու խոսվածքում գոյականների հոգնակի թիվը կազմավորում է էր||եր, նի, աճ, ք, էնի, քյէր մասնիկներով:

§ 193. Միավանկ բառերի հոգնակին, որպես կանոն, կազմվում է էր||եր մասնիկով, ինչպես.

արջ>առչ—առչեր եր	խոտ>խոտ—խոտեր եր
ալտ>առտ—առտեր եր	ծեփ>ծեփ—ծեփեր եր
բուհ>բահ—բահեր եր	ծով>ծով—ծովեր եր
բերդ>բեռթ—բեռթեր եր	կար>կար—կարեր եր
գիւղ>գյէղ—գյէղեր եր	կով>կով—կովեր եր

§ 194. Մի շարք բառերում հին հայերենի (գրաբարի) և վերջնահայտունը հնչյունափոխվել է ը-ի, բայց հոգնակիի կազմության մեջ կարող է վերականգնվել, ինչպես.

ակն (չրի)>ակը—ակնէր	թոռն>թոռը—թոռնէր
բեռն>բեռը—բեռնէր	ձուկն>ձուզը—ձրգնէր
գառն>գառը—գառնէր	մուկն>մուկը—մըկնէր
դուռն>դուռը—դրռնէր	ձեռն>ձեռը—ձեռնէր
հարսն>հառսը—հառսնէր	ոտն>վոտը—վոտնէր

Մառ>ծառ, լուծ>լուծ, թումբ>թումբ բառերը գրաբարում և վերջահայտունը չեն ունեցել, բայց հոգնակի են կազմում վերոհիշյալ ձևով՝ ծառնէր, լրծնէր, թւմբնէր (կա նաև թւմբէր ձևը):

Եզն>յէզը բառի հոգնակին լինում է յէզնիք, իսկ մարդ>մառք բառի հոգնակին՝ մառքըկէք (գրաբարյան մառդիկ հոգնակիի ձևից):

§ 195. Կան մի քանի միավանկ բառեր, որոնց հոգնակին կազմվում է աճ մասնիկով: Այդ բառերն են.

այծ>էծ—իծան
գայլ>գէլ—գլխան
դէզ>դէզ—դիզան

էշ>էշ—իշան
թի>թի—թիան
ծի>ծի—ծիան
ծու>ծու—ծրվան

§ 196. Բաղաձայնով վերջացող բազմավանկ բառերի հոգնա-
կին, որպես կանոն, կազմվում է նի մասնիկով, ինչպես.

ալևոր>հըլիվոր—հըլիվորնի	թագաւոր>թըթավոր—թըթավորնի
անուն>անըմ—անըմնի	թոնիր>թօրօն—թօրօննի
արմուկն>արմունգ—արմընգնի	լակոտ>լակոտ—լակոտնի
բանալի>բըլանիք—բըլանըքնի	հոտաղ>հօտաղ—հօտաղնի
բերան>բէրան—բէրաննի	ճիպոտ>ճիպոտ—ճիպոտնի
գերան>գյէրան—գյէրաննի	մըջին>մօրմօնջ—մօրմօնջնի

§ 197. Լոռու խոսվածքում կան ու ձայնավորով վերջացող բաղ-
մավանկ բառեր: Սրանց հոգնակին եւ կազմվում է նի մասնիկով,
ըստ որում, այդ դեպքում բառավերջի ու-ն հնչյունափոխվում է վ-ի
(վերածվում է բաղաձայնի), որը նի մասնիկի հետ կապվում է ը-ով,
ինչպիսի՝ լիզու>լիզու—լիզվընի, կատու>կատու—կատվընի: Բայց
գերանդի>գյէրանդու, տիրացու>տիրացու բառերի հոգնակին կազ-
մվում է էֆ կամ ֆյէր մասնիկներով՝ գյէրանդվէք՝ գյէրանդվըքէր,
տիրացվէք՝տիրացվըքէր:

§ 198. Ա ձայնավորով վերջացող բաղմավանկ բառերի հոգնա-
կին կազմվում է ֆ մասնիկով, ըստ որում, այդ դեպքում բառավեր-
ջի ա ձայնավորը վերածվում է է-ի՝ երևան հանելով նաև ուրիշ
բարբառներին հատուկ այֆ>էֆ հնչյունափոխությունը, ինչպես.

բակլայ>բազլա—*բակլայք>բազլէք
գուլպայ>գյուլբա—գյուլպայք>գյուլբէք (նաև՝ գյուլբէնի)
ճամփայ>ճամփա—*ճամփայք>ճամփէք (նաև՝ ճամփէնի)
սատանայ>սըտանա—սըտանայք>սըտանէք (նաև՝ սըտանըր-
էր)

վկայ>վըգա—վկայք>վըգէք
տղայ>տըղա—տղայք>տըղէք՝տըղէրք
փեսայ>փէսա—փէսայք>փէսէք (նաև՝ փէսէնի)

§ 199. Յի ածանցով վերջացող բառերի հոգնակին եւ կազմը-
վում է ֆ մասնիկով, ինչպես՝ քախկըցի-քախկըցիք, գլեղացի-
գլեղացիք, կուրթանէցի-կուրթանէցիք, լէշանէցի-լէշանէցիք, գյու-
լաբարակցի-գյուլաբարակցիք, լօռէցի-լօռէցիք, րէվանցի-րէվան-
ցիք, Թիֆլիզէցի-Թիֆլիզէցիք, աշտարակցի-աշտարակցիք, կյիրօ-
վականցի-կյիրօվականցիք և այլն:

§ 200. Ք մասնիկով է կազմվում նաև ի ձայնավորով վերջացող բազմավանկ բառերի հոգնակին, ինչպես՝ ածելի>ածըլի-ածըլիք, ոսկի>վոսկյի-վոսկյիք և այլն: Ունենք նաև՝ խնամի>խընամի-խընամիք, որդի>վոռթի-վոռթիք, քենի>քյէնի-քյէնիք, քեռի>քյէռի-քյէռիք, բայց այս բառերի ավելի զործածական հոգնակներն են՝ խընամբյէր, վոռթըկյէք, քյէնէնի, քյէռէնի:

§ 201. Ինչպես ցույց են տալիս վերևի օրինակները, լոռու խոսվածքում գոյականների հոգնակին կարող է կազմվել նաև էնի մասնիկով: Այս մասնիկը սահմանափակ զործածություն ունի, և դրանով հոգնակի կազմող բառերը մոտավորապես հետևյալներն են. գուլպայ>գյուլբա-գյուլբէնի (նաև՝ գյուլբէք), ճամփայ>ճամփա-ճամփէնի (նաև՝ ճամփէք), սռնակ>սըռնի-սըռնէնի, տարի>տարի-տարէնի, փեսայ>փէսա-փէսէնի (նաև՝ փէսէք), քենի>քյէնի-քյէնէնի (նաև՝ քյէնիք), քեռի>քյէռի-քյէռնի (նաև՝ քյէռիք): Ի-ով վերջավորվող բառերի վրա հիմնվելով՝ կարելի է վերականգնել աճի աճի հոգնակերտը (տարի—*տարիանի>տարէնի):

§ 202. Աղջիկ>ախիկ բառի հոգնակին լինում է ախըկէք: Հավանաբար այս, գուցե նաև մարդ>մառթ բառի մառթըկէք հոգնակի ձևի նմանակությունը որդի>վոռթի բառի հոգնակին լինում է վոռթըկէք (նաև՝ վոռթիք):

§ 203. Լոռու խոսվածքում մասնակի զործածություն ունեն հետևյալ հոգնակերտ մասնիկները.

Տընք—աներ>անէր-անէրտինք, ընկեր>հընգյէր-հընգյէրտինք, հորեղբայր>հըրօխպէր-հըրօխպէրտինք, տալք>տէքըր-տէքէրտինք, քոյր>քյիր (սեռ. քըվոր)-քըվորտինք, եղբայր>ախպէրտինք:

Այս մասնիկով հոգնակի են կազմում ազգակցություն ցույց տվող բառերը:

Քյէր—աման>աման-ամանըքյէր (ամաննի||ամանիք), խնամի>խընամի-խընամըքյէր (խնամիք), տիրացու>տիրացու-տիրացվըքյէր (տիրացվէք), գերանդի>գյէրանդու-գյէրանդվըքյէր (գյէրանդվէք):

Օրանք—այստեղ>ըստէղ||ըստի-ըստէղօրանք||ըստիօրանք, այդտեղ>ըտեղ||ըտի-ըտէղօրանք||ըտիօրանք, այնտեղ>ընդէղ||ընդի-ընդէղօրանք||ընդիօրանք:

Աւք—մանր>մանդըր-մանդրունք, փշուր>փըշուր-փըշրունք. Իք—կին>կընիկ-կընանիք, աման>աման-ամանիք:

Պետք է նկատի ունենալ, որ վերոհիշյալ ձևերը ավելի հավաքական իմաստ են արտահայտում:

§ 204. Խոսվածքում որպես հոգնակերտ են հանդես գալիս նաև անձ և օճ մասնիկները: Դրանք կազմում են անեզական բառեր: Ավելի գործածականը անձ մասնիկն է:

Անձ մասնիկով անեզական գոյականներ են կազմվում անձերի հատուկ և հասարակ անուններից, ինչպես.

ա) Ղէվանդան, Սրհական, Մուրադան, Դէրցկան, Մրկարան, Զօրանան, Սօղօման, Վէրանան, Ունանան, Նալբանդան, Քէնօան, Սուֆօան, Պարսաման, Ալէֆան, Սաֆանան, Մանուկան, Մարկօսան, Մուֆէլան, Զիլվանք և այլն: Դրանք ցույց են տալիս գերդաստան.

բ) Խէրան||նօրան, Բյէռան (նաև Բյէռօն), մօրան, Բավորան, Կրօխպէրան, Կրէվանան, անէրան||անօրան, տէֆօրան, Խօֆան:

Օճ մասնիկով անեզական գոյականներ են կազմվում անձերի հատուկ ու հասարակ անուններից, ինչպես նաև դերանունների սեռական հոլովածներից: Օրինակներ.

ա) Խամցօնք, Զալօնք, Սէվհալօնք.

բ) Խնամօնք, քյէռօնք (նաև՝ քյէռանք), տատօնք, պապօնք.

գ) Իմօնք, քունօնք, մերօնք, ձերօնք:

§ 205. Երբ բառը վերջավորվում է գ, կ, ֆ ետնալեզվային պայթականներով և հոգնակիի կազմության ժամանակ ստանում է էր||ն մասնիկը, ապա է||ն ձայնավորներից առաջ այդ հնչյունները ըստ բարբառի արտասանական օրենքների քմայնանում են՝ վերածվելով գյ, կյ, ֆյ միջնալեզվային պայթականների (տե՛ս § 82, 105, 124), ինչպես՝ աչկ-աչկյէր, զօրք-զօրքյէր, շէգ-շէգյէր և այլն:

§ 206. Հոգնակիի կազմության ժամանակ միավանկ բառերի հնչյունափոխությունը կատարվում է մոտավորապես զրականի նման, այսինքն՝ փակ վանկի ի և ու ձայնավորները սովորաբար վերածվում են ը-ի, ինչպես. բուրդ>բուռթ-բռթէր, գին>գին-գընէր, գիր>գիր-գըրէր, գունդ>գունդ-գընդէր, դուռ>դուռ-գըռնէր, թիզ>թիզ-թըզէր և այլն:

§ 207. Հոգնակիի կազմության (ինչպես նաև այլ ձևափոխությունների) դեպքում է ձայնավորը հնչյունափոխվում է ի-ի հետևյալ բառերի մեջ. այծ>էծ-իծան, գալլ>գլէլ-գլիլան, էշ>էշ-իշան, դէզ>դէզ-դիզան:

§ 208. Միավանկ բառերի հոգնակի կազմելիս մյուս ձայնա-

շլորները չեն հնչյունափոխվում, օրինակ՝ բան>բան-բանէր, բերդ >բեռթ-բեռթէր, գող>գող-գողէր, զօրք>զօրք-զօրքէր և այլն:

§ 209. Գրականի հետ համեմատած՝ այլ է հնչյունափոխության դրությունը բազմավանկ բառերի դեպքում: Ինչպես հայտնի է, հոգնակի կազմելիս բազմավանկ բառերը արդի հայերենում, որպես կանոն, չեն հնչյունափոխվում: Լոռու խոսվածքում (ինչպես նաև այլ բարբառներում) կարող են հնչյունափոխվել նաև բազմավանկ բառերը: Դա կատարվում է երկու ձևով. սղված ձայնավորի փոխարենը ը ձայնավորը կարող է մտնել բառի վերջին բաղաձայնից (րաղաձայններից) թե՛ առաջ, օրինակ՝ աղբիւր>ախպուր-ախպլրնի, արմուկն>արմունգ-արմընգնի, թե՛ հետո, օրինակ՝ գլուխ>գրլուխ-գրլսրնի, գոմէշ>գոմէշ-գոմշրնի և այլն:

§ 210. Բազմավանկ բառերի վերջին վանկի ու ձայնավորը հոգնակիի կազմության ժամանակ կարող է հնչյունափոխվել, ինչպես, գլուխ>գրլուխ-գրլսրնի, եղունգն>ըղունգ-ըղընգնի, կամուրջ>կարմունգ-կարմընջնի, կոունկ>կըուունգ-կըընգնի, կրուկն>կըրունգ-կըընգնի, մասուր>մասուր-մասըրնի, պուտուկ>պըտուկ-պըտկընի, սապոն>սապուն-սապըննի, տզրուկ>տըզրուկ-տըզըրկնի, բմբուկ>բըմբուկ-բըմըրնի, օգուտ>օքուտ-օքըտնի:

§ 211. Բազմավանկ բառերի վերջին վանկի ի ձայնավորը հոգնակիի կազմության ժամանակ կարող է հնչյունափոխվել, ինչպես. ուլիւ>ալիւր-ալըրնի, բանալի>բըլանիք-բըլանըքնի, երինջ>էրինջ-էրընջնի, իլիկ>իլիկ-իլկընի (նաև՝ իլիկնի), կացին>կացին-կացըննի, կծիկ>կըծիկ-կըծկընի, մատանի>մըտանիք-մըտանըքնի, շապիկ>շաբիք-շապկընի, պատիւ>պատիվ-պատըվնի, վառեակ>վառիկ-վառկընի:

§ 212. Է ձայնավորը ևս կարող է հնչյունափոխվել, ինչպես. աղուէս>աղվէս-աղվըսնի (աղվէսնի), ասեղ>ասէղ-ասիւրնի||ասընի, գոմէշ>գոմէշ-գոմշրնի, պճեղ>պըճէղ-պըճըղնի||պըճըրնի:

§ 213. Վերջնավանկի մյուս ձայնավորները, որպես կանոն, չեն հնչյունափոխվում, օրինակ՝ բերան>բէրան-բէրաննի, դմակ>դըմակ-դըմակնի, խրատ>խըրատ-խըրատնի, մրջին>մօրմօնջ-մօրմօնջնի, կտոր>կըտոր-կըտորնի, խնձոր>խընձոր-խընձորնի և այլն:

§ 214. Սակայն շեշտակիր ա ձայնավորը հոգնակիի կազմության (ինչպես և այլ ձևափոխությունների դեպքում) կարող է հնչյունափոխվել ը-ի, ինչպես՝ ականջ>անջակ-ընջակնի, աման>աման-ըմանիք, ատամ>ատամ-ըտամնի, ճակատ>ճակատ-

հրկա՛տնի, շալակ>շա՛լակ-շըլա՛կնի, պառաւ>պա՛ռաւ-պըռաւնի
և ալլն:

ՀՈՂՈՎՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 215. Լոռու խովածքում ևս, ժամանակակից գրական հայե-
րենի նման, ձևաբանական մակարդակում հայցականը չի տարբեր-
վում ուղղականից և տրականից, իսկ սեռականը՝ տրականից: Այս-
պիսով՝ փաստորեն խոսվածքն ունի 5 հոլով՝ ուղղական, տրական,
բացառական, գործիական և ներգոյական՝ ֆար-ֆարի-ֆարից-ֆա-
րով-ֆարում բնորոշ հոլովական հարացույցով:

§ 216. Մի քանի դերանուններ սեռական և տրական հոլովնե-
րի համար ունեն առանձին ձևեր (տե՛ս § 256, 257):

§ 217. Ուղղական հոլովը բառի ուղիղ ձևն է՝ հոլովական գրո-
վերջավորությամբ, ինչպես՝ Մի մառք էկավ, Մի բէխա գընաց և
ալլն:

Ուղղականը գործ է ածվում նաև իբրև նախդիրվ հայցական՝
շարժման ուղղութիւնը ցույց տալու համար, օրինակ՝ Կարոն գը-
նաց սար, Գասպարը՝ շաղաց:

Տեղի հատուկ ու հասարակ անունների ուղղականը գործած-
վում է նաև իբրև ներգոյական՝ ցույց տալով այն տեղը, որտեղ
կատարվում է գործողութիւնը, օրինակ՝ Գլէղացի Համբօյի տունը
կըռիվ էր ընգլէլ. Բէվան շատ տուն կա. ըստեփանաւան միսն էժան
ս և ալլն:

§ 218. Տրական հոլովը կազմվում է ի, ու, վան և ալլ թեքույթ-
ներով, ինչպես՝ ֆարի, ֆամու, օրվան և ալլն: Որպես վերադիր
(հատկացուցիչ)՝ տրականը, ինչպես ժամանակակից հայերենում է,
միշտ գործածվում է առանց որոշիչ հոդի, օրինակ՝ Բէխու վոտը,
ֆամու ուժը և ալլն:

§ 219. Լոռու խոսվածքում դրսևորվում է իրի և անձի առում:
Իրի առման դեպքում ուղիղ խնդիրը դրվում է ուղղականով,
օրինակ՝ էն գառը մորթիլ տէմ. Կովը ծախէցի. Շունը կապէցի և
ալլն:

Անձի առման դեպքում ուղիղ խնդիրը դրվում է տրականով,
օրինակ՝ էն գառին մորթիլ տէմ. Կովին ծախէցի. Շանը կապէցի և
ալլն:

§ 220. Բացառական հոլովը կազմվում է ից||ուց վերջավորու-
թիւններով, ինչպես՝ սարից, ֆարից, վոսկուց, գարուց և ալլն:

Որոշ դեպքերում բացառականի ից վերջավորության ց-ն կարող է ընկնել, ինչպես՝ Գրքիֆօրանցից՝ Գրքիֆօրանցի, Սրբալանցից՝ Սրբականցի, Մուրադանցից՝ Մուրադանցի, ինձանից՝ ինձանի, մեթօնցից՝ մեթօնցի և այլն: Այս գույգ ձևերից գործածականները երկրորդ՝ ալյսինքն առանց ց-ի ձևերն են: Բացառականի ց-ի անկում է նկատվում ց, վան հոլովման պատկանող բառերի և դերանունների մեջ:

Բացի բոլոր բառերի համար սովորական այդ ձևից, կա նաև բացառականի մի ուրիշ ձև, որը կազմվում է ա վերջավորությամբ: Այսպիսի բացառական ունեն տեղանունները, օրինակ՝ ըրէվանա «Երևանից», Թիֆլիզա «Թիֆլիսից», Լէշանա «Լեշանից», Կիրովականա «Կիրովականից», ըՍտեփանավանա «Ստեփանավանից», Հօփառցվա «Հոբարձուց» և այլն:

Այս ձևերը գործածվում են նաև որպես անվան վերագիր (սեռական), ինչպես՝ Բէվանա ջուր «Երևանի ջուր», Բէվանա բէրինք «Երևանից բերեցինք», Թիֆլիզա ախչիկ «Թիֆլիսի աղջիկ», Թիֆլիզա հառս բէրինք «Թիֆլիսից հարս բերեցինք» և այլն:

Տեղանունների տրականն ու բացառականը կազմվում են նաև սովորական ի, ից վերջավորություններով, օրինակ Բէվանի ջուր «Երևանի ջուր», Բէվանից էմ գալի «Երևանից եմ գալիս» և այլն: Այս ձևերը գործածվում են գրականի ազդեցությամբ:

§ 221. Գործիական հոլովը կազմվում է օվ վերջավորությամբ, օրինակ՝ սարով, ֆարով:

§ 222. Ներգոյական հոլովը կազմվում է ըմ (<ում) վերջավորությամբ, օրինակ՝ սարմ, ֆարմ:

Ինչպես հայտնի է, արդի գրական լեզվում մի շարք բառերից (հատկապես անձերի հատուկ ու հասարակ անուններից) ներգոյական հոլով չի կազմվում: Լոռու խոսվածքում այսպիսի սահմանափակում չկա, և ներգոյական հոլով կարող են ունենալ բոլոր գոյականները:

§ 223. Լոռու խոսվածքում որոշյալ առման դեպքում որոշիչ հոդ են ստանում բոլոր հոլովները, օրինակ՝ սարը, սարին, սարիցը, սարովը, սարմը, ֆարը, ֆարին, ֆարիցը, ֆարովը, ֆարմը և այլն:

Տրականը (ինչպես և մյուս հոլովները) վերագրի պաշտոնում որոշիչ հոդ չի ստանում:

§ 224. Ուղղական հոլովը գործածվում է նաև որպես կոշական: Սակավաթիվ բառերի համար կոշականն ունի առանձին ձև, ինչպես՝ քյիրա «բույր», հէրա «հայր», մէրա «մայր», ախչի «աղջիկ», ապէրօ «ապէր» (մեծ եղբայր), հընգյէրօ «ընկեր»:

Մի շարք հատուկ անուններ ունենում են օ վերջավորութիւնը, օրինակ՝ Համբօ, Համօ, Անդրօ, Արմօ, Նէսօ, Սուքօ, Բենօ, Կարօ, Գարօ, Գիքօ, Ալէկօ, Վանօ, Վաշօ, Վասօ, Հայկօ, Սուրօ, Սաքօ, Պէտօ, Սաթօ, Շօղօ, Անօ, Լուսօ, Նունօ, Նազօ, Վարթօ, Մարօ, Մարգօ և այլն:

Հատուկ անունների այս սղված ձևերը գործածվում են առտնին, սովորական խոսակցութեան ժամանակ:

ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 225. Հոլովումները որոշվում են տրական հոլովի ձևերով: Լոռու խոսվածքն ունի յոթ հոլովում:

1. Առաջին հոլովում

§ 226. Այս հոլովման վերջավորութիւններն են՝ տրական—ի, բացառական—ից, գործիական—օվ, ներգոյական—ըմ, օրինակ.

եղակի

Ուղղ. սար(ը)	վառժապէտ(ը)
Տր. սարի(ն)	վառժապէտի(ն)
Բաց. սարից(ը)	վառժապէտից(ը)
Գործ. սարօվ(ը)	վառժապէտօվ(ը)
Ներգ. սարըմ(ը)	վառժապէտըմ(ը)

հոգնակի

Ուղղ. սարէր(ը)	վառժապէտնի(ն)
Տր. սարերի(ն)	վառժապէտնի(ն)
Բաց. սարերից(ը)	վառժապէտնից(ը)
Գործ. սարերօվ(ը)	վառժապէտնիօվ(ը)
Ներգ. սարերըմ(ը)	վառժապէտնիըմ(ը)

§ 227. Այսպես է հոլովվում խոսվածքի գոյականների մեծ մասը:

Հոգնակի թվում ի հոլովումը սովորաբար տարածվում է միայն էր, քէր, նի մասնիկով կազմվող բառերի վրա, ըստ որում, թեք հոլովներում հանդես է գալիս ոչ թե նի, այլ նէր հոգնակերտ մասնիկը, օրինակ՝ հըլիվորնի-հըլիվորնէրի-հըլիվորնէրից, բըլանըբնի-բըլանըբնէրի-բըլանըբնից, գութաննի-գութաննէրի-գութաննէրից, վառկընի-վառկընէրի-վառկընէրից և այլն:

Սակայն Ալավերդու և Նոյեմբերյանի շրջանի գյուղերում հոգանակի թիվը նի մասնիկով կազմող գոյականները, որպես ի-ով վերջավորվող բառեր, ենթարկվում են ու հոլովման (հըլիվորնի-հըլիվորնու-հըլիվորնուց-հըլիվորնով-հըլիվորնում. տե՛ս § 231, բ):

Ք, ան, ախն մասնիկներով կազմվող հոգնակիները սովորաբար ենթարկվում են ց հոլովման, ինչպես՝ վկայ>վըգա-վըգէք-վըգէնոնց, քաղաքացի>քախկըցի-քախկըցիք-քախկըցոնց, աներ>անէր-անէրտինք-անորտանց, դէզ>դէզ-դիզան-դիզանոնց և այլն (տե՛ս § 239), բայց առանձին դեպքերում կարող են ենթարկվել նաև ի հոլովման, ինչպես՝ վըգէք-վըգէքի:

§ 228. Բառավերջի ա ձայնավորը թեք հոլովներում ընկնում է, ինչպես՝ գուլպայ>գյուլբա-գյուլբի-գյուլբից, ճամփայ>ճամփա-ճամփի-ճամփից, սատանայ>սըտանա-սըտանի-սըտանից և այլն:

§ 229. Ի հոլովման համեմատ են հոլովվում նաև ութին>ութին վերջավորվող բառերը՝ լավութին, բարութին, մենձութին, բարեկամութին, շարութին և այլն, օրինակ՝

Ուղղ. լավութին(ը)

Տր. լավութինի(ն)

Բաց. լավութինից(ը)

Գործ. լավութինով(ը)

Ներգ. լավութինում(ը)

Գրական լեզվի ազդեցությամբ ութին>ութին վերջավորվող բառերը այժմ հոլովվում են նաև յան ձևով՝ լավութին-լավության, բարութին-բարության և այլն:

§ 230. Ի հոլովման են ենթարկվում նաև ու-ով վերջավորվող բառերը, որոնց պատկերը հետևյալն է.

եզակի

հոգնակի

Ուղղ. լիզու(ն)

լիզվընի(ն)

Տր. լիզվի(ն)

լիզվընէրի(ն)

Բաց. լիզվից(ը)

լիզվընէրից(ը)

Գործ. լիզվով(ը)

լիզվընէրով(ը)

Ներգ. լիզվում(ը)

լիզվընէրում(ը)

2. Երկրորդ հոլովում

§ 231. Այս հոլովման վերջավորություններն են՝ տրական—ու, բացառական—ուց, գործիական—ով, ներգոյական—ում. օրինակ.

Ուղղ.	ձի(ն)	Ֆոքի(ն)	քախկըցի(ն)	հըլիվորնի(ն)
Տր.	ձիու(ն)	Ֆոքու(ն)	քախկըցու(ն)	հըլիվորնու(ն)
Բաց.	ձիուց(ը)	Ֆոքուց(ը)	քախկըցուց(ը)	հըլիվորնուց(ը)
Գործ.	ձիով(ը)	Ֆոքով(ը)	քախկըցով(ը)	հըլիվորնով(ը)
Ներգ.	ձիւմ(ը)	Ֆոքւմ(ը)	քախկըցւմ(ը)	հըլիվորնւմ(ը)

Այսպես հոլովում են.

ա) ի ձայնավորով վերջացող բոլոր բառերը, ինչպես՝ գարի> գարի-գարու, գինի>գինի-գինու, խնամի>խընամի-խընամու, ջորի>ջորի-ջորու, սամի>սամի-սամու, քամի>քամի-քամու, քենի>քյէնի-քյէնու, քեռի>քյէռի-քյէռու, գիւղացի>գյէղացի-գյէղացու, քաղաքացի>քախկըցի-քախկըցու և այլն:

Ի-ով վերջացող բառերի հոգնակին, ինչպես նշել ենք, կազմւում է ք մասնիկով և սովորաբար հոլովւում է ց հոլովմամբ, թեև առանձին բառեր հոլովւում են նաև ի-ով:

բ) Հոգնակի թիվը նի մասնիկով կազմող բառերը Ալավերդու և Նոյեմբերյանի շրջանի գյուղերում, ինչպես՝ հըլիվորնի-հըլիվորնու, բընալըքնի-բընալըքնու, պըռավնի-պըռավնու, հօտաղնի-հօտաղնու, գութաննի-գութաննու և այլն:

գ) Բոլոր անորոշ գերբայները, ըստ որում իլ ձևը թեք հոլով-նեցում փոխվում է էլ-ի.

Ուղղ. ուտիլ	աղալ
Տր. ուտէլու	աղալու
Բաց. ուտէլուց	աղալուց
Գործ. ուտէլով	աղալով
Ներգ. ուտէլւմ	աղալւմ

դ) Ու հոլովման ենթարկւում են նաև հետևյալ բառերը. երեխայ>րէխա-րէխու (րէխի), փեսայ>փէսա-փէսու (փէսի):

Յ. Երրորդ հոլովում

§ 232. Այս հոլովման վերջավորություններն են՝ տրական—վան, բացառական—(վան)ի(ց), գործիական—ով, ներգոյական—ւմ:

Հոլովման պատկերը հետևյալն է.

Ուղղ.	օր(ը)	օրէր(ը)	ամառ(ը)	ամառնի(ն)	
Տր.	օրվան	օրէրի(ն)	ամառվան	ամառնէրի(ն)	
Բաց.	օրից	օրվանի(ց)	օրէրից(ը)	ամառվանի(ց)	ամառնէրից(ը)
Գործ.	օրով(ը)	օրերով(ը)	ամառով(ը)	ամառներով(ը)	
Ներգ.	օրւմ(ը)	օրէրւմ(ը)	ամառւմ(ը)	ամառնէրւմ(ը)	

Այս հոլովումը, ինչպես արդի հայերենում, ժամանակ ցույց տվող բառերի հոլովումն է. դրան են ենթարկվում հետևյալ բառերը.

ամիս > ամիս — ամսվան (ամսի)
աշուն > աշունք — աշունքվան
գարուն > գարունք — գարունքվան
երեկոյ > ըրեգու — ըրեգվան
երեկ > էրէգ — էրէգվան || ըէգվան
հերու > հէրու — հէրվան
ձմեռ > ձրմէռ — ձրմըռվան
շաբաթ > շափաթ — շապտվան
տարի > տարի — տարվան
ցերեկ > ցէրէգ — ցէրէգվան
այգուց > էքուց — էքուցվան
վաղ > վաղ — վաղվան.

Ունենք նաև մահ > մահ — մահման («մահման դող») ձևը, հավանաբար զբաղաբայան մահուան սեռականից:

Այս հոլովման առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ բացառականը կարող է կազմվել առանց ց-ի, ինչպես՝ էն օրվանի, էն տարվանի, աշունքվանի, ձրմըռվանի և այլն:

4. Չորրորդ հոլովում

§ 233. Այս հոլովման վերջավորություններն են՝ տրական—ան, բացառական—ից, գործիական—օվ, ներգոյական—ըմ: Հոլովման պատկերը հետևյալն է.

Ուղղ. դուռ

դըռնէր

Տր. դրուան

դըռնէրի

Բաց. դըռնից

դըռնէրից

Գործ. դըռնօվ

դըռնէրօվ

Ներգ. դըռնըմ

դըռնէրըմ

Այսպես հոլովվում են հետևյալ բառերը. բէռ-բէռան (ավելի հաճախ՝ բէռի), գառ-գառան (նաև՝ գառի), դուռ-դըռան, յէզը-յէզան (ավելի հաճախ՝ յէզի), թողը-թողան (նաև՝ թողի), ձուգը-ձըգան, մուկը-մըկան (ավելի հաճախ՝ մըկի), նուռը-նըռան (նաև՝ նըռի), տուն-տան, շուն-շան: Ունենք նաև լուծը-լըծան, խուռցը-խըրցան, խուփը-խըփան, թութը-թըթան ձևերը: Պետք է նշել, որ այս հոլովումը բարբառում ընդհանրապես գործուն չէ և հաճախ, ինչպես օրինակներն են ցույց տալիս, կարող է փոխարինվել ի հոլովմամբ:

Դրան պիտի ավելացնել նաև այն, որ ում (<ումն) ածանցը, որը ան հոլովման պահպանման հիմնական հենարանն է, խոսվածքում կենսունակ չէ, ուստի և ան հոլովման պատկանող բառերի թիվը սահմանափակ է:

5. Հիմնգերորդ հոլովում

§ 234. Հիմնգերորդ հոլովման մեջ տրականի ձևը կազմվում է ներքին թեքմամբ՝ ուղղականի վերջին ձայնավորը օ-ի փոխելով: Բացառական, գործիական և ներգոյական հոլովները կազմվում են սովորական ից, օվ, ըմ վերջավորություններով, ինչպես.

Ուղղ.	հէրը	ախպէրը	մէրը	հընգլէրը
Տր.	հօրը	ախպօրը	մօրը	հընգօրը
Բաց.	հօրիցը	ախպօրիցը	մօրիցը	հընգօրիցը
Գործ.	հօրօվը	ախպօրօվը	մօրօվը	հընգօրօվը
Ներգ.	հօրըմը	ախպօրըմը	մօրըմը	հնգօրըմը

Ուղղ.	անէրը	կլէսուրը	տէքըրը
Տր.	անօրը	կլէսօրը	տէքօրը
Բաց.	անօրիցը	կլէսօրիցը	տէքօրիցը
Գործ.	անօրօվը	կլէսօրօվը	տէքօրօվը
Ներգ.	անօրըմը	կլէսօրըմը	տէքօրըմը

§ 235. Քոյր > քյիր բառը հոլովվում է հետևյալ կերպ.

Ուղղ. քյիրը
Տր. քըվորը
Բաց. քըվորիցը
Գործ. քըվորօվը
Ներգ. քըվորըմը

§ 236. Օ հոլովումը, ինչպես գրականում, սակավ գործածություն ունի: Այսպես են հոլովվում բերված բառերը, այլև այն բարդությունները, որոնց վերջին բաղադրիչները այդ բառերն են, ինչպես՝ հօրեղբայր > հըրօխպէր-հըրօխպօր, սանամայր > սանամէր-սանաւօր, սանահայր > սանհէր-սանհօր և այլն: Բայց ունենք՝ հօրաքոյր > հօքյիր||հօքօր—հօքրի||հօքօրի, մօրաքոյր > մօքյիր||մօքօր—մօքրի||մօքօրի (ի հոլովման համեմատ):

§ 237 Օ հոլովման պատկանող բառերի մի մասի հոգնակին կազմվում է տիւն մասնիկով, ինչպես՝ ախպէր-ախպէրտինք, հընգլէր-հընգլէրտինք, տէքըր-տէքլէրտինք, անէր-անէրտինք, հըրօխպէր-հըրօխպէրտինք, քյիր-քըվորտինք: Այս հոգնակի ձևերը հո-

շովովում են ց հոլովման համեմատ (տե՛ս § 239): Հայր>հէր, մայր >մէր բառերի հոգնակին կազմվում է էր մասնիկով՝ հէրէր, մէրէր, իսկ սկեսուր>կյէսուր բառի հոգնակին՝ նի մասնիկով՝ կյէսուրնի:

6. Վեցերորդ հոլովում

§ 238. Այս հոլովման վերջավորություններն են՝ տրական —ոնչ (<ոչ), բացառական—ից, գործիական—ով, ներգոյական—ըմ, ինչպես.

Ուղղ. տէր(ը)	տէրէր(ը)
Տր. տիրոնչ(ը)	տէրէրի(ն)
Բաց. տիրոնչից(ը)	տէրէրից(ը)
Գործ. տիրոնչով(ը)	տէրէրով(ը)
Ներգ. տիրոնչըմ(ը)	տէրէրըմ(ը)

Գործածվում են նաև տիրոչ, տիրոչից և այլ ձևերը:

Այսպես հոլովվում է միայն տէր բառը (այլև այն բարդությունները, որոնց վերջին բաղադրիչը տէր բառն է, օրինակ՝ տանտեր>տանտէր-տանտիրոնչ):

7. Յոթերորդ հոլովում

§ 239. Այս հոլովումը միայն հոգնակի հոլովում է: Ուղղական հոլովն ունենում է անֆոնէ (Մուրադանք, Զալօնք), ք (գլէղացիք), էնի (փէսէնի), ան (դիզան), տինէ (ախպէրտինք), տրականը—ց, անց կամ ցոնց, բացառականը—ի, գործիական—ով, ներգոյականը—ըմ վերջավորությունները, որոնք դրվում են տրականի ձևի վրա, ինչպես.

Ուղղ. Սըհականք	Խամցօնք	գլէղացիք	բէխք
Տր. Սըհականց	Խամցօնց	գլիղացոնց	բէխանց
Բաց. Սըհականցի	Խամցօնցի	գլէղացոնցի	բէխանցի
Գործ. Սըհականցով	Խամցօնցով	գլէղացոնցով	բէխանցով
Ներգ. Սըհականցըմ	Խամցօնցըմ	գլէղացոնցըմ	բէխանցըմ

Ուղղ. փէսէնի	դիզան	ախպէրտինք
Տր. փէսէնոնց	դիզանոնց	ախպօրտանց
Բաց. փէսէնոնցի	դիզանոնցի	ախպօրտանցի
Գործ. փէսէնոնցով	դիզանոնցով	ախպօրտանցով
Ներգ. փէսէնոնցըմ	դիզանոնցըմ	ախպօրտանցըմ

Այսպես են հոլովվում անֆ||օնֆ ածանցով կազմված անհղա-
կան բառերը (Մուրադանք, Ալեքանք, Խամցօնք, Խընամօնք և այլն)
և ֆ, էնի, ան, տինֆ հոգնակիակերտ մասնիկներով կազմված բա-
ռերը (քախկըցիք, գյէղացիք, փէսէնի, քյէնէնի, ախպէրտինք, հընգ-
յէրտինք և այլն):

Այս հոլովման առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ
բացառական հոլովը կազմվում է ի վերջավորությամբ՝ Գրբիքօրան-
ցի, Սըհականցի, ռէխանցի և այլն:

IV. ՀնգՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈՂՈՎՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ

§ 240. Հոլովման ժամանակ հնչյունափոխությունը կատար-
վում է մոտավորապես այն կանոններով, ինչ հոգնակիի կազմու-
թյան ժամանակ, այսինքն.

ա) Միավանկ բառերի փակ վանկի ի և ու ձայնավորները սո-
վորաբար վերածվում են ր-ի, օրինակ՝ գիր>գիր-զրրի, սիրտ>
սիրտ-սըրտի, լոյս>լիս-լըսի, միս>միս-մըսի, չիր>չիր-չըրի, լուծ>
լուծ-լըծի, թուղթ>թուխտ-թըխտի, ջուր>ջուր-ջըրի, սուտ>սուտ-
սըտի և այլն:

Մյուս ձայնավորները չեն հնչյունափոխվում, օրինակ՝ բան>
բան-բանի, բերդ>բեռթ-բեռթի, գիւղ>գյէղ-գյէղի, գող>գող-գո-
ղի, դաս>դաս-դասի, զօրք>զօրք-զօրքի, թոռն>թոռը-թոռան:

Է ձայնավորի հնչյունափոխություն ունենք մի քանի բառերում.
էշ>էշ-իշի, այծ>էծ-իծի, գայլ>գյէլ-գյիլի, դէզ>դէզ-գիզի,
մէշ>մէշ-միշի, մէջք>մէշկ-միշկի, տէր>տէր-տիրոնչ:

բ) Բազմավանկ բառերի փակ վերջնավանկի ի և ու ձայնավոր-
ները սովորաբար վերածվում են ր-ի կամ սղվում են, ինչպես՝
ալիր>ալիր-ալրի, աղբւր>ախպուր-ախպըրի, բանալի>բըլա-
նիք-բըլանքի, եղունգն>ըղունգ-ըղընգի, կամուրջ>կարմունջ-
կարմընջի, կրուկն>կըրունգ-կըրընգի, գլուխ>գըլուխ-գըլխի և
այլն:

Բառավերջի փակ վանկի մյուս ձայնավորները, որպես կանոն,
չեն հնչյունափոխվում, օրինակ՝ դմակ>դըմակ-դըմակի, կաքաւ>
կաքավ-կաքավի, թոնիր>թօրօն-թօրօնի, խաղող>հաղող-հաղողի,
խնձոր>խընձոր-խընձորի, մըջին>մօրմօնջ-մօրմօնջի և այլն:

§ 241. Ինչպես հոգնակիի կազմության ժամանակ է, երկվանկ
բառերի առաջին վանկի ա ձայնավորը հոլովման ժամանակ ևս
գրկվելով շեշտից՝ կարող է վերածվել ր-ի, օրինակ՝ ճակատ>ճա-
կատ-ճըկատի, շալակ>շալակ-շըլակի, ջրաղաց>ջաղաց-ջըղացի:

§ 242. Լոռու խոսվածքում անորոշ հոգն է մի, որն իր գործածությամբ չի տարբերվում արդի հայերենի մի անորոշ հոգից, օրինակ՝ Մի մառթ մի օր մի լոր բըռնէց: Որպես առանձնահատկություն պետք է նշել, որ Լոռու խոսվածքում մի անորոշ հոգը և մեկ թվականը ձևով ևս տարբերված են: Անորոշ հոգն ունի մի, իսկ թվականը՝ միև ձևը:

§ 243. Որոշյալ հոգերն են ր և ն: Որոշյալ առման դեպքում ր հոգն են ստանում բաղաձայնով վերջացող բառերը, օրինակ՝ ալիւր>ալիր-ալիրը, բերան>բէրան-բէրանը, թոնիր>թօրօն-թօրօնը, հարեան>հըրէվան-հըրէվանը, պանիր>պանիր-պանիրը և այլն, իսկ ն հոգը՝ ձայնավորով վերջացող բառերը՝ ձի>ձի-ձին, ձու>ձու-ձուն, ոսկի>վոսկյի-վոսկյին, գինի>գյինի-գյինին, որդի>վոռթի-վոռթին և այլն: Ն հոգից առաջ ա ձայնավորը դառնում է է՝ հանդես բերելով այ>է հնչյունափոխությունը (փեսայն>փէսէն), օրինակ՝ տղայ>տըղա-տըղէն, փեսայ>փէսա-փէսէն, վկայ>վըգա-վըգէմ, գուլպայ>գյուլբա-գյուլբէն, սատանայ>սըտանա-սըտանէն և այլն:

Ինչպես նշված է արդեն, Լոռու խոսվածքում բոլոր հոլովները կարող են հոգ ստանալ:

II. ԱԾԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

§ 244. Ածական անունը իր դրսևորումներով համարյա թե չի տարբերվում գրական հայերենից:

§ 245. Սաստկական կամ բաղմակիություն իմաստ արտահայտելու համար ածականները կարող են կրկնվել, ինչպես՝ բարակ-բարակ, բացըր-բացըր, դէղին-դէղին, յէրգար-յէրգար||էրգյէն-էրգյէն, թէթէվ-թէթէվ, թիւ-թիւ, լէն-լէն, թուխ-թուխ, խէխճ-խէխճ, ծանդըր-ծանդըր, մանդըր-մանդըր, կառճ-կառճ, կարմիր-կարմիր, հէշտ-հէշտ, հին-հին, հում-հում, շատ-շատ, շէգ-շէգ, շոր-շոր, ջոգ-ջոգ, սեվ-սեվ, տաք-տաք, մենձ-մենձ:

§ 246. Ածականի բաղդատական աստիճանը կազմելու համար համեմատելի առարկան դրվում է բացառական հոլովով, իսկ ածականը մնում է անփոփոխ, օրինակ՝ էս տունը էն տանիցը մենձ ա. էս ախլիկը էն ախլըկանիցը սիրուն ա:

Համեմատությունը ուժեղացնելու համար ածականի վրա դրվում են զրեւ կամ ջիլիս||գիլիս բառերը, օրինակ՝ էս տունը մենձ

ա. էն տունը դըհա (շիլիսլլգիլիս) մենձ ա. էս ախշիկը սիրուն ա. էն ախշիկը դըհա (շիլիսլլգիլիս) սիրուն ա:

§ 247. Գերադրական աստիճանը կազմելու համար ածականի վրա ավելանում է շիմնու «բոլորից» գերանունը կամ ամենա գերադրական նախածանցը, օրինակ. էս տունը ամենամենձն ա. էս ախշիկը ամենասիրունն ա. րէխանց միշին շիմնու լավը տըղէս ա:

Ամենա նախածանցով կազմված ածականները որպես որոշիչ գործածվում են և՛ անձերի, և՛ իրերի անունների հետ, իսկ շիմնու գերանվամբ կազմված գերադրականները՝ միայն անձերի անունների հետ:

§ 248. Գոյականաբար գործածվելիս ածականը հոդ է ստանում և հոլովվում առաջին (ի) հոլովմամբ, օրինակ.

Ուղղ.	մենձը	մենձէրը	սեվը	սեվէրը
Տր.	մենձին	մէնձէրին	սեվին	սեվէրին
Բաց.	մենձիցը	մենձէրիցը	սեվիցը	սեվէրիցը
Գործ.	մենձովը	մենձէրովը	սեվովը	սեվէրովը
Ներգ.	մենձըմը	մենձէրըմը	սեվըմը	սեվէրըմը

III. ԹՎԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

§ 249. Լոռու խոսվածքում գործածվող քանակական թվականները հետևյալներն են.

1 մին	10 տասը	100 հարիբ
2 էրկու	20 քըսան	1000 հազարլլհըզար
3 իրեբ	30 յէռէսուն	1000000 միլյօն
4 շոսս	40 քառսուն	
5 հինգ	50 հիցցունլլիցցուն	
6 վեց	60 վացցուն	
7 օխտը	70 օխտանասուն	
8 ութը	80 ութանասուն	
9 իննը	90 ըննըսուն	

§ 250. Բաղաձայնով սկսվող միավորները տասնավորների հետ կապակցվում են ը հոդակապով, իսկ ձայնավորով. սկսվող միավորները կապակցվում են առանց հոդակապի: Ըստ այսմ, տասնավորներից և միավորներից կազմված քանակականներն ունեն հետևյալ ձևերը.

11 տասներմին
12 տասնէրկու
13 տասնիրեք
14 տասներչորս
15 տասներհինգ
16 տասներվեց
17 տասնօխտը
18 տասնութը
19 տասնիննը

21 քրսանըմին
37 յէռէսնօխտը
44 քառանըշոռս
59 հիցցընիննը
64 վացցընըշոռս
78 օխտանասնութը
82 ութնասնէրկու
99 ըններսիննը

Երեսուն> յէռէսուն և քառասուն> քառասուն թվականները բաղադրութիւնների մեջ ունենում են նաև յէռ, քառ ձևերը, օրինակ՝ յէռմին, յէռէրկու..., քառմին, քառչորս... և այլն:

§ 251 Հարյուրավորները և հազարավորները կցվում են առանց որևէ միացման կապի, օրինակ՝ 3412—իրեք հզար չորս հարիւր տասներկու, 6829—վեց հզար ութը հարիւր քրսանիննը և այլն:

§ 252. Գոյականաբար գործածվելիս քանակական թվականները հոդ են ստանում և հոլովվում առաջին (ի) հոլովման համեմատ, օրինակ՝ մինը-մընի-մընիցը, էրկուսը-էրկուսի-էրկուսիցը, իրեքը-իրեքի-իրեքիցը, չորսը-չորսի-չորսիցը և այլն: Գոյականաբար գործածվելիս էրկու բառը ունենում է էրկուսը ձևը՝ վերականգնելով գրաբարյան հայցականի և վերջավորութիւնը:

§ 253. Դասական թվականները բարբառի մեջ են մտել գրական լեզվի ազդեցութեամբ և գործածվում են միայն «դասարան», «խումբ» նշանակելու համար: Դրանք են՝ առաջի՛լրոաշի, յէրկրօթ, յէրօթ, չօրօթ, հինգյէրօթ, վեցյէրօթ, օխտյէրօթ, ությէրօթ, իններյէրօթ, տասյէրօթ, տասներմինյէրօթ: Դասական թվականները գոյականաբար գործածվելիս հոդ են ստանում և հոլովվում առաջին (ի) հոլովման համեմատ, օրինակ՝ յէրկրօթը-յէրկրօթի-յէրկրօթիցը, չօրօթը-չօրօթի-չօրօթիցը, ությէրօթը-ությէրօթի-ությէրօթիցը և այլն: Առաջին>առաջի՛լրոաշի գասականը գոյականաբար գործածվելիս վերականգնում է բառավերջի կորած և բաղաձայնը, օրինակ՝ առաջինը՛լրոաշին-առաջինի՛լրոաշին-առաջինից՛լրոաշինիցը և այլն:

§ 254. Բաշխական թվականները կազմվում են կրկնութեամբ, ինչպես՝ մին-մին, էրկու-էրկու, իրեք-իրեք, չորս-չորս, հինգ-հինգ, վեց-վեց, օխտը-օխտ, ութը-ութ, տասը-տասը և այլն:

§ 255. Չափական թվականները կազմվում են քանակական-

ներից՝ անոց ածանցով, օրինակ՝ էրկրսանոց, իրեֆանոց, շոռսանոց, հրեգանոց, վեցանոց, օխտանոց, ութանոց, ընեանոց տասնանոց, յնդսունանոց, հիցցունանոց, հարրւանոց և այլն:

IV. ԳԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

§ 256. Լոռու խոսվածքի անձնական դերանուններն են՝ յէս, դուլլդուն, նա, ինքը, մենք, դուք, նըրանք||նըհանք, իրանք: Բացի վերջին երկուսից, մյուս անձնական դերանունները սեռականի և տրականի համար առանձին ձևեր ունեն:

Անձնական դերանունները հոլովվում են այսպես.

հզակի

Ուղղ.	յէս	դուլլդուն	նա	ինքը
Սեռ.	իմ	քու	նըրա	իրա
Տր.	ինձ	քեզ	նըրան	իրան
Բաց.	ինձանի	քեզանի	նըրանի	իրանի
Գործ.	ինձանօվ	քեզանօվ	նըրանօվ	իրանօվ
Ներգ.	ինձանըմ	քեզանըմ	նըրանըմ	իրանըմ

հոգնակի

Ուղղ.	մենք	դուք	նըրանք նըհանք	իրանք
Սեռ.	մեր	ձեր	նըրանց նըհանց	իրանց
Տր.	մեզ	ձեզ	նըրանց նըհանց	իրանց
Բաց.	մեզանի	ձեզանի	նըրանցի նըհանցի	իրանցի
Գործ.	մեզանօվ	ձեզանօվ	նըրանցօվ նըհանցօվ	իրանցօվ
Ներգ.	մեզանըմ	ձեզանըմ	նըրանցըմ նըհանցըմ	իրանցըմ

§ 257. Լոռու խոսվածքի գոյականներին հարաբերակից ցուցական դերանուններն են՝ սա, դա, նա, սըրանք||սըհանք, դըրանք||դըհանք, նըրանք||նըհանք, էս, էդ, էն, ըստոնք, ըտոնք, ընդոնք: Սա դա, նա ցուցականները սեռական և տրական հոլովների համար առանձին ձևեր ունեն:

Ցուցական դերանունները հոլովվում են հետևյալ կերպ.

հզակի

Ուղղ.	սա	դա	նա
Սեռ.	սըրա	դըրա	նըրա
Տր.	սըրան	դըրան	նըրան

Քաց.	սըրանի	դըրանի	նըրանի
Գործ.	սըրանօվ	դըրանօվ	նըրանօվ
Ներգ.	սըրանըմ	դըրանըմ	նըրանըմ

Հոգնակի

Ուղղ.	սըրանք	սըհանք	դըրանք	դըհանք	նըրանք	նըհանք
Սեռ.	սըրանց	սըհանց	դըրանց	դըհանց	նըրանց	նըհանց
Տր.	սըրանց	սըհանց	դըրանց	դըհանց	նըրանց	նըհանց
Քաց.	սըրանցի	սըհանցի	դըրանցի	դըհանցի	նըրանցի	նըհանցի
Գործ.	սըրանցօվ	սըհանցօվ	դըրանցօվ	դըհանցօվ	նըրանցօվ	նըհանցօվ
Ներգ.	սըրանցըմ	սըհանցըմ	դըրանցըմ	դըհանցըմ	նըրանցըմ	նըհանցըմ

Եզակի

Ուղղ.	էս	էտ	էն
Սեռ.	ըստուր	ըտուր	ընդուր
Տր.	ըստուր	ըտուր	ընդուր
Քաց.	սըրանի	դըրանի	նըրանի
Գործ.	սըրանօվ	դըրանօվ	նըրանօվ
Ներգ.	սըրանըմ	դըրանըմ	նըրանըմ

Հոգնակի

Ուղղ.	ըստոնք	ըտոնք	ընդոնք
Սեռ.	ըստոնց	ըտոնց	ընդոնց
Տր.	ըստոնց	ըտոնց	ընդոնց
Քաց.	ըստոնցի	ըտոնցի	ընդոնցի
Գործ.	ըստոնցօվ	ըտոնցօվ	ընդոնցօվ
Ներգ.	ըստոնցըմ	ըտոնցըմ	ընդոնցըմ

Ինչպես նկատում ենք, էս, էտ, էն դերանունները բացառականի, գործիականի և ներգոյականի ըստրանի, ըստրանօվ, ըստրանըմ և այլ սպասելի ձևերը չունեն: Դրանք լրացվում են սա, դա, նա դերանունների հոլովական ձևերով:

§ 258. Վերոհիշյալ ցուցական դերանունների գործածության համար պետք է նկատի ունենալ հետևյալը. ա) սա, դա, նա դերանուններն ունեն բացառապես գոյականական գործածություն և նախադասության մեջ հանդես են գալիս ենթակայի և խնդրի պաշտոնով. էս, էտ, էն դերանունները ունեն նաև ածականական գործածություն և նախադասության մեջ կարող են հանդես գալ ոչ միայն ենթակայի ու խնդրի, այլև որոշի պաշտոնով, օրինակ՝ էս տառ, էն

րի «այս տար, այն բեր» (գոյականական գործածութիւն), էս մառ-
բը գնաց, էն կնիկն էկավ «այս մարդը գնաց, այն կինը եկավ»
(ածականական գործածութիւն): Բ) Սա, դա, նա դերանունները
առավելելու պէս գործածվում են անձեր մատնացույց անելու համար,
խօսք էս, էտ, էն դերանունները՝ իրեր մատնացույց անելու համար,
այնպէս որ սա, դա, նա դերանունները կարելի է կոչել անձնական-
ցուցականներ, իսկ էս, էդ, էն դերանունները՝ իրային-ցուցական-
ներ:

§ 259. Ածականներին հարաբերակից ցուցական դերանուն-
ներն են՝ ըսթավուր «այսպիսի», ըթավուր «ալդպիսի», ընթավուր
«այնպիսի» (էսպիսի, էտպիսի, էնպիսի քերականութիւնները գործածվում են
գրականի ազդեցութեամբ):

§ 260. Թվականներին համապատասխան ցուցական դերա-
նուններն են՝ ըսքան(մ), «այսքան», ըտքան(մ), «ալդքան», ըն-
քան(մ), «այնքան» (էսքան, էտքան, էնքան ձևերը գործածվում են
գրականի ազդեցութեամբ):

§ 261. Մակբայներին հարաբերակից ցուցական դերանուն-
ներն են. ա) ձևի. ըսէնց||սէնց||ըսէ||սէ «այսպէս», ըթէնց||թէնց
||ըթէ||թէ «ալդպէս», ընէնց||հընէ «այնպէս»: Այս դերանունները
գործածվում են բայերի, բայց ոչ երբեք գոյականների հետ, օրի-
նակ՝ սէնց մի աճիլ, հընէնց արա «այսպէս մի արա, այնպէս արա».
Բթէնց շէն գտնիլ, ըսէնց կըգտնէն «ալդպէս շէն գործի, այսպէս
կգործեն»:

բ) Տեղի. ըստէղ||ըստի «այստեղ», ըտէղ||ըտի «ալդտեղ», ընդէղ
||ընդի «այնտեղ»: Կարճ ձևերը ունեն ան-ով կազմվող միակ հոլո-
վական ձև, որն ունի սեռականի և բացառականի իմաստ, օրինակ՝
ըստիան խրենտորը լավլն ա «այստեղի խնձորը լավն է», ըտիան
ծառնէր մենձ էն «ալդտեղի ծառերը մեծ են», ընդիան հաղողը հա-
մով ա «այնտեղի խաղողը համով է». ըստիան վէ կալավ «այստե-
ղից վերցրեց», ըտիան ուզում չի գնա «ալդտեղից չի ուզում գնալ»,
ընդիան մի բան էլ ա բէրէլ չի հէտը «այնտեղից ոչ մի բան չի բե-
րել հետը»:

§ 262. Իրրե ստացական դերանուններ գործածվում են անձ-
նական և ցուցական դերանունների սեռական հոլովաձևերը՝ իմ, քու,
նրա, իրա, մեր, ձեր, նրանց, իրանց, սրա, դրա, սրանց, դը-
րանց, որոնք միշտ զրկում են գոյականից առաջ և հանդիսանում են
նրա հատկացուցիչը, օրինակ՝ իմ տունը, քու ծառը, նրա ախիկը,
իրա կընիկը, մեր հէրէրը, ձեր մէրէրը, նրանց ձիանը, իրանց իծա-

նը և այլն: Բոլոր դեպքերում գոյականն ունենում է ք կամ և որոշ-
յալ հոգը: Այս դերանունների հետ սովորաբար չեն կարող գործած-
վել 1-ին և 2-րդ դեմքերի ստացական հոգեր (ս, դ): Լոռու խոսված-
քում չի ասվում իմ տունըս, քո տունը, քո տունը, քո տունը, քո տունը:
Միայն հատուկ շեշտելու դեպքում կարելի է գործածել և՛ դերանու-
նը, և՛ ստացական հոգը, օրինակ՝ իմ աչկովըս տե՛հա, իմ աճջակովըս
լըսեցի և այլն:

Ստացական անձնական դերանունները կարող են փոխարինվել
հոգերով. 1-ին դեմքի համար ս, 2-րդ դեմքի համար ա, 3-րդ դեմքի
համար ք կամ ն:

1-ին դեմք—տունըս «իմ տունը», հացըս «իմ հացը», ձիս «իմ
ձին», ձեռըս «իմ ձեռքը»:

2-րդ դեմք—տունըտ «քո տունը», հացըտ «քո հացը», ձիտ «քո
ձին», ձեռըտ «քո ձեռքը»:

3-րդ դեմք—տունը «նրա տունը», հացը «նրա հացը», ձին «նր-
ա ձին», ձեռը «նրա ձեռքը»: Երրորդ դեմքում, ինչպես արդի հայե-
րենում է, ստացականությունը թույլ է դրսևորվում:

Ստացական հոգերը դրվում են նաև գոյականի հոգնակի ձևի
վրա, ինչպես՝ տընէս «իմ տները», հացէրս «իմ հացերը», տընէ-
րըտ «քո տները», հացէրտ «քո հացերը» և այլն:

Ստացական հոգերի հոգնակիություն արտահայտելու համար
բոլոր գոյականները՝ թե՛ միավանկ, թե՛ բաղմավանկ, ստանում են
ներս մասնիկը, որի վրա է դրվում են ստացական հոգեր:

Այսպես՝ տունըս նշանակում է իմ տունը, տընէս՝ իմ տները,
իսկ մեր տները իմաստը արտահայտելու համար գործածվում է
տուններուս ձևը (օրինակ՝ տուններուս քանդվեց): Նույն ձևով էլ՝
ձեռներուս «մեր ձեռքերը», վառներուս «մեր ոտքերը» հացներուս
«մեր հացերը», ծառներուս «մեր ծառերը», խրճառներուս «մեր խրճ-
ձորները», ձեռներուս «մեր ձեռքերը», վառներուս «մեր ոտքերը»,
հացներուս «մեր հացերը», ծառներուս «մեր ծառերը», խրճառնե-
րուս «մեր խճձորները» և այլն:

Բերում ենք այսպիսի ձևերի գործածությունը նախադասության
մեջ:

Ձեռներուս ջառթվեց ընթան ջուր կըրեցինք (ձեռքներս).

Վառներուս իրանց տանիցը կըտրեցինք (ոտքներս).

Հացներուս ըստարի պակաս ա (հացներս).

Մառներուս շորացել ա (ծառներս).

Միռներուս կոտրիլ մէք, գոռը կըհաշօղվի (սրտներդ).

Մէշկներուս կըկոտրէր, վոր էս գոռն անէիք (մեջքներդ):

§ 263. Ստացական դերանունները գոյականաբար գործածվելիս հոդ են ստանում և հոլովվում ի հոլովմամբ, օրինակ.

Ուղղ.	իմը	իմինը
Տր.	իմին	իմինին
Բաց.	իմիցը	իմինիցը
Գործ.	իմովը	իմինովը
Ներգ.	—	—

§ 264. Իմը, քուք, իրանք, մերք, ձերք, իրանքը ստացականները գործածվում են այն դեպքում, երբ դրանց տակ հասկացվող գոյականը եզակի է (օր. իմը քունիցը լավն ա—իմ կովը քո կովից լավն է. Մերք ձերիցը սիրուն ա—մեր աղջիկը ձեր աղջկանից սիրուն է), իսկ երբ հոգնակի է, գործածվում են դրանց հոգնակիի ձևերը՝ իմօնք, քունօնք, մերօնք, ձերօնք (երրորդ դեմքի համար հոգնակիի ձև չկա), որոնք հոլովվում են հետևյալ ձևով.

Ուղղ.	իմօնք	քունօնք
Տր.	իմոնցի իմոնցինի	քունոնցի քունոնցինի
Բաց.	իմնոցի իմոնցինի	քունոնցի քունոնցինի
Գործ.	իմոնցովը իմոնցինովը	քունոնցովը քունոնցինովը
Ներգ.	իմոնցըմը իմոնցինըմը	քունոնցըմը քունոնցինըմը

Մերօնք և ձերօնք դերանունները նույնպես հոլովվում են այսպես:

§ 265. Ինչպես ասել ենք, ստացական հոդերի հետ գոյականը սովորաբար գործածվում է առանց ստացական դերանունների:

Ստացական հոդերով գոյականը հոլովվում է այսպես.

Ուղղ.	վոտըս	վոտնէրըս	վոտնէրուս
Տր.	վոտիս	վոտնէրիս	վոտնէրուս
Բաց.	վոտիցըս	վոտնէրիցըս	վոտնէրուցըս
Գործ.	վոտովըս	վոտնեբովըս	—
Ներգ.	վոտըմըս	վոտնեբըմս	—

Վոտնէրուս, աշկէրուս և այլ ձևերը գործածվում են ուղղական, սեռական, տրական և հայցական հոլովների իմաստով, բացառականի ձևն է վոտնէրուցըս, իսկ գործիականի և ներգոյականի ձևերը բացակայում են (այդ իմաստները կարելի է արտահայտել հոգնակերտ մասնիկի կրկնությամբ՝ վոտնէրնէրովըս, վոտնէրնէրըմըս, որոնք քիչ գործածական ձևեր են):

Արդեն ասվել է, որ վոտըս—իմ ոտը, վոտնէրըս—իմ ոտքերը, վոտնէրուս—մեր ոտքերը:

§ 266. Լոռու խոսվածքի որոշյալ դերանուններն են՝ ամէն, ամէք, ամէն մինը, չիմ, բիրադի, սադ: Սրանք հոլովվում են հետևյալ ձևով.

Ուղղ.	ամէքը	ամէն մինը	չիմ	բիրադի	սադ
Տր.	ամէքին	ամէն մընին	չիմնուն	բիրադնուն	սադին
Բաց.	ամէքուցը	ամէն մընիցը	չիմնուցը	բիրադնուցը	սադիցը
Գործ.	ամէքովը	ամէն մընովը	չիմնովը	բիրադնովը	սադովը
Ներգ.	ամէքմը	ամէն մընմը	չիմնմը	բիրադնմը	սադմը

§ 267. Խոսվածքիս անորոշ դերանուններն են՝ մինը, օթմին, ուրիշ, էսինչ, էնինչ, մի քանի, մի քանիսը: Սրանք հոլովվում են հետևյալ ձևով.

Ուղղ.	մինը	օթմին	ուրիշը	էսինչը	մի քանիսը
Տր.	մընին	օթմընու	ուրիշին	էսընչին	մի քանիսին
Բաց.	մընիցը	օթմընուցը	ուրիշիցը	էսընչիցը	մի քանիսիցը
Գործ.	մընովը	օթմընովը	ուրշովը	էսընչովը	մի քանիսովը
Ներգ.	մընմը	օթմընմը	ուրշմը	էսընչմը	մի քանիսմը

§ 268. Խոսվածքիս հարցական-հարաբերական դերանուններն են. օ՛վ, ի՛նչ, վո՛ւր, ի՛նչքան(մ), քա՛նի, ի՛շխարհու, վո՛րդի, ո՛ւր յէ՛փ, դըվո՛ւր (դէպի ո՛ւր (կողմը)), վո՛նց, խի՛, «ինչո՛ւ» ի՛նչդոա «ի՛նչքան»:

Օ՛վ, ի՛նչ, վո՛ւր դերանունները հոլովվում են հետևյալ ձևով.

Ուղղ.	օ՛վ	ի՛նչը	վո՛ւրը
Տր.	ո՛ւմ	ընչի՛ն	վո՛ւրին
Բաց.	ո՛ւմնի	ընչի՛ցը	վո՛ւրիցը
Գործ.	ո՛ւմնով	ընչօ՛վը	վո՛ւրովը
Ներգ.	—	ընչմ՛ը	վո՛ւրմը

Օ՛վ և վո՛ւր դերանունները հոգնակիի ձևեր չունեն:

Ի՛նչ դերանվան հոգնակիի հոլովական ձևերն են.

Ուղղ.	ընչէ՛ր(ը)
Տր.	ընչէ՛րի (ն)
Բաց.	ընչէ՛րից(ը)
Գործ.	ընչէ՛րով(ը)
Ներգ.	ընչէ՛րմ(ը)

Վո՛ւրդի բառն ունի միակ հոլովական ձևը՝ վո՛ւրդիան, որն արտահայտում է սեռական և բացառական հոլովների իմաստ:

Յե՛փ բառն ունի սեռական՝ յէփվա և բացառական՝ էփվանի հոլովաձևերը:

§ 269. Փաստորեն խոսվածքը ժխտական դերանուններ չունի:

Գրականի ժխտական դերանուններին խոսվածքում համապատասխանում է հատուկ շարահյուսական կառուցվածք: Ոչ ոք և ոչ մեկը դերանունների իմաստով գործածվում է մինն էլա, իսկ ոչ մի և ոչինչ դերանունների փոխարեն՝ մի... էլա, մի բան էլա կապակցություները, օրինակ՝ Ոչ ոք չեկավ «Մինն էլա էկավ ոչ», Ոչ մեկը տանը չէր «Մինն էլա տանը չէր», Ոչ մի շնորհք չունի «Մի շնորհք էլա ունի վոչ», Ոչինչ չէր բերել հետը «Մի բան էլա բերել չէր հետը»: Գրականի երկու ժխտման փոխարեն, ինչպես տեսնում ենք, խոսվածքում առկա է միայն մեկը:

§ 270. Խոսվածքի փոխադարձ դերանուններն են իրաբ||իրու, մինը մընու: Սրանք հոլովվում են հետևյալ կերպ.

Ուղղ. — — — —

Տրակ. իրար իրուր	մինը մընու(ն)
Բաց. իրարի իրուրի	մինը մընուց (ը)
Գործ. իրարով (իրուով)	մինը մընով(ը)
Ներգ. իրարըմ (իրուրըմ)	մինը մընըմ(ը)

V. ԲԱՅ

§ 271. Ըստ անորոշ դերբայի կազմության կոռու խոսվածքները բաժանվում են երկու խմբի:

Խոսվածքների մի մասում անորոշ դերբայն ունենում է ի և ա լծորդությունները, օրինակ՝ բըժանիլ, փախչիլ, հաքնիլ, աղալ, բըցրանալ: Այդ ուղղությանն են հետևում Ստեփանավանի և Կիրովականի (Գուգարբի) գյուղերը:

Խոսվածքների մյուս խմբում անորոշ դերբայն ունենում է Լ(իէ), ա, ի և ու լծորդությունները, օրինակ բըժանել, աղալ, փախչիլ, հաքնու: Այս ուղղությանն են հետևում Ալավերդու և Նոյեմբերյանի շրջանի գյուղերը: Այս խմբում պահպանվել են գրաբարի լուրս լծորդությունները, բացի ո-ից, որը հանդես էր գալիս միայն զուլ բայի մեջ:

1. Դերբայներն ու նրանց կազմությունը

§ 272. Կոռու խոսվածքն ունի հետևյալ դերբայները. անորոշ, անկատար, վաղակատար, հարակատար, ենթակայական, ժամանակի և ձևի:

§ 273. Ապառնի դերբայը բացակայում է: Սահմանականի ա-

§ 266. Լոռու խոսվածքի որոշյալ դերանուններն են՝ ամէն, ամէք, ամէն մինը, չիմ, բիրադի, սադ: Սրանք հոլովվում են հետևյալ ձևով.

Ուղղ.	ամէքը	ամէն մինը	չիմ	բիրադի	սադ
Տր.	ամէքիւն	ամէն մընին	չիմնուն	բիրադնուն	սադին
Բաց.	ամէքուցը	ամէն մընիցը	չիմնուցը	բիրադնուցը	սադիցը
Գործ.	ամէքօվը	ամէն մընօվը	չիմնօվը	բիրադնօվը	սադօվը
Ներգ.	ամէքըմը	ամէն մընըմը	չիմնըմը	բիրադնըմը	սադըմը

§ 267. Խոսվածքիս անորոշ դերանուններն են՝ մինը, օթմին, ուրիշ, էսինչ, էնինչ, մի ֆանի, մի ֆանիսը: Սրանք հոլովվում են հետևյալ ձևով.

Ուղղ.	մինը	օթմին	ուրիշը	էսինչը	մի քանիսը
Տր.	մընին	օթմընու	ուրիշին	էսընչին	մի քանըսին
Բաց.	մընիցը	օթմընուցը	ուրշիցը	էսընչիցը	մի քանըսիցը
Գործ.	մընօվը	օթմընօվը	ուրշօվը	էսընչօվը	մի քանըսօվը
Ներգ.	մընըմը	օթմընըմը	ուրշըմը	էսընչըմը	մի քանըսըմը

§ 268. Խոսվածքիս հարցական-հարաբերական դերանուններն են. օ՛վ, ի՛նչ, վո՛ւր, ի՛նչֆան(մ), ֆա՛նի, ի՛շքափուր, վո՛ւրդի, ո՛ւր յէ՛փ, դըվո՛ւրը (դէպի ո՛ւր (կողմը)), վո՛նց, խի՛, «ինչո՛ւ» ի՛նչդղա «ի՛նչքան»:

Օ՛վ, ի՛նչ, վո՛ւր դերանունները հոլովվում են հետևյալ ձևով.

Ուղղ.	օ՛վ	ի՛նչը	վո՛ւրը
Տր.	ո՛ւմ	ընչի՛ն	վո՛ւրին
Բաց.	ո՛ւմնի	ընչի՛ցը	վո՛ւրիցը
Գործ.	ո՛ւմնօվ	ընչօ՛վը	վո՛ւրօվը
Ներգ.	—	ընչը՛մը	վո՛ւրըմը

Օ՛վ և վո՛ւր դերանունները հոգնակիի ձևեր չունեն:

Ի՛նչ դերանվան հոգնակիի հոլովական ձևերն են.

Ուղղ.	ընչէ՛ր(ը)
Տր.	ընչէ՛րի (ն)
Բաց.	ընչէ՛րից(ը)
Գործ.	ընչէ՛րօվ(ը)
Ներգ.	ընչէ՛րըմ(ը)

Վո՛ւրդի բառն ունի միակ հոլովական ձևը՝ վո՛ւրդիան, որն արտահայտում է սեռական և բացառական հոլովների իմաստ:

Յե՛փ բառն ունի սեռական՝ յէփվա և բացառական՝ էփվանի հոլովաձևերը:

§ 269. Փաստորեն խոսվածքը ժխտական դերանուններ չունի:

Գրականի ժխտական դերանուններին խոսվածքում համապատասխանում է հատուկ շարահյուսական կառուցվածք: Ոչ ոք և ոչ մեկը դերանունների իմաստով գործածվում է մինն էլա, իսկ ոչ մի և ոչինչ դերանունների փոխարեն՝ մի... էլա, մի բան էլա կապակցություններ, օրինակ՝ Ոչ ոք չեկավ «Մինն էլա էկավ ոչ», Ոչ մեկը տանը չէր «Մինն էլա տանը չէր», Ոչ մի շնորհք չունի «Մի շնորհք էլա ունի վոչ», Ոչինչ չէր բերել հետը «Մի բան էլա բերել չէր հետը»: Գրականի երկու ժխտման փոխարեն, ինչպես տեսնում ենք, խոսվածքում առկա է միայն մեկը:

§ 270. Խոսվածքի փոխադարձ դերանուններն են իրաւիւր, միւր մընու: Սրանք հոլովվում են հետևյալ կերպ.

Ուղղ. — — — —

Տրակ. իրար իրուր	մինը մընու(ն)
Բաց. իրարի իրուրի	մինը մընուց (ը)
Գործ. իրարով (իրուրով)	մինը մընով(ը)
Ներգ. իրարըմ (իրուրըմ)	մինը մընըմ(ը)

V. ԲԱՅ

§ 271. Ըստ անորոշ դերբայի կազմության կոռու խոսվածքները բաժանվում են երկու խմբի:

Խոսվածքների մի մասում անորոշ դերբայն ունենում է ի և ա լծորդությունները, օրինակ՝ բըժանիլ, փախիլ, հաքնիլ, աղալ, բըցրանալ: Այդ ուղղությանն են հետևում Ստեփանավանի և Կիրովականի (Գուգարբի) գյուղերը:

Խոսվածքների մյուս խմբում անորոշ դերբայն ունենում է և(իէ), ա, ի և ու լծորդությունները, օրինակ բըժանել, աղալ, փախչիլ, հաքնու: Այս ուղղությանն են հետևում Ալավերդու և Նոյեմբերյանի շրջանի գյուղերը: Այս խմբում պահպանվել են գրաբարի բոլոր լծորդությունները, բացի ո-ից, որը հանդես էր գալիս միայն գոլ բայի մեջ:

1. Դերբայներն ու նրանց կազմությունը

§ 272. Կոռու խոսվածքն ունի հետևյալ դերբայները. անորոշ, անկատար, վաղակատար, հարակատար, ենթակայական, ժամանակի և ձևի:

§ 273. Ապառնի դերբայը բացակայում է: Սահմանականի ա-

պառնի ժամանակների իմաստը արտահայտվում է հարկադրականի ձևերի միջոցով: գրականի գնալու եմ, գնալու էի ձևերին խոսվածքում համապատասխանում են գնալ տեմ, գնալ տէի ձևերը:

Ծիշտ է, խոսվածքում կան այսպիսի ձևեր. էս խալին բա դէն քրցէ՛լու ա, էս ապրանքը պրճէ՛լու ա, էս ջուրը խըմէ՛լու ա և այլն: Բայց քրցէլու, պրճէլու, խըմէլու բառաձևերը ոչ թե ապառնի դերբայներ են, այլ անորոշի տրական հոլովաձևեր: Այդպիսի ձևերի գործածությունը բացատրվում է նրանով, որ անորոշի տրականը հանդես է գալիս որպես որոշիչ, օրինակ՝ դէն քրցէլու խալի, պրճէլու ապրանք, խըմէլու ջուր և այլն: Ուրեմն և վերևում բերված նախադասությունների մեջ ընդգծված բառաձևերը ոչ թե պարզ ստորոգյալներ են՝ կազմված ապառնի դերբայից և օժանդակ բայից, այլ անորոշի տրական հոլովով ու հանգույցով կազմված բաղադրյալ ստորոգյալներ են և բայի խոնարհման համակարգի հետ կապ չունեն:

§ 274. Անորոշ դերբայը կազմվում է իլ||ել, ալ, նիլ||նուլ, շիլ, անալ, նալ, էնալ ածանցներով:

Իլ||ել վերջավորվող բայերը մեծ թիվ են կազմում և մտաւժողպես համապատասխանում են գրաբարի և արդի հայերենի ել վերջավորվող բայերին, ինչպես. ազատել>ըզատիլ, իսկ խոսվածքների երկրորդ խմբում՝ ըզատել, ածել>ածիլ||ածել, աղօթել>աղօթիլ||աղօթել¹, ամանշել>ըմանշիլ||մանշիլ, այրել>էրիլ, անիծել>անըծիլ, ապսպարել>բըսպարիլ, առնել>անիլ, ասել>ասիլ, արածել>ըրածիլ, աւերել>ավէրիլ, բաժանել>բըժանիլ, բամբասել>բըմբասիլ, բաշխել>բախշիլ, բարակել>բըրակիլ, բերել>բէրիլ, բռնել>բըռնիլ, գգել>գըգիլ, գովել>գօվիլ||գօվալ, գործել>գոռծիլ, գրել>գըրիլ, դալարել>դըլարիլ, դատարկել>դըռդակիլ, դեղել>դէղիլ, դեղնել>դևղնիլ, դիզել>դիզիլ, երգել>յէրքիլ, եփել>էփիլ, զարդարել>դըռթարիլ, զրկել>զըրգիլ, ընտրել>հընդրիլ, թաթախել>թըթախիլ, թափել>թափիլ, թխել>թըխիլ, թրջել>թըռշիլ, թքել>թըքիլ և այլն, և այլն (այս բայերի ամբողջական ցուցակը տե՛ս բառացանկում):

Խոսվածքների առաջին խմբում գրաբարի իլ կազմության բայերին մեծ մասամբ համապատասխանում է իլ ձևը, իսկ մյուս խմբում՝ ել ձևը, ինչպես՝ աճիլ>աճիլ||ել, աշխատիլ>ըշխատիլ||ել, ապրիլ>ապրիլ||ել, դադարիլ>դըթարիլ||ել, զգուիլ>զըզվիլ||ել, թաղիլ>թախիլ||ել, թթուիլ>թըթվիլ||ել, թմրիլ>դըմբրիլ||ել, լինել>ըլիլ||

¹ Համառոտության համար խոսվածքների երկրորդ խմբի համապատասխան անորոշ դերբայները, որոնք կազմվում են ել-ով, չենք բերում:

ել, խոստովանիլ>խօստովանիլ||ել, ծաղկիլ>ծախկիլ||ել, ծարաւիլ>ծրւաւիլ||ել, ծիծաղիլ>ծիծաղիլ||ել, ժլիլ>ժըլիլ||ել, ծնանիլ>ծընիլ||ել, կատաղիլ>կըտաղիլ||ել, կարօտիլ>կարօտիլ||ել, հակառակիլ>հըկառակիլ||ել, հաւասարիլ>հըվասարիլ||ել, մգլիլ>մըքիլ||ել, մոլորիլ>մըլօրիլ||մըլօրիլ||ել, մորմոքիլ>մըրմօքիլ||ել, մրսիլ>մըռսիլ||ել, նեխիլ>նէխիլ||նէխիլ||ել, նուաղել>նըղաւիլ||ել, շուարիլ>շըվարիլ, պապանծիլ>պապանծիլ||պըպանծիլ||ել, պարտակիլ>պըտակիլ||ել, սարսափիլ>սառսափիլ||ել, վաստակիլ>վաստակիլ||վըստակիլ||ել, ցամաքիլ>ցըմաքիլ||ել, ցնդիլ>ցընդիլ||ել, բայց խոսվածքներին երկրորդ խմբում (Նոյեմբերյան և Աւագերդի) գրաբարյան պարզ իլ ձևը պահպանվել է մի քանի բայերի մեջ, որոնք են՝ փտիլ>փըթիլ, քնիլ>քընիլ, քրտնիլ>քըռդընիլ, նաև տանիլ>տանիլ (Ն-ն ածանց է): Պարզ ի լծորդությունը հանդես է գալիս նաև ունիմ բայի մեջ:

Այլ կազմության բայերը մոտավորապես համապատասխանում են գրաբարի և արդի հայերենին ալ վերջավորվող բայերին. ինչպես. աղալ>աղալ, գոռալ>գոռալ, դողալ>դողալ, եռալ>յէռալ, խաղալ>հաղալ, խղճալ>խըխճալ, կարդալ>կառթալ, հագալ>հազալ, հաւատալ>հըվատալ, մնալ>մընալ, շողալ>շողալ և այլն: Շատ են ալ վերջավորվող բնածայնություն արտահայտող բայերը, օր. գրողըռալ, դըռդըռալ, սըվսըվալ, ճըռճըռալ, քըչքըչալ, ճըղճըղալ, մըշմըշալ, փըսփըսալ, խըշխըշալ, խըռթխըռթալ, խըռխըռալ, թըխկթըխկալ, կըռկըռալ, ծըվծըվալ և այլն:

Նիլ կազմության բայերը փոքր թիվ են կազմում և համապատասխանում են գրաբարի անիլ||անել, արդի հայերենին նել վերջավորվող բայերին, ինչպես՝ ագանիլ>հաքնիլ, անկանիլ>ընգնիլ, գտանել>քըթնիլ||գըղնիլ, հասանիլ>հասնիլ, հատանիլ>հատնիլ, մեռանիլ>մեռնիլ, պրծանիլ>պըռծնիլ, մտանել>մըտնիլ: Գրաբարյան առնուլ բայը դարձել է առնիլ:

Երկրորդ խմբի խոսվածքներում ալս ձևերին համապատասխան ունենում ենք նույլ, ինչպես՝ ագանիլ>հաքնուլ, գտանել>գըղնուլ, հասանիլ>հասնուլ, հատանել>հատնուլ, մտանել>մտնուլ, առնուլ>առնուլ կամ նիլ, ինչպես՝ անկանիլ>ընգնիլ, մեռանիլ>մեռնիլ. պրծանիլ>պըռծնիլ:

Գրաբարյան ու լծորդությունը երևան է գալիս նաև թողուլ>թօղուլ||թօղնուլ բայի մեջ:

Չիլ կազմության բայերը փոքր թիվ են կազմում և խոսվածքների երկու խմբում էլ համապատասխանում են գրաբարի շիլ, արդի հայերենի շել վերջավորվող բայերին, ինչպես. թռչիլ>թըռ-

չիլ, հանգչիլ>հանգչիլ, ուռչիլ>ուռչիլ, փախչիլ>փախչիլ, կորչիլ
>կորչիլ:

Անալ կազմության բայերը մեծ թիվ են կազմում և համապատասխանում են գրաբարի և արդի հայերենի անալ վերազավորվող բայերին, ինչպես. բարձրանալ>բըցրանալ, գողանալ>գողանալ, դիմանալ>դիմանալ, թանկանալ>թանգանալ, թեթևանալ>թեթեւանալ, թուլանալ>թիւանալ, իմանալ>իմանալ, լողանալ>լըղանալ, լուանալ>լըվանալ, լուսանալ>լիսանալ, լրբանալ>լըռփանալ, խեղճանալ>խէխճանալ, խոստանալ>խօստանալ, խորթանալ>խոռթանալ, ծանրանալ>ծընդրանալ, ծանօթանալ>ծանօթանալ, կշտանալ>կըշտանալ և այլն (ամբողջական օրինակները տե՛ս բառացանկում):

Նալ կազմություն ունեն մի քանի բայեր՝ դառնալ>դառնալ, տեսանել>տէնալ և աւելանալ>էվէլնալ, բայց կա նաև էվէլանալ ձևը:

Էնալ ձևով ունենք 2 բայ՝ գիտենալ>գյիղէնալ և անցանել>անց կյէնալ: Արքենալ և վախենալ բայերը վերածվել են սոսկ իլլել ձևի՝ հարփիլլել, վախիլլել, իսկ մռաքենալ բայը՝ անալ ձևի՝ մողկանալ: Լծորդության (կազմության) փոփոխության են ենթարկվել նաև մի քանի ուրիշ բայեր, օրինակ՝ երկիլ>ըրէվալ, թողուլ>թօղալ (I խումբ), լալ>լաց ըլիլլել, ընուլ>լըքընիլլել, խօսիլ>խօսալ, յետևիլ>յէղէվալ և այլն: Նկատի պետք է ունենալ նաև այն, որ որոշ համադրական կազմություններ վերածվել են հարադրությունների, օրինակ՝ կախել>կախ անիլ, անցանել>անց կյէնալ, բանալ>բաց անիլ, երդնուլ>օրթըմ ուտիլ, թիկնել>թիհնլ տալ, լալ>լաց ըլիլ, վերցնել>վէր ունիլ, իջանել>վէր գալ և այլն:

Անորոշի մասնիկներից խոսվածքում կենդանի և գործուն են միայն իլլել, անալ և ալ ձևերը: Մյուս մասնիկները՝ նիլլնուլ, չիլ, նալ, էնալ քարացած են, գործածվում են միայն մի քանի բայերի մեջ, և դրանցով նոր բայեր չեն կազմվում:

Լռու խոսվածքում անորոշ դերբայն ունի անվանական և բայական գործածություն:

Գոյականաբար գործածվելիս անորոշ դերբայը հոդ է ստանում ու հոլովվում ու հովովմամբ՝ նախադասության մեջ հանդես գալով ենթակայի, խնդրի և այլ պաշտոններով, օրինակ՝ Ուտիլ-խըմիլը լավ բան ա. «ուտել-խմիլը լավ բան է»: Կարճ գարի հընձիլը դըժար ա «կարճ գարի հընձիլը դժվար է»: Տանիլը սիրըմ էս,

համա յէդ տալը՝ չէ «տանելը սիրում ես, բայց ետ տալը՝ ոչ» և այլն:

Բայական գործածությամբ անորոշ դերբայը մասնակցում է ժամանակների կազմությանը, բաղադրելով հարկադրական եղանակի ապառնի՝ ուտիլ տէմ «պիտի ուտեմ» և անցյալի ապառնի՝ ուտիլ տէի «պիտի ուտեի», պայմանական եղանակի ժխտական ապառնի՝ ուտիլ չեմ «չեմ ուտի», ժխտական անցյալի ապառնի՝ ուտիլ չէի «չէի ուտի» ժամանակները և արգելական հրամայականի եզակին՝ ուտիլ մի «մի կեր» ու հոգնակին՝ ուտիլ մէք «մի կերեք» (տե՛ս § 289, 290, 291):

§ 275. Անկատար դերբայը կազմվում է քմ (<ում) վերջավորությամբ, որ դրվում է անորոշի վերջավորությունների տեղում, ինչպես՝ խափել-խափում, խաշիլ-խաշում, խընահիլ-խընահում, գոռալ-գոռում, յեռալ-յէռում, հաքնիլ||ուլ-հաքնում, թըռչիլ-թըռչում, լըվանալ-լըվանում, շըտանալ-շըտանում և այլն: Միայն 2 բայ՝ գալ և տալ անկատար դերբայը կազմում են իս վերջավորությամբ, որ դրվում է անորոշի ձևի վրա՝ գալիս, տալիս:

Անկատար դերբայն ունի միայն բայական գործածություն, նա բաղադրում է սահմանական եղանակի ներկա՝ գրքում էմ, գալիս էմ, տալիս էմ և անցյալի անկատար՝ գրքում ի, գալիս ի, տալիս ի ժամանակները: Շրջուն շարադասության ժամանակ իս վերջավորվող դերբայների ս վերջավորությունն ընկնում է, օրինակ՝ գալիս չէմ, տալիս չէմ, բայց՝ չէմ գալի, չէմ տալի:

§ 276. Վաղակատար դերբայը կազմվում է էլ||ել ածանցի միջոցով, որ դրվում է իլ||ել վերջավորվող բայերի անորոշի, իսկ նիլ, նուլ, չիլ, ալ, անալ վերջավորվող բայերի անցյալի հիմքի վրա, ինչպես՝ ա) ըզատիլ||ըզատել-ըզատել||ել, բըրակիլ||բըրակել-բրակել||ել, դիզիլ||դիզել-դիզել||ել, թըխիլ||թըխել-թըխել||ել, լիզիլ||լիզել-լիզել||ել. բ) հաքնիլ||հաքնուլ-հաքնել||ել, մըտնիլ||մըտնուլ-մըտնել||ել, թըռչիլ-թըռչել||ել, փախշիլ||փախշել||ել, աղալ-աղացել||ել, յէռալ-յէռացել||ել, լըվանալ-լըվացել||ել, շըտանալ-շըտացել||ել և այլն:

Այսպիսով, խոռո որոշ խոսվածքներում բոլոր բայերի անորոշ և վաղակատար դերբայները որոշակիորեն տարբերակված են, քանի որ գրականին համապատասխան ել վերջավորվող բայերը անորոշում ունենում են իլ, իսկ վաղակատարում՝ էլ կամ ել վերջավորությունը:

Վաղակատար դերբայն ունի միայն բայական գործածություն,

այն է՝ բաղադրում է սահմանական եղանակի վաղակատար և անցյալի վաղակատար ժամանակները, օրինակ՝ ըզատել եմ «ազատել եմ», ըզատել ի «ազատել էի»:

§ 277. Հարակատար դերբայը կազմվում է ածածանցով, որը բայահիմքերի վրա է դրվում վաղակատարի կանոններով, այսինքն՝ ածածանցն ավելանում է ի վերջավորվող բայերի անորոշի, իսկ նիլ, նուլ, չիլ, ալ, ունալ վերջավորվող բայերի անցյալի հիմքի վրա, ինչպես՝ ա) ըզատիլ||հլ-ըզատած, բերակիլ||հլ-բերակած, դիգիլ||հլ-դիգած, թըխիլ||հլ-թըխած, լիգիլ||հլ-լիգած. բ) հաքնիլ||նուլ-հաքած, մըտնիլ||նուլ-մըտած, թըռչիլ-թըռած, փախչիլ-փախած, աղալ-աղացած, յէռալ-յէռացած, լըվանալ-լըվացած, շըտանալ-շըտացած և այլն:

Հարակատար դերբայը բաղադրում է սահմանական եղանակի հարակատար և անցյալի հարակատար ժամանակները, օրինակ՝ ֆընած եմ «քնած եմ», ֆընած ի «քնած էի»¹:

Ինչպես ժամանակակից հայերենում է, կոռու խոսվածքում մի շարք բայերի հարակատար ժամանակները գործածական չեն: Հարակատար ժամանակներ չեն կազմում ներգործական սեռի բայերը, այլև այն չեզոք սեռի բայերը, որոնց ցույց տված գործողությունը չի հատկանշվում հետևանքային կողմով: Այսպես, օրինակ՝ գըրիլ, ջառթիլ, բէրիլ, խափիլ, վազգիլ, պատմիլ, պաշտիլ, վառիլ, վարիլ բայերի հարակատար ժամանակները գործածական չեն:

Հարակատար ժամանակներ են կազմում բոլոր կրավորական բայերը, այլև այն չեզոք բայերը, որոնք դրույթուն են ցույց տալիս կամ որոնց ցույց տված գործողությունը հատկանշվում է հետևանքային կողմով, օրինակ՝ էրված ա, քըծանված ա, գըրված ա, ծալված ա, նըկաւած ա, պոկված ա, վառված ա, ֆընած ա, նըստած ա, ջըգըրված ա «ջղայնացած է», նըլօւած ա «թառամած է», նէղացած ա, խըմած ա և այլն:

Ինչպես արդի հայերենում է, հարակատար դերբայը կոռու խոսվածքում ունի նաև անվանական գործածություն: Նախադասության մեջ նա կարող է գործածվել որպես որոշիչ, ենթակա, խնդիր և այլն, օրինակ՝ գըրած նամակ, գըրածը ջընջվիլ չի, հարվածիցը ի՞նչ էս ուզըմ և այլն:

§ 278. Ենթակայական դերբայը կազմվում է օղ ածանցով, ուր դրվում է բոլոր բայերի անորոշի հիմքի վրա, անորոշ դերբայի

¹ Որոշ քերականներ հարակատար դերբայով և օժանդակ բայով կազմված ձևերը բայի խոնարհման համակարգի մեջ չեն մտնում, ուրիշները դիտում են որպես վիճակային ժամանակներ:

իլլե, ալ և ուլ ածանցների փոխարեն, օրինակ՝ ըզատիլլըզատող, գըրիլլե-զըրող, դիզիլլե-դիզող, հաքնիլլու-հաքնող, մըտ-նիլլու-մըտնող, թըռչիլ-թըռչող, աղալ-աղող, հաղալ-հաղող, լըվա-նալ-լըվանող, բըցըրանալ-բըցըրանող, մենձանալ-մենձանող և այլն:

Ենթակայական դերբայը ժամանակների կազմությանը չի մասնակցում և ունի միայն անվանական գործածություն. նախագասության մեջ դառնում է որոշիչ, ենթակա, խնդիր և այլն, օրինակ՝ մեռնող ըէխա, խօսողին լըսող պըտի, անձրեկից փախչողը կարկուտի տակ ընգավ և այլն:

§ 279. Ժամանակի դերբայը (անկատար դերբայի երկրորդ ձևը) չորս գյուղերի մի մասում կազմվում է ուս, իսկ մյուս մասում՝ իս ածանցներով, որոնք դրվում են անորոշի վրա, ինչպես՝ բէրիլ-բէրէլուս կամ բէրէլիս, գըրիլ-գըրէլուս՝իս, կանչիլ-կանչէլուս՝իս, դողալ-դողալուս՝դողալիս, թըռչիլ-թըռչէլուս՝իս, կոռչիլ-կոռչէլուս՝իս և այլն:

Ժամանակի դերբայը ուս ձևով են կազմում Ստեփանավանի շրջանի գյուղերը (Գյառ-գյառ, Վարդաբլուր, Գյուլագարակ, Հոբարձի և այլն), Կիրովականի շրջանի Մեղրուտ, Համգաշիման, Ալավերդու շրջանի Այգեհատ, Արզվի և այլ գյուղերը:

Ժամանակի դերբայը իս ձևով են կազմում Նոյեմբերյանի շրջանի գյուղերը (Արձիս, Ղալաշա, Կոթի և այլն), Գուգարքի Վահագնի, Ալավերդու Ղաշաղան, Աբորի, Դսեղ գյուղերը և այլն:

Չորս խոսվածքի ժամանակի դերբայը համապատասխանում է արդի հայերենի անկատարի 2-րդ ձևին՝ իս վերջավորվող դերբային: Ունի այն գործածությունները, ինչ արդի հայերենի իս վերջավորվող անկատար դերբայը, այն է՝ լինել > ըլիլ օժանդակ բայի հետ բաղադրում է երկրորդական ժամանակների, օրինակ՝ գընալուս՝իս էմ ըլլմ, գընալուս՝իս եմ էլէլ, գընալուս՝իս էլա և այլն, իսկ առանձին գործածվելով ցույց է տալիս զխավոր գործողության կատարման ժամանակը, օրինակ՝ Տուն գալուս՝իս նրան տէ՛հա «տուն գալիս նրան տեսա», Հաց ուտէլուս՝իս խօսալ շէ՛ն «հաց ուտելիս չեն խոսի», Վագեւուս՝իս վեր ընգավ «վազելիս վեր ընկավ» և այլն:

§ 280. Ձևի դերբայը կազմվում է էն ածանցով, որ դրվում է անորոշի վրա, ըստ որում, անորոշի իլ ածանցը այդ դեպքում փոխվում է էլ-ի, օրինակներ. ըրածիլ-ըրածէլէն, գոռձիլ-գոռձէլէն, յէրքիլ-յէրքէլէն, թափիլ-թափէլէն, թըռչիլ-թըռչէլէն, դողալ-դողալէն,

մըխկըտալ-մըխկըտալէն, սըռսըռալ-սըռսըռալէն, թիւանալ-թիւանալէն¹ և այլն:

Էն վերջավորվող դերբայները ցույց են տալիս գործողութեան կատարման ձևը, օրինակ՝ Յէրֆյէլէն ա ման գալի «երգելով է ման գալիս»։ Ուտէլէն ա գոռն անըմ «ուտելով է գործ անում»։ Դըղդղալէն տուն մըտալ «գողգողալով տուն մտալ»։ Սըռսըռալէն գընաց ջրի «սըթսըթալով գնացի ջրի» և այլն:

2. Խոնարհում

§ 281. Լոռու խոսվածքում բայն ունի 5 եղանակ՝ սահմանական, ըղձական, պայմանական, հարկադրական և հրամայական:

Սահմանական եղանակն ունի 7 ժամանակ՝ ներկա, անցյալ անկատար, վաղակատար, անցյալի վաղակատար, հարակատար, անցյալի հարակատար և անցյալ կատարյալ: Սրանք բոլորը, բացի անցյալ կատարյալից, բաղադրյալ ժամանակներ են և կազմվում են դերբայներով ու օժանդակ բայով:

Օժանդակ բայի ներկայի ձևերն են էմ, էս, ա, էնֆ, էֆ, էն կամ լ, ձայնավորի երկբարբառացմամբ՝ եմ, ես, ա, ենֆ, եֆ, են (այս վերջին ձևերն ունեն, օրինակ, նոյնմբերյանի շրջանի գյուղերը, Ալավերդու շրջանի որոշ գյուղեր և այլն):

Օժանդակ բայի անցյալի ձևերում, բացի եզակի երրորդ դեմքից, է ձայնավորն ընկնում է: Ըստ այդմ, օժանդակ բայի անցյալի ձևերն են՝ ի, իր, էր, ինֆ, իֆ, ին:

Ստեփանավանի Սվերդլով գյուղում օժանդակ բայի անցյալի ձևերն են՝ էյ (<էի), էյր(<էիր), էր, էյնք(<էինք), էյք (<էիք), էյն(<էին):

Ըղձական եղանակը իր գրսևորումներով բավականին մոտ է դրական հայերենի ըղձական եղանակին:

Պայմանական եղանակը կազմվում է ըղձականից՝ կը եղանակիչով:

Հարկադրական եղանակը կազմվում է անորոշ դերբայից և ա կամ պըռ եղանակիչներից, որոնց վրա գրվում են դիմային վերջավորությունները:

Հրամայականի եզակին կազմվում է ի, ա, իսկ հոգնակին՝ լֆ վերջավորություններով:

¹ Որոշ լեզվաբաններ այս դերբայը կոչում են ընթացակցական (տե՛ս Ա. Արարամյան, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Ե., 1954):

3. Առաջին խոնարհում

§ 282. Առաջին խոնարհման բայերը անորոշում խոսվածք-
ների մի մասում ունենում են իլ, իսկ մյուս մասում ել ածանցը,
օրինակ՝ էրիլ||ել, բրժանիլ||ել, բէրիլ||ել, գըզիլ||ել, դիզիլ||ել, լա-
զիլ||ել և այլն:

Այս խոնարհման պատկերը հետևյալն է.

Դ ե Ր Բ ա յ ն Ե Ր

Անորոշ	բրժանիլ բրժանեի	գոռձիլ գոռձեի
Անկատար	բրժանըմ	գոռձըմ
Վաղակատար	բրժանէլ բրժանեի	գոռձէլ գոռձեի
Հարակատար	բրժանած	գոռձած
Ծնթակալական	բրժանող	գոռձող
Ժամանակի	բրժանէլուա իս	գոռձէլուա իս
Ձևի	բրժանէլէն	գոռձէլէն

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ն Ե Ր Կ ա

Սահմանականի ներկան կազմվում է անկատար դերբայի և օ-
ւսնդակ բայի ներկայի ձևերի միջոցով, ինչպես.

բրժանըմ էմ (եմ)	բրժանըմ էնք (ենք)
բրժանըմ էս (ես)	բրժանըմ էք (եք)
բրժանըմ ա	բրժանըմ էն (են)

գոռձըմ էմ (եմ)	գոռձըմ էնք (ենք)
գոռձըմ էս (ես)	գոռձըմ էք (եք)
գոռձըմ ա	գոռձըմ էն (են)

Ա ն ց յ ա լ ա ն կ ա տ ա ր

Անցյալ անկատարը կազմվում է անկատար դերբայի և օժան-
դակ բայի անցյալի ձևերի միջոցով, ինչպես.

բրժանըմ ի	բրժանըմ ինք	գոռձըմ ի	գոռձըմ ինք
բրժանըմ իր	բրժանըմ իք	գոռձըմ իր	գոռձըմ իք
բրժանըմ էր	բրժանըմ ին	գոռձըմ էր	գոռձըմ ին

Լռու խոսվածքում կա նաև մի երկրորդ անկատար, որ նույ-
նանում է գրաբարյան անկատարին, այսինքն՝ ոչ թե կազմվում է

»	իր	»	իք	»	իր	»	իք
»	էր	»	ին	»	էր	»	ին

Հ ա ր ա կ ա տ ա ր

Հարակատար ժամանակը կազմվում է հարակատար դերբա-
շով և օժանդակ բայի ներկայի ձևերով: Ինչպես ասել ենք, սովոր-
աբար հարակատար ժամանակներ ունեն կրավորական բայերը և
չեղոք սեռի բայերի մի մասը:

բրժանված էմ (եմ)	բրժանված էնք (ենք)
բրժանված էս (ես)	բրժանված էք (եք)
բրժանված ա	բրժանված էն (են)
նրստած էմ (եմ)	նրստած էնք (ենք)
նրստած էս (ես)	նրստած էք (եք)
նրստած ա	նրստած էն (են)

Ա ն ց յ ա լ ի հ ա ր ա կ ա տ ա ր

Անցյալի հարակատար ժամանակը կազմվում է հարակատար
դերբայով և օժանդակ բայի անցյալի ձևերով.

բրժանված ի	բրժանված ինք
բրժանված իր	բրժանված իք
բրժանված էր	բրժանված ին
նրստած ի	նրստած ինք
նրստած իր	նրստած իք
նրստած էր	նրստած ին

Ա ն ց յ ա լ կ ա տ ա ր յ ա լ

Իլլել վերջավորվող բայերի անցյալ կատարյալը ցոյական է՝
էց բաղադրիչով և ունի ներգործածելի, իր, —, ինք, իք, ին վերջավոր-
ությունները.

բրժանէցի	բրժանէցինք	գոռձէցի	գոռձէցինք
բրժանէցիր	բրժանէցիք	գոռձէցիր	գոռձէցիք
բրժանէց	բրժանէցին	գոռձէց	գոռձէցին

ԸՂՁԵԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ս. պ ա ո ճ ի

Ըղձական եղանակի ապառնին կազմվում է բայահիմքով և
լմ, էս, ի, էնք, էք, էն վերջավորություններով.

բըժանէմ (եմ) բըժանէնք (ենք) գոռծէմ (եմ) գոռծէնք (ենք)
բըժանէս (ես) բըժանէք (եք) գոռծէս (ես) գոռծէք (եք)
բըժանի (ե) բըժանէն (են) գոռծի (ե) գոռծէն (են)

Անորոշ գերայբ ել-ով կազմող խոսվածքները հղակի եր-
րորդ դեմքում ունենում են ե վերջավորութիւնը, ինչպես՝ բըժանե,
գոռծե:

Բըժանէի, բըժանէիր, բըժանէր, բըժանէինք, բըժանէիք, բը-
ժանէին ձեերը (այսինքն՝ գրաբարյան անկատարի կամ արդի հա-
լերենի ըղձական հղանակի անցյալի ձեերը), ինչպես նշել ենք,
խոսվածքում արտահայտում են անկատարի իմաստ: Այս նշանա-
կում է, որ խոռո խոսվածքում ըղձական հղանակն ունի միայն ա-
պառնի ժամանակ և բացակայում է անցյալի ապառնի ժամա-
նակը: Ըղձականի անցյալի ապառնիի իմաստը կարող է արտա-
հայտվել անցյալի վաղակատարի միջոցով, ինչպես.

Ինչ կըլէր բէխում եկաւր բէրէլ իր «ինչ կլինէր երեխային հե-
տըդ բերեիր». էռնակ ինձ էլ իր ասէլ, յէս էլ կըգէի «երանի ինձ էլ
ասէիր, ես էլ կգայի»:

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ապառնի

Պայմանական հղանակի ապառնի ժամանակը կազմվում է
ըղձականի ապառնուց՝ կը հղանակիչով.

կըբըժանէմ (եմ) կըբըժանէնք (ենք) կըգոռծէմ (եմ) կըգոռծէնք (ենք)
կըբըժանէս (ես) կըբըժանէք (եք) կըգոռծէս (ես) կըգոռծէք (եք)
կըբըժանի (ե) կըբըժանէն (են) կըգոռծի (ե) կըգոռծէն (են)

Ստեփանավանի Գյառգյառ գյուղում կա նաև պայմանա-
կանի մի երկրորդ ձև՝ կա հղանակիչով, որ դրվում է խոնարհվող
բայից հետո, ինչպես.

բըժանէմ կա բըժանէնք կա գոռծէմ կա գոռծէնք կա
բըժանէս կա բըժանէք կա գոռծէս կա գոռծէք կա
բըժանի կա բըժանէն կա գոռծի կա գոռծէն կա

Այս ձեերը, ինչպես արդի հայերենում, ավելի շուտ ստույգ,
քան պայմանական գործողութիւն են ցույց տալիս:

Անցյալի ապառնի

Պայմանական հղանակի անցյալի ապառնի ժամանակը կազ-
մվում է պարզ անկատարից (ըղձականի անցյալի ապառնուց)՝ կը
հղանակիչով.

կրբժանէի կրբժանէինք կրգոռձէի կրգոռձէինք
 կրբժանէիր կրբժանէիք կրգոռձէիր կրգոռձէիք
 կրբժանէր կրբժանէին կրգոռձէր կրգոռձէին

ՀԱՐԿԱԳՐԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ա պ ա ո ճ ի

Հարկադրական եղանակի ապառնին կազմվում է անորոշ դեր-
 րայից և տ կամ պլտ եղանակիչներից, որոնք ստանում են ներ-
 կայի դիմային վերջավորութունները (էմ, էս, ի և այլն)։

բժանիլ տէմ(տեմ) կամ պլտէմ(եմ) բժանիլ տէնք(տենք) կամ
 պլտէնք(ենք)

բժանիլ տէս(տես) կամ պլտէս(ես) բժանիլ տէք(տեք) կամ
 պլտէք(տեք)

բժանիլ տի կամ պլտի բժանիլ տէն(տեն) կամ
 պլտէն(են)

գոռծիլ տէմ(տեմ) կամ պլտէմ(եմ) գոռծիլ տէնք(տենք) կամ
 պլտէնք(ենք)

գոռծիլ տէս(տես) կամ պլտէս(ես) գոռծիլ տէք(տեք) կամ պլտեք
 (եք)

գոռծիլ տի կամ պլտի գոռծիլ տէն(են) կամ պլտէն
 (են)

Խոսվածքների երկրորդ խմբում ունենում ենք բրծանել տեմ,
 տես, գոռծել տեմ, տես և այլ ձևերը։

Ստեփանավանի Սվերդլով գյուղում հարկադրական եղանակը
 կարող է կազմվել նաև տի եղանակիչով, որը դրվում է խոնարհվող
 քայից առաջ, ինչպես.

տի բրծանեմ տի բրծանենք

տի բրծանես տի բրծանեք

տի բրծանի տի բրծանեն

Նույն տեղում գործածական են նաև պլտի բրծանեմ, պլտի բը-
 ժանես, պլտի բրծանի և այլ ձևերը։

Հարկադրականի տի եղանակիչի գործածության հանդիպում
 ենք Հ. Քումանյանի մոտ, ինչպես.

է՛յ անխել մարդ, Լ՛րբ տի թողնես ապրողն ապրի սրտալի,
 Ե՛րբ տի ապրես ու վայելես էս աշխարհքը շեն ու լի՛։

¹ Հ. Քումանյան, Երկեր, հ. 1, Երևան, 1958, էջ 153։

Ա ն ց յ ա լ ի ա պ ա ո ճ ի

Հարկադրական եղանակի անցյալի ապառնին կազմվում է անորոշ դերբայից և տ կամ պրտ եղանակիչներին, որոնք ստանում են անցյալի դիմային վերջավորությունները (էի, էիր, էր և այլն)։

բրժանիլ տէի կամ պլտէի	բրժանիլ տէինք կամ պլտէինք
բրժանիլ տէիր կամ պլտէիր	բրժանիլ տէիք կամ պլտէիք
բրժանիլ տէր կամ պլտէր	բրժանիլ տէին կամ պլտէին

գոռձիլ տէի կամ պլտէի	գոռձիլ տէինք կամ պլտէինք
» տէիր » պլտէիր	» տէիք » պլտէիք
» տէր » պլտէր	» տէին » պլտէին

Հարկադրականի ձևերը հավասարապես գործածվում են նաև սահմանականի ապառնիի և անցյալի ապառնիի իմաստով։

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Եղակի հրամայականը խոսվածքների առաջին խմբում կազմվում է անորոշի հիմքից՝ ի, երկրորդ խմբում է, իսկ հոգնակի հրամայականը երկու խմբում՝ էլ անցյալ կատարյալի հիմքից՝ է՛ք վերջավորություններով (գրական հայերենի նման)։

բրժա՛նի,	բրժա՛նէ՛ցէք,	գո՛ռձի,	գոռձէ՛ցէք
բրժա՛նէ	»	գո՛ռձէ	»

Բրժանէ՛ք, գոռձէ՛ք ձևերը լոռու խոսվածքում ունեն ոչ թե հրամայականի, այլ ըղձակունի իմաստ։

4. Երկրորդ խոնարհում

§ 283. Երկրորդ խոնարհման են պատկանում այն բայերը, որոնք անորոշ դերբայում ունեն ալ ածանցը, օրինակ՝ աղալ, գոռալ, չեալ, կառթալ, հազալ, շողալ, մընալ և այլն։ Դրանք առաջին խոնարհման պարզ բայերից տարբերվում են նրանով, որ վաղակատար և հարակատար դերբայները կազմում են անցյալ կատարյալի հիմքից։ Ա խոնարհման պարզ բայերի անցյալ կատարյալը ցոյական է՝ աց բաղադրելով և ունի ներգործաձև ի, ի՛ր,—, ի՛նք, ի՛ք ին վերջավորությունները։ Հրամայական եղանակի եղակին կազմվում է ներկայի հիմքից՝ ա վերջավորությամբ, իսկ հոգնակին անցյալ կատարյալի հիմքից՝ է՛ք վերջավորությամբ։ Ա խոնարհման պարզ բայերի խոնարհման առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ անկատարի երկրորդ ձևում նրանք վերածվում են I խոնարհման՝

ստանալով էի, էիր, էր և այլ վերջավորութունները: Երկրորդ խոնարհման բայերի մյուս ձևերը կազմությամբ չեն տարբերվում առաջին խոնարհման բայերի ձևերից:

Այստեղ բերում ենք զրնալ և մընալ բայերի խոնարհումը:

Դ ե ր ա յ ն ե ր

Անորոշ	զընալ	մընալ
Անկատար	զընըմ	մընըմ
Վաղակատար	զընացել հլ	մընացել հլ
Հարակատար	զընացած	մընացած
Ենթակայական	զընօղ	մընօղ
Ժամանակի	զընալուս իս	մընալուս իս
Ձևի	զընալէն	մընալէն

(Ա խոնարհման պարզ բայերի ենթակայական դերբայը, ի տարբերություն գրական հայերենի, կազմվում է ոչ թե անցյալի, այլ ձեռնագրի հիմքից՝ զընալ-զընօղ, մընալ-մընօղ, աղալ-աղօղ և այլն):

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ն ե ր կ ա

զընըմ էմ(եմ)	զընըմ էնք(ենք)	մընըմ էմ(եմ)	մընըմ էնք(ենք)
» էս(ես)	» էք(եք)	» էս(ես)	» էք(եք)
» ա	» էն(են)	» ա	» էն(են)

Ա ն ց յ ա լ ա ն կ ա տ ա ր

ա ո ա ջ ի ն ձ և

զընըմ ի	զընըմ ինք	մընըմ ի	մընըմ ինք
զընըմ իր	զընըմ իք	մընըմ իր	մընըմ իք
զընըմ էր	զընըմ ին	մընըմ էր	մընըմ ին

Ե ր կ ր ո ր դ ձ և

զընէի	զընէինք	մընէի	մընէինք
զընէիր	զընէիք	մընէիր	մընէիք
զընէր	զընէին	մընէր	մընէին

Վ ա դ ա կ ա տ ա ր

զընացել հլ	էմ(եմ)	զընացել հլ	էնք(ենք)
զընացել	էս(ես)	զընացել	էք(եք)
զընացել	ա	զընացել	էն(են)

մնացել ել էմ(եմ)	մընացել ել էնք(ենք)
մընացել էս(ես)	մընացել էք(եք)
մընացել ա	մընացել էն(են)

Ա ն ց յ ա լ ի վ ա ղ ա կ ա տ ա ր

գընացել ել ի	գընացել ել ինք	մընացել ել ի	մընացել ինք
գընացել իր	գընացել իք	մընացել իր	մընացել իք
գընացել էր	գընացել ին	մընացել էր	մընացել ին

Հ ա ր ա կ ա տ ա ր

գընացած էմ(եմ)	գընացած էնք(ենք)
գընացած էս(ես)	գընացած էք(եք)
գընացած ա	գընացած էն(են)

մընացած էմ(եմ)	մընացած էնք(ենք)
մընացած էս(ես)	մընացած էք(եք)
մընացած ա	մընացած էն(են)

Ա ն ց յ ա լ ի հ ա ր ա կ ա տ ա ր

գընացած ի	գընացած ինք	մընացած ի	մընացած ինք
» իր	» իք	» իր	» իք
» էր	» ին	» էր	» ին

Վ ն ց յ ա լ կ ա տ ա ր յ ա լ

գընացի	գընացիք	մընացի	մընացիք
գընացիր	գընացիք	մընացիր	մընացիք
գընաց	գընացին	մընաց	մընացին

Ը Ղ Ձ Ա Կ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Կ

Ա պ ա ռ ն ի

գընամ	գընանք	մընամ	մընանք
գընաս	գընաք	մընաս	մընաք
գընա	գընան	մընա	մընան

Անցյալի ապառնիի ձևերը, ինչպես նշել ենք, արտահայտում են անկատարի իմաստ:

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Կ

Ա պ ա ռ ն ի

կըգընամ	կըգընանք	կըմընամ	կըմընանք
---------	----------	---------	----------

կըզընաս
կըզընա

կըզընաք
կըզընան

կըմընաս
կըմընա

կըմընաք
կըմընան

Ա ն ց յ ա լ ի ա պ ա ո ն ի

կըզընէի
կըզընէիր
կըզընէր

կըզընէինք
կըզընէիք
կըզընէին

կըմընէի
կըմընէիր
կըմընէր

կըմընէինք
կըմընէիք
կըմընէին

ՀԱՐԿԱԳՐԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ա պ ա ո ն ի

Կնալ տէմ(եմ) կամ գընալ պըտէմ(եմ) մընալ տէմ(եմ) կամ
մընալ պըտեմ(եմ)
» տէս(ես) » » պըտէս(ես) մընալ տէս(ես) կամ
մընալ պըտես(ես)
» տի » » պըտի » տի կամ
մընալ պըտի

Ա ն ց յ ա լ ի ա պ ա ո ն ի

գընալ տէի կամ գընալ պըտէի մընալ տէի կամ մընալ պըտէի
գընալ տէիր » գընալ պըտէիր մընալ տէիր » մընալ պըտէիր
գընալ տէր » գընալ պըտէր մընալ տէր » մընալ պըտէր

Հ ր ա մ ա յ ա կ ա ն

գը'նա, գընա'ցէք մը'նա, մընա'ցէք:

5. ԵՐՐՈՐԴ ԽՈՆԱՐԻՈՒՄ

§ 284. Այս խոնարհման բայերի անորոշ դերբայը խոսվածք-
ների առաջին խմբում ունենում է նիլ, շիլ (թողնիլ, գըղնիլ, հաբ-
նիլ, հասնիլ, մըտնիլ, պըրծնիլ, թըռչիլ, հանգչիլ, ուռչիլ, փախ-
չիլ, կոռչիլ), իսկ երկրորդ խմբում՝ նուլ, շիլ (թողնուլ, գըղնուլ,
հաբնուլ, հասնուլ, հատնուլ, մըտնուլ, պըրծնուլ, թըռչիլ, հանգչիլ,
ուռչիլ, փախչիլ, կոռչիլ) ձևերը: Երկրորդ խմբի խոսվածքները
խոնարհման ժամանակ որոշ բայաձևերում պահպանում են ու, ի
լծորդությունները: Դրանից խոնարհման մեջ որոշակի տարբերու-

թյուններ են առաջանում, բայց առկա են նաև զգալի ընդհանրու-
թյուններ, այն է՝ խոսվածքների և՛ առաջին խմբի նիլ, շիլ, և՛ երկ-
րորդ խմբի նուլ, շիլ վերջավորվող բայերը անցյալ կատարյալու-
մ և նրա հիմքից կազմվող ձևերում (վաղակատար և հարակատար
դերբայներ, հրամայական եղանակ) կորցնում են ն, չ, ածանցնե-
լը: Անցյալ կատարյալը կազմվում է ոչ ցոյական, արմատական,
հիմքով և կրավորածե վերջավորություններով՝ ա, աբ, ալ, աճբ,
ադ, աճ:

Այստեղ բերում ենք հաֆնիլ||հաֆնուլ և փախշիլ բայերի խո-
նարհումը: Դերբայները երկու խոսվածքներում էլ, բացի անորո-
շից, նույն ձևերն ունեն:

Դ ե բ ա յ ն ե ր

1 Անորշ	հաքնիլ հաքնուլ	փախշիլ
2 Անկատար	հաքնում	փախշում
3 Վաղակատար	հաքէլ եւ	փախշէլ եւ
4 Հարակատար	հաքած	փախած
5 Ենթակայական	հաքնօղ	փախշօղ
6 Ժամանակի	հաքնէլու իս	փախշէլու իս
7 Ձևի	հաքնէլէն	փախշէլէն

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Սահմանական եղանակի ժամանակները խոսվածքների երկու
խմբում էլ նույն կազմությունն ունեն:

Ն ե բ կ ա

հաքնում էմ(եմ)	հաքնում էնք(ենք)
» էս(ես)	» էք(եք)
» ա	» էն(են)
փախշում էմ(եմ)	փախշում էնք(եք)
» էս(ես)	» էք(եք)
» ա	» էն(են)

Ա ն ց յ ա լ ա ն կ ա տ ա ր

հաքնում ի	հաքնում ինք	փախշում ի	փախշում ինք
» իր	» իք	» իր	» իք
» էր	» ին	» էր	» ին

Վ ա դ ա կ ա տ ա ր

հաքէլ(ել)	էմ(եմ)	հաքէլ(ել)	էնք(ենք)	փախէլ(ել)	էմ(եմ)
»	էս(ես)	»	էք(եք)	»	էս(ես)
»	ա	»	էն(են)	»	ա

փախէլ(ել)	էնք(ենք)
փախէլ	էք(եք)
փախէլ	էն(են)

Ա ճ ց յ ա լ ի վ ա դ ա կ ա տ ա ր

հաքէլ(ել) ի	հաքէլ(ել) ինք	փախէլ(ել) ի	փախէլ(ել) ինք
» իր	» իք	» իր	» իք
» էր	» ին	» էր	» ին

Ա ճ ց յ ա չ կ ա տ ա ր յ ա լ

հաքա	հաքանք	փախա	փախանք
հաքար	հաքաք	փախար	փախաք
հաքալ	հաքան	փախալ	փախան

ԸՂԶԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ըղձական եղանակը խոսվածքների առաջին խմբում խոնարհ-
ալում է է||ե, իսկ երկրորդ խմբում՝ ու և ի լծորդություններով.

Ա պ ա ռ ը ի

1-ին խ ու մ բ

հաքնէմ(եմ)	հաքնէնք(ենք)	փախէմ(եմ)	փախէնք(ենք)
հաքնէս(ես)	հաքնէք(եք)	փախէս(ես)	փախէք(եք)
հաքնի	հաքնէն(են)	փախէի	փախէն(են)

2-րդ խ ու մ բ

հաքնում	հաքնունք	փախչիմ	փախչինք
հաքնուս	հաքնուք	փախչիս	փախչիք
հաքնու	հաքնուն	փախչի	փախչին

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ա պ ա ռ ճ ի

1-ին խ ու մ բ

ըհաքնէմ(եմ) կըհաքնէք(ենք) կըփախչէմ(եմ) կըփախչէք(ենք)
 կըհաքնէս(ես) կըհաքնէք(եք) կըփախչէս(ես) կըփախչէք(եք)
 կըհաքնի կըհաքնին(են) կըփախչի կըփախչին(են)

2-րդ խ ու մ բ

կըհաքնում կըհաքնունք կըփախչիմ կըփախչինք
 կըհաքնուս կըհաքնուք կըփախչիս կըփախչիք
 կըհաքնու կըհաքնուն կըփախչի կըփախչին

Ա ց յ ա լ ի ա պ ա ռ ճ ի

1-ին և 2-րդ խմբեր

կըհաքնէի կըհաքնէինք կըփախչէի կըփախչէինք
 կըհաքնէիր կըհաքնէիք կըփախչէիր կըփախչէիք
 կըհաքնէր կըհաքնէին կըփախչէր կըփախչէին

ՀԱՐԿԱԳՐԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ա պ ա ռ ճ ի

1-ին խ ու մ բ

հաքնիլ տէմ(եմ) կամ պըտէմ(եմ) հաքնիլ սէնք(տենք) կամ
 պըտէնք(ենք)
 հաքնիլ տէս(ես) » պըտէս(ես) հաքնիլ տէք(տեք) կամ պըտէք
 (եք)
 հաքնիլ տի » պըտի հաքնիլ տէն(տեն) կամ պըտէն
 (են)
 փախչիլ տէմ(տեմ) կամ պըտէմ(եմ) փախչիլ տէնք(ենք) կամ
 պըտէնք(ենք)
 » տէս(ես) » պըտէս(ես) » տէք(եք) կամ
 պըտէք(եք)
 » տի » պըտի » տէն(են) կամ
 պըտէն(են)

* անի որ խոսվածքների երկրորդ խմբում ևս հարկադրականի առառնին կազմվում է անորոշ դերբայով, փախչիլ բայի համար

ունենում ենք փախչիլ տեմ կամ պըտեմ, փախչիլ տես կամ պըտես
և ալլն, իսկ հաֆնուլ բայի համար հաֆնուլ տեմ կամ պըտեմ, հաֆ-
նուլ տես կամ պըտես և ալլ ձևերը:

Ա Ն Գ Յ Ա Լ Ի ա պ ա ո ճ Ի

1- ին խ ու մ բ

հաքնիլ տէի կամ պըտէի	հաքնիլ տէինք կամ պըտէինք
հաքնիլ տէիր կամ պըտէիր	հաքնիլ տէիք կամ պըտէիք
հաքնիլ տէր կամ պըտէր	հաքնիլ տէին կամ պըտէին
փախչիլ տէի կամ պըտէի	փախչիլ տէինք կամ պըտէինք
փախչիլ տէիր կամ պըտէիր	փախչիլ տէիք կամ պըտէիք
փախչիլ տէր կամ պըտէր	փախչիլ տէին կամ պըտէին

2-րդ խ ու մ բ

հաքնուլ տէի կամ պըտէի	հաքնուլ տէիր կամ պըտէիր
փախչիլ տէի կամ պըտէի	փախչիլ տէիր կամ պըտէիր

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

հա՛քլի, հա՛քլիք, փա՛խի, փա՛խէք

6. Չորրորդ խոնարհում

§ 285. Այս խոնարհումը ներկայացնում է խոսվածքիս ա խո-
նարհման ան միջամասնիկ ունեցող ձևը: Անորոշ դերբայը վեր-
ջավորվում է անալ ածանցով, օրինակ՝ բըցրանալ, գողանալ, թէ-
թէվանալ, ծընդրանալ, մենծանալ, հըսկանալ, հըստանալ, հէշտա-
նալ, հէղանալ, շըտանալ, սեվանալ և ալլն: Սրանց խոնարհումը ա
խոնարհման պարզ բայերից տարբերվում է նրանով, որ անցյալ կա-
տարյալում և նրա հիմքից կազմվող ձևերում ածանցի ն-ն փոխ-
վում է ց-ի, օրինակ՝ բըցրոնալ-բըցրացա-բըցրացել-բըցրացած-
բըցրացի, սեվանալ-սեվացա-սեվացել-սեվացած-սեվացի և ալլն:
Անալ վերջավորվող բայերի անցյալ կատարյալը կազմվում է կրա-
վորաձև՝ ա, աբ, ալ, անբ, աբ, ան վերջավորություններով:

Հրամայական եղանակը կազմվում է անցյալ կատարյալի հիմ-
քից՝ ի և էբ վերջավորություններով:

7. Ժխտական խոնարհում

§ 286. Օժանդակ բայի ժխտականը կազմվում է չ մասնիկի միջոցով: Օժանդակ բայի ժխտական ձևերն են.

Ներկա		անցյալ	
չէմ չեմ	չէնք չենք	չի չէի	չինք
չէս չես	չէք չեք	չիր	չիք
չի	չէն չեն	չէր	չին

§ 287. Սահմանական եղանակի բաղադրյալ ժամանակների ժխտականի կազմովյալն ժամանակ ժխտական է դառնում միայն օժանդակ բայը՝ դրվելով դերբայից հետո, օրինակ՝ նրստըմ էմ-նրստըմ չէմ, ֆրնըմ էմ-ֆրնըմ չէմ, նրստել էմ-նրստել չէմ, ֆրնել էմ-ֆրնել չէմ, նրստած էմ-նրստած չէմ, ֆրնած էմ-ֆրնած չէմ:

§ 288. Անցյալ կատարյալի և ըղձական եղանակի ապառնու ժխտականը կազմվում է վոչ մասնիկի միջոցով, որը դրվում է խոնարհման բայաձևերի վերջում, օրինակ՝ նրստեցի-նրստեցի վոչ, ֆրնեցի-ֆրնեցի վոչ, նրստեմ-նրստեմ վոչ, ֆրնեմ-ֆրնեմ վոչ և այլն:

§ 289. Պայմանական եղանակի ապառնի և անցյալի ապառնի ժամանակների ժխտականը կազմվում է անորոշ դերբայի ու օժանդակ բայի ներկայի կամ անցյալի ժխտական ձևերի միջոցով, որոնք կրկին հտադաս դիրք ունեն, ինչպես՝ կընըստէմ-նըստիլ չէմ, կըմենձանամ-մենձանալ չէմ, կընստէի-նըստիլ չէի, կըմենձանէի-մենձանալ չէի և այլն:

§ 290. Հարկադրական եղանակի ապառնի և անցյալի ապառնի ժամանակների ժխտականը կազմվում է անորոշ դերբայի և տ||պլըտ եղանակիչների ժխտական ձևերի միջոցով, որոնք ևս հտադաս դիրք ունեն: Այս եղանակիչների ժխտական ձևերն են.

Ներկա		անցյալ	
չըտէմ(եմ)	չըտէնք(ենք)	չըտէի	չըտէինք
չըտէս(ես)	չըտէք(եք)	չըտէիր	չըտէիք
չըտի	չըտէն(են)	չըտէր	չըտէին

հարկադրականի դրական ձևեր		հարկադրականի ժխտական ձևեր	
գըրիլ տէմ	գըրիլ տէնք	գըրիլ չըտէմ	գըրիլ չըտէնք
գըրիլ տէս	գըրիլ տէք	գըրիլ չըտէս	գըրիլ չըտէք
գըրիլ տի	գըրիլ տէն	գըրիլ չըտի	գըրիլ չըտէն

Խոսվածքների երկրորդ խմբում ունենում ենք գրել տեմ—գըրել չըտեմ, գըրել տես—գըրել չըտես և այլ ձևերը:

§ 291. Արգելական հրամայականը կազմվում է անորոշ դերբալի և մի, մէջ մասնիկների միջոցով, որոնք հառադաս դիրք ունեն, օրինակ՝ քընի՛ր-քընի՛ր մի, բընէ՛ցէք-բընի՛ր մէք, գըրի՛-գըրի՛ մի, գըրէ՛ցէք-գըրի՛ մէք, սեվա՛ցի-սեվա՛նալ մի, սեվա՛ցեք-սեվա՛նալ մէք և այլն:

§ 292. Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ խոռու խոսվածքում, ի տարբերություն գրական հայերենի, ժխտական մասնիկները դրվում են դերբայական ձևերից և խոնարհվող բայաձևերից հետո: Սա խոռու խոսվածքի ամենացայտուն դրսևորված հատկանիշներից մեկն է և անմիջապէս իր վրա է գրավում ուսումնասիրողի ուշադրությունը¹:

§ 293. Որպես օրինակ բերում ենք շըրշարիլ և մընալ բայերի ժխտական խոնարհումը:

ՍՍԱՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ն Ե Ր Կ ա

շըրշարմ չէմ(չեմ)	շըրշարմ չէնք(չենք)
շըրշարմ չես(չես)	շըրշարմ չեք(չեք)
շըրշարմ չի	շըրշարմ չեն(չեն)
մընմ չէմ(չեմ)	մընմ չէնք(չենք)
մընմ չես(չես)	մընմ չեք(չեք)
մընմ չի	մընմ չեն(չեն)

Ա Ն Գ Յ ա լ ա Ն Կ ա տ ա Ր

շըրշարմ չի չէի	շըրշարմ չինք	մընմ չի չէի	մընմ չինք
շըրշարմ չիր	շըրշարմ չիք	մընմ չիր	մընմ չիք
շըրշարմ չէր	շըրշարմ չին	մընմ չէր	մընմ չին

Վ ա դ ա կ ա տ ա Ր

շըրշարէլ(եւ) չէմ(չեմ)	շըրշարէլ չէնք(չենք)
շըրշարէլ չես(չես)	շըրշարէլ չեք(չեք)
շըրշարէլ չի	շըրշարէլ չեն(չեն)

¹ Խոռու խոսվածքի ժխտականի ալտպիսի կազմության վերաբերյալ կա մի հետաքրքրաշարժ պատմություն: Խոռեցի հրամանատարը կարգադրություն է ստանում գնդակահարել հանցագործին: Եվ ահա զինվորները հրացանները բռնած՝ պատրաստ են կրակելու: Վերջին պահին ստացվում է ներման հրամանը: Խոռեցի հրամանատարը, ի կատարումն դրա, հրամայում է՝ կըրակէք... վո՛չ, բայց մինչև վո՛չ ալտատանելը զինվորները կրակում են, և ներված մեղադրյալը սպանվում է: Հրամանատարը զարմացած բացականչում է. «Ա՛յտա, էտ վոռեց էլա՛վ»:

մընացել չէմ(չեմ)	մընացել չէնք(չենք)
մընացել չես(չես)	մընացել չեք(չեք)
մընացել չի	մընացել չեն(չեն)

Ա Ն Գ Ե Լ Ի վ ա ղ ա կ ա տ ա ր

չըրչարել չի չէի	չըրչարել չինք	մընացել չի չէի	մընացել չինք
» չիր	» չիք	» չիր	» չիք
» չիր	» չին	» չիր	» չին

Ա Ն Գ Ե Լ Ի կ ա տ ա ր Ե Լ

չըրչարեցի	վոչ	չըրչարեցինք	վոչ	մընացի	վոչ	մընացինք	վոչ
չըրչարեցիր	վոչ	չըրչարեցիք	վոչ	մընացիր	վոչ	մընացիք	վոչ
չըրչարեց	վոչ	չըրչարեցին	վոչ	մընաց	վոչ	մընացին	վոչ

ԲՂՋԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ա. պ ա ռ Ն Ի

չըրչարեմ	վոչ	չըրչարեմք	վոչ	մընամ	վոչ	մընանք	վոչ
չըրչարես	վոչ	չըրչարեք	վոչ	մընաս	վոչ	մընաք	վոչ
չըրչարի	վոչ	չըրչարեն	վոչ	մընա	վոչ	մընան	վոչ

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ա. պ ա ռ Ն Ի

չըրչարիլ չեմ(չեմ)	չըրչարիլ չէնք(չենք)
չըրչարիլ չես(չես)	չըրչարիլ չեք(չեք)
չըրչարիլ չի	չըրչարիլ չեն(չեն)
մընալ չեմ(չեմ)	մընալ չէնք(չենք)
մընալ չես(չես)	մընալ չեք(չեք)
մընալ չի	մընալ չեն(չեն)

Խոսվածքների երկրորդ խմբում չըրչարել բայի պայմանականի ապառնու ձևերն են՝ չըրչարիլ չեմ, չըրչարիլ չես և այլն:

Ա Ն Գ Ե Լ Ի ա պ ա ռ Ն Ի

ըրչարիլ չէի (չի)	չըրչարիլ չինք	մընալ չէի(չի)	մընալ չինք
ըրչարիլ չիր	չըրչարիլ չիք	մընալ չիր	մընալ չիք
չըրչարիլ չիր	չըրչարիլ չին	մընալ չիր	մընալ չին

Ա. պ ա ռ ը ի

չըրչարիւ չըտէմ չըրչարիւ չըտէնք մընալ չըտէմ մընալ չըտէնք
չըրչարիւ չըտէս չըրչարիւ չըտէք մընալ չըտէս մընալ չըտէք
չըրչարիւ չըտի չըրչարիւ չըտէն մընալ չըտի մընալ չըտէն

Ա. ց յ ա լ ի ա պ ա ռ ը ի

չըրչարիւ չըտէի չըրչարիւ չըտէինք մընալ չըտէի մընալ չըտէինք
չըրչարիւ չըտէիր չըրչարիւ չըտէիք մընալ չըտէիր մընալ չըտէիք
չըրչարիւ չըտէր չըրչարիւ չըտէին մընալ չըտէր մընալ չըտէին
Խոսվածքների երկրորդ խմբում շարձաբեւ բայի հարկադրա-
կանի ժխտական ձևերն են՝ չըրչարել չըտեմ, չըրչարել չըտես...
չըրչարել չըտէի, չըրչարել չըտէիր և այլն:

Ա. ր գ ե լ ա կ ա ն հ ր ա մ ա յ ա կ ա ն

չըրչա՛րիւ մի. չըրչա՛րիւ մէք մընա՛լ մի, մընա՛լ մէք
Խոսվածքների երկրորդ խմբում՝ չըրչա՛րել մի, մէք:

Տ. Պատճառական բայեր

§ 294. Լուռու խոսվածքում պատճառական բայերը կազմվում են ացն, ցրն ածանցներով. ացն ածանցն են ստանում իլ, ել, ալ, աւալ կազմության բայերը, իսկ ցրն ածանցը՝ նիլ, նուլ, չիլ կազմության բայերը, ըստ որում, բոլոր բայերի պատճառականի անորոշը խոսվածքների առաջին խմբում վերջավորվում է իլ-ով, իսկ երկրորդ խմբում՝ ել-ով, ինչպես.

ա) 1. Ըմանչիլ—1-ին խումբ՝ ըմանչացնիլ, 2-րդ խումբ՝ ըմանչացնել, բրածիլ—բրածացնիլ¹ ել¹, բրբակիլ—բրբակացնիլ, լըսիլ—լըսացնիլ, խըմիլ—խըմացնիլ, խըռտնիլ—խըռտնացնիլ, կապըտիլ—կապըտացնիլ, կըտաղիլ—կըտաղացնիլ, համօզիլ—համօզացնիլ, մաշիլ—մաշացնիլ, նըստիլ—նըստացնիլ, ուտիլ—ուտացնիլ, պակսիլ—պակսացնիլ, պըռավիլ—պըռավացնիլ, պըխտորիլ—պըխտորացնիլ և այլն.

2. գոռալ—գոռացնիլ¹ ել, դողալ—դողացնիլ¹ ել, դըղդողալ—դըղդողացնիլ¹ ել², յէռալ—յէռացնիլ, հաղալ—հաղացնիլ, կառթալ—կառ-

¹ Զերկնելու համար խոսվածքների 2-րդ խմբի ել-ով ձևերը չենք նշում:

² Զերկնելու համար մյուս բայերի ել-ով ձևերը չենք նշում:

թացնիլ, հրվատալ-հրվատացնիլ, մըխկըտալ-մըխկըտացնիլ, գըռ-
դըռալ-գըռգըռացնիլ, խըշխըշալ-խըշխըշացնիլ.

3. բըցրանալ-բըցրացնիլ, թանգանալ-թանգացնիլ, թիւանալ-
թիւացնիլ, լըղանալ-լըղացնիլ, լիսանալ-լիսացնիլ, կըշտանալ-
կըշտացնիլ, հըսկանալ-հըսկացնիլ, մենձանալ-մենձացնիլ, նեղա-
նալ-նեղացնիլ, շըտանալ-շըտացնիլ, ուրախանալ-ուրախացնիլ,
չըրանալ-չըրացնիլ, չորանալ-չորացնիլ, սեվանալ-սեվացնիլ.

բ) հաքնիլ||ուլ-հաքցընիլ||ել, հասնիլ||ուլ-հասցընիլ||ել, մըտ-
նիլ||ուլ-մըտցընիլ||ել, թըռչիլ-թըռցընիլ||ել, հանգչիլ-հանգցընիլ||ել,
ուռչիլ-ուռցընիլ||ել, փախչիլ-փախցընիլ||ել, կոռչիլ||կոռցընիլ||ել:

Այն ածանցը արտասանվում է առանց ր-ի, իսկ ցըն ածանցը՝
ը-ով:

Պատճառական բայերի խոնարհման առանձնահատկություն-
ները հետևյալներն են.

ա) Անցյալ կատարյալում և նրա հիմքից կազմվող ձևերում
(վաղակատար, հարակատար դերբայներ և բուն հրամայական)
պատճառականի և ածանցը փոխվում է ր-ի, օրինակ՝ բըցրացնիլ||ել
-բըցրացրի-բըցրացրել||ել-բըցրացրած-բըցրացրու, սեվացնիլ||ել-
սեվացրի-սեվացրել||սեվացրած-սեվացրու, հաքցընիլ||ել-հաքցը-
րի-հաքցըրել||ել-հաքցըրած-հաքցըրու և այլն:

բ) Անցյալ կատարյալը կազմվում է ի, իր, ուց, ինք, իք, ին
վերջավորություններով, օրինակ՝ բըցրացրի, բըցրացրիր, բըցրաց-
րուց, բըցրացրինք, բըցրացրիք, բըցրացրին, հաքցըրի, հաքցըրիր,
հաքցըրուց, հաքցըրինք, հաքցըրիք, հաքցըրին:

գ) Հրամայական եղանակի եղակին կազմվում է ու, իսկ հոդ-
նակին՝ էվ վերջավորությամբ, օրինակ՝ բըցրացրու, բըցրացրէք,
հաքցըրու, հաքցըրէք:

9. Կրավորական բայեր

§ 295. Բայերի կրավորական սեռը կազմվում է վ ածանցով,
որ դրվում է բոլոր բայերի ներկայի հիմքի վրա, ըստ որում, իլ, ել
վերջավորվող բայերը համապատասխանաբար վերածվում են վիլ,
վեյ ձևի, իսկ ալ վերջավորվողները՝ վալ ձևի, ինչպես. ա) խոս-
վածքների 1-ին խումբ՝ էրիլ-էրվիլ. խոսվածքների 2-րդ խումբ՝
էրել-էրվել. այս նույն ձևով նաև՝ անըծիլ||ել-անըծվիլ||վել, ասիլ||
ել-ասվիլ||վել, ավէրիլ||ել-ավէրվիլ||վել¹, բըժանիլ-բըժանվիլ, բէրիլ-

¹ Կրկնությունից խուսափելու նպատակով հաջորդ բայերի ել, վել ձևերը
չենք նշում:

բերվիլ, բռնիւ-բռնւիւ, գերիւ-գերիւ, գրողակիւ-գրողակիւ, զւոթարիւ-զւոթարիւ, թրթախիւ-թրթախիւ, թափիւ-թափիւ, լը-
ծիւ-լըծիւ, լըսիւ-լըսիւ, խափիւ-խափիւ, խառնիւ-խառնւիւ, իաշիւ-իաշիւ, խէխտիւ-խէխտիւ, խըմիւ-խըմիւ, խըրատիւ-
խըրատիւ, ծաիւ-ծաիւ, ծախիւ-ծախիւ և այլն:

բ) Աղալ-աղվալ կառթալ-կառթվալ, լրվանալ-լրվանվալ, հըս-
կանալ-հըսկանվալ: Կրավորական կազմութիւններ ունենք նաև
ալ (անալ) վերջավորվող շեղոքներից, օրինակ՝ գընալ-գընվալ,
բըցրանալ-բըցրանվալ: Այս ձևերը գործածվում են կարեւրական
իմաստով, օրինակ՝ էս ճամբէն ցէխտ ա, դէսը գընվալ չի: դէդը
բըցրանվալ չի, դէսը գընացէի:

Պատճառական բայերից կրավորական ձևեր սովորաբար չեն
կազմվում: Վալ ձևով կազմված (ալ/անալ վերջավորվող բայերից
կազմված) կրավորականները, ինչպես օրինակներն են ցույց տա-
լիս, շատ քիչ են և գործածվում են սովորաբար միայն եզակի եր-
րորդ դեմքով, որպես կարեւրութիւն կամ անկարեւրութիւն ցույց
տվող բայաձևեր:

Վիլլվիլ ձևով կազմված (իլլի վերջավորվող բայերից կազմ-
ված) կրավորականները, ինչպես օրինակներն են ցույց տալիս,
շատ-շատ են, ունեն բային հատուկ խոնարհման բոլոր ձևերը և
գործածվում են.

ա) Կրավորական սեռի իմաստով. օրինակ՝ Խընծուր Բէվանըմ
էժան ա ծախվըմ. Առուտըրմը խափվեցի:

Պետք է նկատի ունենալ, որ կրավորական բայերի կրավորա-
կան սեռի իմաստով գործածութիւնը խոսվածքում լայն տարածում
չունի:

բ) Չեզոք իմաստով, օրինակ՝ Ամանը ծակվել ա. Նա խառը
ջրըմն ա խէխտվել. Շամփուրը ծըռվել ա. Մեր ջուրը գընըմ ա
խառնըրմ Կէքէդի. Լիսը բացվեց. Շոէրըս ճըխտառվել էն: Կրա-
վորական բայերի շեզոք գործածութիւնը խոսվածքում շատ սովո-
րական է և ավելի տարածված, քան կրավորական սեռի իմաստով
գործածութիւնը:

գ) Անդրադարձ իմաստով, օրինակ՝ Հայլու առաչիւ սանդըր-
վըմ, գըռթարվըմ ա:

դ) Փոխադարձ իմաստով, օրինակ՝ Սաղ օրը պըշպըշուրվըմ էն:

ե) Կարեւրական իմաստով, օրինակ՝ Ձէր ջըրըմը ձուկ չի բըռ-
նըրիլ. Հացը խըմուր ա, ուտվըմ չի. Լսօր անձեղ ա, ցոռէնը հընծվիլ
չի:

կրավորական բաշխման առաջին փուլում շատ անվտանգ է:

Այսինքն ղեկավարող կրավորական բաշխման առաջին փուլում, նրանք խոնարհվում են ինչպես իլ կամ ել կազմության պարզ բաշխման:

10. Բազմապատկական բաշխման

§ 296. Լուռ խոսակցություն բազմապատկական բաշխման կազմում են ուտ, առ, որ ածանցներով, օրինակ՝ ավելի-ավելոտիլ, թափիլ-թափոտիլ, կրկնաթիլ-կրկնաթոթիլ, կոտրիլ-կոտրատիլ, կրտրիլ-կրտրատիլ, մոռթիլ-մոռթոտիլ, նըստիլ-նըստոտիլ, շառթիլ-շառթոտիլ: Ավելի հաճախ որ ածանցն ավելանում է կրկնված բաշխման վրա, ինչպես՝ խափիլ-խափլըփոթիլ, ծալիլ-ծալմըլոթիլ, ծախիլ-ծախմըլոթիլ, ծակիլ-ծակմըլոթիլ, ծամիլ-ծամմըլոթիլ, կապիլ-կապլըպոթիլ, կըծիլ-կըծմըլոթիլ, շափիլ-շափլըփոթիլ, պատռիլ-պատրոտոթիլ, դաղիլ-դաղըլոթիլ, տաշիլ-տաշմըլոթիլ: Առ ածանցով կրկնավոր բաշխման տեղ ունենք ծըռիլ-ծըռմըլոթիլ:

Խառնիլ, բանդիլ, ձկնիլ բաշխման բազմապատկականներն են՝ խըռըլոթիլ, ֆանդըլոթիլ, ծըլըլոթիլ:

Պետք է նշել, որ քիչ բաշխման ածանցման միջոցով վերածվում բազմապատկականի:

Բազմապատկական բաշխման կարող են կազմվել նաև բաշխման կրկնություններ, ինչպես՝ գոռգոռալ, դըղդղալ, բըղբըղալ, դըղդըղալ, սըվսըվալ, գըռգըռալ, դըռըռալ, գըռըռալ, ծըլծըլալ և այլն:

Այս ձևով կազմված բազմապատկական բաշխման բացարձակ մեծամասնությունը բնաձայնություն է արտահայտում:

Բազմապատկական բաշխման խոնարհման առաջին փուլում, նրանք խոնարհվում են կամ առաջին (իլ) կամ երկրորդ (ալ) խոնարհման բաշխման նման:

11. Անկախ բաշխման

§ 297. Անկախ>անիլանիլ

Անկ. անըմ, վաղ: արելիլ, հարակ. արած, ենթ. անեղ, ժամ. անելուս, ձկն. անելեն:

Անց. կտր. արի, արի, արավ, արին, արի, արին:

Հրմ. արա, արել:

§ 298. Առնուլ>առնիլ||առնուլ

Անկ. առնըմ, վաղ. ասել, հարակ. առած, ենթ. առնող, ժամ. առնելուս, ձևի՝ առնելէն:

Անց. կտր. առա, առաւ, առալ, առանք, առաք, առան:

Հրմ. առ, առէք:

§ 299. Դառնալ>դառնալ

Անկ. դառնըմ, վաղ. դառել, հարակ. դառած, ենթ. դառնող, ժամ. դառնալուս, ձևի՝ դառնալէն:

Անց. կտր. դառա, դառաւ, դառալ, դառանք, դառաք, դառան:

Հրմ. դառ, դառէք:

§ 300. Բերել>բերիլ||բերել

Անկ. բերըմ, վաղ. բերել||ել, հարակ. բերած, ենթ. բերող, ժամ. բերելուս, ձևի՝ բերելէն:

Անց. կտր. բերի, բերիւ, բերուց, բերինք, բերիք, բերին:

Որոշ տեղերում եղակի 3-րդ դեմքի համար կա նաև երէր ձևը:

Հրմ. բիր (բի), բերէք:

§ 301. Գալ>գալ

Անկ. գալիս, վաղ. էլիլ, հարակ. էլած, ենթ. էլող, ժամ. գալուս, ձևի՝ գալէն:

Անց. կտր. էկա, էկաւ, էկալ, էկանք, էկաք, էկան:

Հրմ. արի, էլլէք:

§ 302. Լինել>լիլ||լիլ

Անկ. լըլմ, վաղ. էլել, հարակ. էլած, ենթ. լըլող, ժամ. լըլուս, ձևի՝ լըլէն:

Անց. կտր. էլա, էլաւ, էլալ, էլանք, էլաք, էլան:

Հրմ. իլլէլ, էլէք:

§ 303. Դնել>դրնիլ||նիլ

Անկ. դրնըմ, վաղ. դրնել||նել, հարակ. դրնած, ենթ. դրնող, ժամ. դրնելուս, ձևի՝ դրնելէն:

Անց. կտր. դրի, դրիւ, դրուց, դրինք, դրիք, դրին:

Հրմ. դիր, դրէք:

§ 304. Տալ>տալ

Անկ. տալիս, վաղ. տրվել||նել, հարակ. տրված, ենթ. տրվող, ժամ. տալուս, ձևի՝ տալէն:

Անց. կտր. տրվի, տրվիւ, տրվուց, տրվինք, տրվիք, տրվին:

Որոշ տեղերում եղակի 3-րդ դեմքի համար կա նաև երէտ ձևը:

Հրմ. տուր, տրվէք:

§ 305. Տեսանել>տէնալ

Անկ. տէնըմ, վաղ. տէնէլ, հարակ. տէհած, ենթ. տէնօղ, ժամ. տէնալուս, ձևի՝ տէնալէն:

Անց. կտր. տէհա, տէհար, տէհավ, տէհանք, տէհաք, տէհան:

Հրմ. տէս, տէնէք.

§ 306. Կարել>կարալ

Անկ. կարըմ, վաղ. կարացել, հարակ. կարացած, ենթ. կարացօղ, ժամ. շիք, ձևի՝ շիք:

Անց. կտր. կարացի, կարացիր, կարաց, կարացինք, կարացիք, կարացին:

Հրմ. շիք:

§ 307. Կարենալ>կարէնալ

Անկ. կարէնըմ, վաղ. կարէցել, հարակ. կարէցած, ենթ. կարէնօղ, ժամ. կարէնալուս, ձևի՝ շիք:

Անց. կտր. կարէցա, կարէցար, կարէցավ, կարէցանք, կարէցաք, կարէցան:

Հրմ. շիք (կարօղացի, կարօղացէք ձևերը գործածվում են գրական ազդեցութեամբ):

§ 308. Կենալ>կյէնալ

Անկ. կյէնըմ, վաղ. կացել, հարակ. կացած, ենթ. կյէնօղ, ժամ. կյէնալուս, ձևի՝ շիք:

Անց. կտր. կացա, կացար, կացավ, կացանք, կացաք, կացան:

Հրմ. կաց, կացէք:

§ 309. Տանիլ>տանիլ

Անկ. տանըմ, վաղ. տարելլել, հարակ. տարած, ենթ. տանօղ, ժամ. տանելուս, ձևի՝ տանելլեն:

Անց. կտր. տարա, տարար, տարավ, տարանք, տարաք, տարան:

Հրմ. տար, տարէք:

§ 310. Ուտել>ուտիլլուտել

Անկ. ուտըմ, վաղ. կյէրելլել, հարակ. կյէրած, ենթ. ուտօղ, ժամ. ուտելուս, ձևի՝ ուտելլեն:

Անց. կտր. կյէրա, կյէրար, կյէրավ, կյէրանք, կյէրաք, կյէրան:

Հրմ. կյիր(կի), կյերէք.

§ 311. Ունել>ունիլ

Վէր ունիլ «վերցնել»

Անկ. (վէր էմ) ունըմ, վաղ. (վէր էմ) կալել. հարակ. (վէր)

կալած, Լնթ. (վէր) ունօղ, ժամ. (վէր) ունէլու, ձեհ' (վէր) ունէլ-
էն:

Սնց. կար. վէ(ր) կալա, վէ(ր) կալաւ, վէ(ր) կալավ, վէ(ր) կա-
լանք, վէ(ր) կալաք, վէ(ր) կալան:

Հրմ. վէ(ր) կալ, վէ(ր) կալէք:

Որոշ տեղերում ունենք նաև վի կալ, վի կալեք ձեւերը:

Մանթք. — Բաղաձայններից առաջ վէր բառի ր հնչյունը սովո-
րեբար ընկնում է, ինչպես՝ վէ կալա, իսկ ձայնավորներից առաջ
պահպանվում, ինչպես՝ վէր էմ ունրմ:

12. Երկրորդական բաղադրյալ ժամանակներ

§ 312. Երկրորդական բաղադրյալ ժամանակները խոսվածքում
կազմվում են ժամանակային ու հարակատար դերբայներով և լի-
նիլ > ըլիլ բայի խոնարհման ձեւերով. ինչպես՝ զընալուս էմ ըլրմ,
զընալուս եմ էլիլ, զընալուս էլա, զընացած եմ ըլրմ, զընացած եմ
էլէլ, զընացած էլա և այլն:

Երկրորդական բաղադրյալ ժամանակները լոռու խոսվածքում
բավականին տարածված են:

VI. ՄԱԿՔԱՅՆԵՐ

§ 313. Լոռու խոսվածքում կան բնիկ հայերեն և թուրքերենից
կամ թուրքերենի միջոցով պարսկերենից ու արաբերենից փոխառ-
յալ մակբայներ:

անջաղ «հաղիվ» (փոխառ.)

աշկյարա «բացահայտորեն» (փոխառ.)

առաշ «առաջ»

բալքլիւն¹⁾ բալքա «թերևս, գուցե» (փոխառ.)

բացաշկյարա «ակնհայտորեն, բացահայտորեն»

բիրդան «հանկարծ» (փոխառ.)

դէսը «դեպի այս կողմը»

դէդը «դեպի այդ կողմը»

դէնը «դեպի այն կողմը»

դըվորը «որ կողմով»

դըհա «ավելի» (փոխառ.)

վօռօվ «բռնի» (փոխառ.)

զուր «իզուր»

էլ «այլևս»

էլ յէդ «նորից, կրկին»
 էրէզ «երեկ»
 էքուց «վաղը»
 ըսկյի «բնավ, ամենևին»
 ըստիան «այստեղից»
 ըտիան «այդտեղից»
 ընդիան «այնտեղից»
 ըսօր «այսօր»
 թաքլա՝ թաքլի, «միայն թե» (փոխառ.)
 թաքուն «թաքուն»
 թէզ «շուտ» (փոխառ.)
 իլլաքյի՝ իլլաքյիմ «մանավանդ» (փոխառ.)
 հա «այո»
 հա «միշտ» (փոխառ.)
 հէնց «հենց»
 հէտ «անգամ»
 հէրու «անցյալ տարի»
 հըլա «դեռ» (փոխառ.)
 հըլրաթ «գուցե» (փոխառ.)
 հըրէ «ահա»
 հըրէս «ահավասիկ»
 հըրէդ «ահավաղիկ»
 հըրէն «ահավանիկ»
 զորթ «ճիշտ, ուղիղ»
 մըլէլի «մի քիչ»
 յարաբ «արդյոք» (փոխառ.)
 յէննա՝ յէդօվ՝ յէդէվ «հետո»
 նըհախ «անտեղի, իզուր» (փոխառ.)
 շատ «շատ»
 չէ «չէ»
 ջիլիզ՝ զիլիս «ավելի» (փոխառ.)
 (ը)ռավոդը «առավոտը, առավոտյան»
 վաղվանի «վաղուցվանից»
 վէր «վեր և վայր»
 վոշ՝ վոնչ «ոչ»
 րիգունը «իրիկունը»
 քիչ «քիչ»

§ 314. Պետք է նկատի ունենալ նաև այն, որ դերանունների մեջ հիշատակված մի շարք բառեր կարող են համարվել մակբայ-

ներ, ինչպես՝ ըսէնց||սէնց||ըսէ||սէ «այսպես», ըթհնց||թէնց||ըթէ
||թէ «այդպես», հնէնց||հընէ «այնպես», ըստէղ||ըստի «այստեղ»,
ըտէղ||ըտի «այդտեղ», ընդեղ||ընդի «այնտեղ»:

§ 315. Մակբայներ կարող են համարվել նաև մի շարք ժամա-
նակ ցույց տվող բառերի բացառական հոլովածները, ինչպես՝
ոսվողվանի, բիզվանի, էրէզվանի, էֆուցվանի, բսօրվանի, հէր-
վանի և այլն:

VII. ԿԱՊԵՐ ԵՎ ԿԱՊԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

§ 316. Լոռու խոսվածքում գործածվող կապերն ու կապական
բառերն են. Աղափին||առաշին, «առաջ», օրինակ՝ Տան աղափին
(առաշին) ծառէր կան «Տան առաջ ծառեր կան»:

Առանց «առանց», օրինակ՝ Առանց հաց ապրվիլ չի «Առանց
հացի չի ապրվի»:

Դըբա «դեպի», օրինակ՝ Դըբա սարն ա գըընմ «Դեպի սարն է
գնում»:

Դէսը, դէնը «դեպի այս կողմ, դեպի այն կողմ», օրինակ՝
Մէրուցը դէսը ցօրէն ա ցանած, մէրուցը դէնը՝ գարի «Անտառից
այս կողմ ցորեն է ցանած, անտառից այն կողմ՝ գարի»:

Կըշտին «կողքին, մոտ», օրինակ՝ Իմ կըշտին ա նըստած «Ինձ
մոտ է նստած»:

Կուշտը «մոտ», օրինակ՝ Իմ կուշտըն ա էկէլ «Ինձ մոտ է եկել»:

Հէտ «հետ», օրինակ՝ Քեզ հէտ ա գընացէլ «Քեզ հետ է գնացել»:

Հըմա||մա «համար», օրինակ՝ Ընչի հըմա(մա) էս ասէլ «Ինչի
համար ես ասել»:

Մընչի||չըվէլ||ընչկէլ «մինչև», օրինակ՝ Մընչի (չըվէլ, ընչկէլ)
բու գալը յէս գոռը պըռծա «Մինչև քո գալը ես գործը վերջացրի»:

Միշին «մեջ», օրինակ՝ Թովստը գըրի միշին ա «Թուղթը գրքի
մեջ է»:

Յէղը||յէղօ «հետո», օրինակ՝ Ինձանի յէղն էկավ (ինձանի յէղօ
էկավ) «Ինձանից հետո եկավ»:

Յէննա «հետևից», օրինակ՝ Քու յէննա դարգեցի «Քո հետևից
ուղարկեցի»:

Պէս «պես», օրինակ՝ Դըբա պէս սիրուն ախշիկ չըկա «Դրա
պես սիրուն աղջիկ չկա»:

Սավայի «բացի», օրինակ՝ Սավայի հացը ուրիշ բան չունենք
«Հացից բացի ուրիշ բան չունենք»:

Վերաձրերին «վրաս», օրինակ՝ Գիրքը թախտի վրէն (վրին) և «Դիրքը թախտի վրա է»:

Տակին «տակ», օրինակ՝ Կատուն ըմբարի տակին և «Կատուն սամբարի տակն է»:

§ 317. Ինչպես օրինակներն են ցույց տալիս, Լոռու խոսվածքում տեղի անունները սովորաբար կապի պաշտոն են կատարում տրական հոլովածեով և կարող են ունենալ նաև բացառական ու գործիական հոլովածեներ, ինչպես՝ աղաքին՝ առաջին-աղաքիցը՝ առաջիցը-աղաքովը՝ առաջովը, կըշտին-կըշտիցը-կըշտովը, միշին-միշիցը-միշովը, վըրին-վըրիցը-վըրովը, տակին-տակիցը-տակովը: Օրինակներ. Իմ աղաքիցը փախավ «Իմ առաջից փախավ». Ջըրի միշիցը հանեցի «Ջրի միշից հանեցի». Հանդի միշովը ըսբա էր գընըմ «Դաշտի միշով սայլ էր գնում». Տօպրակի վըրիցը վէր էս կալէլ, պակսէլ և «Տօպրակի վրայից վերցրել ես, պակասել է» և այլն:

VIII. ՇԱՂԿԱՊԵՐ

§ 318. Լոռու խոսվածքում գործածվում են հետևյալ շաղկապներ.

Էլ «էլ»—Դու էլ տէս գալ «Դու էլ պիտի գաս»:

Թէ «թէ»—Թէ ասիլ տէս, ասա «Թե ասե՛ու ես, ասա»: Այս շաղկապը կապակցում է երկրորդական նախադասութիւնները գըլ խավորի հետ և համադասական դերով հանդես գալ չի կարող:

Վոր «որ»—Գընացի, վոր օֆտէմ «Գնացի, որ օգնեմ»:

Յա «կամ»—Յա մընէտի արի, յա ասա՛ շէ «Կամ միանգամից արի, կամ ասա՛ ոչ»:

Համ... համ (և... և)—Համ ասըմ էս, համ շէս գալի «Եվ ասում ես, և շէս գալիս»:

Համա «բայց»—Էկար. համա մի բան էլ և արիւր վոշ «Եկար, բայց ոչ մի բան էլ չարեցիր»:

Մընչիլլըվէլլընչիէլ «մինչև»—Մընչի դուն էկար, յէս գոռըս պըռծէլ ի «Մինչև դու եկար, ես գործս վերջացրել էի»:

Յէփ «եբբ»—Յէփ ուզէլ էս, տըվել էմ:

Զունէյի «դրովհետև, քանի որ»—Մի բան էլ և առավ վոշ, շունէյի փոզ շունէր «Ոչ մի բան էլ չառավ, քանի որ փող չունեիր»:

Վոշ...վոշ (ոչ...ոչ)—Վոշ դու էկար, վոշ էլ նրան թողիւր գա:

Ու «ու»—Գընաց ու տէհավ մառք չըլա:

IX. ԶԱՅՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

§ 319. Այտա—դիմողական կոչական—Այտա՛, մի լավ է՝ «Ա՛յտարդ, մի լավ է»:

Աման «աման»—Ամա՛ն, տունըս ֆանդվեց:

Ափսուս «ափսոս»—Ափսսա՛, նրա պէս մառթը մէտէլ ա:

Դէ «դե»—Դէ ասա ու պրոծի:

Պահօ «պահօ»—Պահօ՛, տունն առթէն պրոծէլ էն:

Վայ «վայ»—Վա՛յ, էտ ինչ էս արէլ:

Վույ «վույ»—Վու՛յ, անվանը սաղ շառթվէլ էն «Վո՛ւյ, բոլոր ձվերը շարդվիլ են»:

Վա «վահ»—Վա՛, էտ ինչդար շատ բան ա բէրէլ «Վահ՛, այս ինչքան շատ բան է բերիլ»:

Տօ «տո»—Տօ էտ ինչ էս անըմ է՛:

Օհօ «օհօ»—Օհօ՛, դու էլ էս էկիլէլ:

X. ՇԵՇՏ

§ 320. Լոռու խոսվածքի շեշտը գրականից քիչ ուժեղ է և, որպէս կանոն, ընկնում է բառի նախավերջին վանկի ձայնավորի վրա, ինչպես՝

երկվանկ բառեր

հռավանկ բառեր

ալիւր>ա՛լիւր

ականջ>ա՛նգաճ

ակօս>ա՛կոս

աման>ա՛ման

անէծք>ա՛նիծկ

բաժին>բա՛ժին

բամբակ>բա՛մբակ

գարի>գա՛րի

երազ>է՛րազ

ալկոր>հըլի՛վոր

ականատ>ըկա՛նաթ

աշխատանք>ըշխա՛տանք

առաւոտ>ըռա՛վոդ

բաժանել>բըժա՛նիլ

բամբասանք>բըմբա՛սանք

բանալի>բըլա՛նիք

գերեզման>գըրէ՛զման

դադարիլ>դըթա՛րիլ

քառավանկ բառեր

արինաթաթախ>առնաթա՛թախ

բարեկենդան>բարիկէ՛նթան

եօթանասուն>օխտանա՛սուն

թեթևանալ>թէթէ՛վա՛նալ

խանձրահամել>խընձրահա՛միլ

խոստովանիլ>խօստօ՛վանիլ

հակառակիլ>հըկառա՛կիլ

նաւակատիկ>նըվակա՛տիկ

Բառի աճման դեպքում շեշտը տեղաշարժ է կատարում՝ նորից ընկնելով նախադերձին վանկի ձայնավորի վրա, ինչպես՝ ականջ> անգաճ-ընգաճի, ալևոր> հըլի՛վոր-հըլիվո՛րի, ախօս> ա՛կոս-ակո՛սի, բամբասանք> բրմբա՛սանք-բրմբասա՛նքի, աման> ա՛ման-ըմա՛նիք, թագաւոր> թըքա՛վոր-թըքավո՛րի, խաղող> հա՛ղող-հաղո՛ղի, հարեան> հըրե՛վան-հըրեվա՛նի և այլն:

§ 319. Երբ բառի նախադերձին վանկում գտնվում է ը ձայնավորը, այդ դեպքում շեշտն ընկնում է վերջին վանկի ձայնավորի վրա, ինչպես՝

այստեղ>ըստէ՛ղ ըստի՛	զլուխ>զըլո՛ւխ
այսօր>ըսօ՛ր	համար>հըմա՛ր
անիծել>անըծի՛լ	ընկեր>հընգչէ՛ր
անկանիլ>ընգնի՛լ	կապտել>կապըտի՛լ
գրել>գըրի՛լ	

§ 322. Շեշտը վերջին վանկի ձայնավորի վրա է՝ ընկնում նաև այն դեպքում, երբ բառն ստանում է նի հոգնակերտ մասնիկը. ըստ այդմ, նի հոգնակերտը միշտ շեշտակիր է, ինչպես՝

ալևոր>հըլիվո՛ր-հըլիվորնի՛
 ականջ>ա՛նգաճ-անգաճնի՛
 ախօս>ա՛կոս-ակոսնի՛
 բանալի>բըլա՛նիք-բըլանըքնի՛
 բերան>բէ՛րուն-բէրաննի՛
 թագաւոր>թըքա՛վոր-թըքավորնի՛
 ուխտար>վո՛խշար-վոխշարնի՛

Ասել ենք, որ թեք հոլովներում նի հոգնակերտը որոշ տեղերում փոխարինվում է նւ-ով, ինչպես նըլիվորնի-նըլիվորնէրի, բըլանըքնի-բըլանըքնէրի և այլն: Թեք հոլովական ձևերում շեշտը սովորական է, այսինքն՝ ընկնում է նախադերձին վանկի ձայնավորի վրա, ինչպես նըլիվորնի՛, բայց՝ նըլիվորնէ՛րի, բըլանըքնի՛, բայց՝ բըլանըքնէ՛րի, վոխշարնի՛, բայց՝ վոխշարնէ՛րի, պառավնի՛, բայց՝ պառավնէ՛րի, բէրաննի՛, բայց՝ բէրաննէ՛րի, թրփավորնի՛, բայց՝ թրփավորնէ՛րի և այլն:

§ 323. Շեշտը վերջին վանկի ձայնավորի վրա է ընկնում նաև ութին (<ութիւն) վերջավորվող բառերում, ըստ այդմ ութին ածանցի ի-ն միշտ շեշտակիր է, ինչպես՝ լաութիւն>լավութի՛ն, մեծութիւն>մենծութի՛ն, բարութիւն>բարութի՛ն, բարեկամութիւն>բարեկամութի՛ն, շարութիւն>շարութի՛ն և այլն: Թեք հոլովական ձևերում ևս շեշտվում է ութին ածանցի ի-ն, օրինակ՝ լավութի՛նի, մենծութի՛-

նի, բարութի՛նի, բարեգամութի՛նի, լավութի՛նիցը, մենձութի՛նիցը և
այլն:

§ 324. Հարցական հնչերանգի դեպքում բառի վերջին վանկի
ձայնավորը խիստ երկարացվում է, օրինակ՝ «Չէս գալի՜», «Մեր
տունն էն բէրը՜մ», «Բա էլ քեզ տէնալ չըտէ՜մ» և այլն: Այդպիսի ար-
տասանությունը մի առանձին երաժշտականություն է հաղորդում
կոռու խոսվածքին:

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԸ

§ 325. Ինչպես հայերենի ամեն մի բարբառ, այնպես էլ Լոռու բարբառն ունի զրաբարի հետ ընդհանուր բառերի մի զգալի քանակ: Դրանք ընդհանուր հայերեն բառերն են, որոնց մեծ մասը կա նաև հայերենի մյուս բարբառներում: Այս բառերը, որպես ընդհանուր կանոն, գալիս են հայոց լեզվի պատմության նախագրավոր շրջանից և հանդիսանում են մարդու համար կենսական անհրաժեշտություն ներկայացնող առարկաների ու երևույթների, գործողությունների ու հատկանիշների անվանումներ:

Գրաբարի և Լոռու բարբառի համար ընդհանուր հայերեն բառերից են. ալիւր>ալիւր, ալանջ>անգաճ, աղբիւր>ախպուր, աղջիկ>ախշիկ, այծ>էծ, աշուն>աշունք, արին>արին, բարի>բարի, բռն>բռնը, բերել>բէրիլ, գառն>գառը, գող>գող, դարբին>դարփին, դու>դու!!դուն, գուռն>գուռը, ես>յէս, էշ>էշ, թեւ>թեւ, թոռն>թոռը, լույս>լիս, խոտ>խոտ, խորթ>խոռթ, ծանր>ծանդրը, կաթըն>կաթը, կատու>կատու, կով>կով, կրակ>կըրակ, հարսն>>հառը, ձուկն>ձուգը, ճիւղ>ճուխկը, մայր>մէր, միս>միս, նուռն>նուռը, ոտն>վոտը, սեւ>սեւ, սիրտ>սիւտ, տեղ>տեղ, փախչիլ>փախչիլ, փորել>փորիլ, քամի>քամի, քոյր>քյիր, օձ>օց և այլն, և այլն:

Գրաբարի և Լոռու խոսվածքի համար ընդհանուր բառերի քիչ թիվատ ամբողջական ցուցակը տրվում է գրքի վերջում:

Բացի գրաբարի հետ ընդհանուր բառերից, Լոռու խոսվածքն ունի զրաբարին անծանոթ բառերի մի զգալի քանակ: Այդ բառերը ւտացվել են տարբեր աղբյուրներից:

§ 326. Խոսվածքի բառային կազմի հարստացման աղբյուրներից հիմնականը ընդհանուր հայերեն բառերի հիմքի վրա կազմը-

ված նոր բարդություններն ու ածանցումներն են: Բարբառային հիմքի վրա կազմված բարդություններից կարելի է հիշել՝ լիսաձակ «երդիկ», մեղրատանձի «քաղցր տանձենի», ծեֆելաճաճ «առավոտ ծեֆին», ֆեթկալ «գլխաշոր», գիլաճաշ, կոճատակ, ջրատար, տնաշեն, տնաֆանդ, մթնագիշեր, կաթնակեր և այլն:

Ածանցավոր բառերից կարելի է հիշել՝ սառվոր, կալվոր, վախլուրին «վախ», մատնուն «1. մատանի, 2. մատնոց», նշանած «հարսնացու» և այլն:

§ 327. Հայերեն բարբառների վրա շահագանց ուժեղ է եղել թուրքերենի ազդեցությունը, որն արտահայտվում է գլխավորապես այդ լեզվից կատարված բազմաթիվ բառային փոխառությունների մեջ: Լոռու խոսվածքում ևս շահագանց շատ են թուրքերենից կամ թուրքերենի միջնորդությամբ պարսկերենից ու արաբերենից փոխառյալ բառերը, որոնք առկա են նաև հայերենի բազմաթիվ այլ բարբառներում: Այդ բառերից են. աղաթ «սովորություն», ալամ «աշխարհ», ալիբ «արատ», անջաղ «հագիլ», աշալ «կյանքի վերջ, մահ», ասլան «առյուծ», բալա «որդի, ձագ», բարութ «վառդ», բէջարեկ «մշակել», բօրան «փոթորիկ», դօստ «ընկեր, բարեկամ», թամբալ «ծուլ», թօխլի «1 տարեկան գառ», թօփալ «կաղ», մալ «կենդանի, անասուն», մըհանա «պատրվակ» և այլն:

Մենք նպատակահարմար չենք գտնում տալու թուրքերեն կամ թուրքերենի միջոցով փոխառյալ բառերի քիչ թե շատ ամբողջական ցանկը, որովհետև այդ բառերը հատուկ են ոչ միայն Լոռու խոսվածքին, այլև հայերենի բարբառներին ընդհանրապես:

§ 328. Խոսվածքիս վրա զգալի է եղել նաև ռուսերենի ազդեցությունը, որը, մի կողմ թողած այլ հանգամանքները, բացատրվում է նաև նրանով, որ Լոռու շրջանում բնակեցվել են ռուսներ: Ռուսերենից փոխառյալ բառերից են.

ըստոլ «սեղան»

պատալոկ «առաստաղ»

պոռվուկա «երկաթալար»

ակոշկա «լուսամուտ»

տրոբա «խողովակ»

կաստրուկա «կաթսա»

ըստուբա «հեռագրասյուն»

ըստրապիլ «տանիք՝

աղյուսից»

վեդրո «դուլ»

տալերկա «ափսե»

ըստաբան «բաժակ»

ամավար «խնքնաեռ»

պեչկ «վառարան»

պոլ «հատակ»

Հեղափոխությունից հետո մեր ազգային գրական լեզվի մեջ մտան բազմաթիվ ռուսերեն (կամ ռուսերենի միջնորդությամբ եվ-

րոսական լեզուներից փոխառյալ) բառեր, որոնք կապված էին նոր հասարակարգի, մշակույթի, տեխնիկայի հետ: Այս բառերի մի մասը գրական լեզվից անցել է բարբառներին: Այս ճանապարհով կոռու խոսվածքի մեջ են մտել մի շարք ուսաներեն բառեր, ինչպես՝ կոլիտոզ, սովխոզ, բրիգադ, կինո, ֆերմա, պիոներ և այլն:

ԲԱՌԱՅԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բարդություն

§ 329. Բարդությունները բաժանվում են երկու խմբի՝ անխակահան և իսկական:

Անխակահան բարդությունները լինում են երեք տեսակ:

Կրկնավորներ, օրինակ՝ սեվ-սեվ, մենձ-մենձ, քիչ-քիչ, շատ-շատ և այլն:

Հարադրական բարդություններ, օրինակ՝ վեր ունիլ «վերցնել», վեր քաղիլ «հավաքել, մաքրել», մտիկ տալ «նայել», վեռնուցի ա-նիլ «սարսափեցնել», ըզու անիլ «ճանապարհել», ծիկա տալ «ճշալ» կոխվւր տալ «շարշարվելով կովել», թոփ անիլ «հավաքել» և այլն:

Կցական բարդություններ, օրինակ՝ առուտուր, ըսօր, ըսքամ, հրօխպեր, մօքիր և այլն:

Իսկական բարդությունները կազմվում են հետևյալ կերպ.

ա. Բարդության բաղադրիչ մասերի միջև սովորաբար մտնում է ա հոդակապը, օրինակ՝ լիսաթաթախ, տնաշեն, փորաքավ, ջրատար, լիսադեմ, կոնատակ և այլն:

բ. Եթե բարդության երկրորդ եզրը սկսվում է ձայնավորով, ապա հոդակապ չի դրվում, օրինակ՝ աղաման, պարզերես և այլն:

Հոդակապ չ'են ստանում նաև մի շարք ուրիշ իսկական բարդ բառեր, որոնց երկրորդ եզրը, սակայն, սկսվում է բաղաձայնով, օրինակ՝ քնթկալ, ձնհալ-ճրագթաթ, էրէսծէծանք և այլն:

2. Ածանցում

§ 330. Լոռու խոսվածքում կենդանի և գործուն են հետևյալ ածանցները:

ի. -ական.— Կազմում է՝ ա) հարաբերական ածականներ, օրինակ՝ հօրական, մօրական, պապական. բ) գոյականներ, օրինակ՝ ազգական, գախտական, առուտրական. գ) —ական ձևով ունի ռդ կամ ած ածանցների նշանակությունը, օրինակ՝ խռովկան, լծկան, կտրկան «խրտնած»:

2. -անի.—«Մի բան ունեցող», բացառապես գործածվում է ածական կամ թվական որոշիչների հետ, օրինակ՝ երկու-դոնանի, ֆինգ-աշֆանի, մենն-ֆրանի, իրեֆ-գլխանի և այլն:

3. -անց.—Կազմում է մի քանի մակբայների, ինչպես՝ երեսանց, սրտանց, շապկանց:

4. -անի, -օնի, —Գոյականներից և դերանուններից կազմում են անեղական բառեր, օրինակ՝ Սնականի, Նալբանդանի, Ալեֆանի, խնամօնի, տառօնի, մեռօնի, ձերօնի և այլն:

5. -ելիք.—Կազմում է գոյականների՝ ցույց տալով մի բանից շինված որոշ տեսակի առարկաներ հավաքական նշանակությամբ, օրինակ՝ վոսկյեղեն, էրծաթեղեն, երկաթեղեն և այլն:

6. -ելվ.—Կազմում է տեղ ցույց տվող մի քանի մակբայների, ինչպես՝ նեխելվ, վիրելվ, դրսելվ:

7. —երեն.—հայերեն, քուրֆերեն, վրացերեն, ընդերեն և այլն:

8. -բի, ֆի—Համապատասխանում է արդի հայերենի ի, ենի ածանցներին. կազմում է ծառանուններ, օրինակ՝ խնձորբի, տան-ձրբի, կաղերբի, աճաբբի, բարդբի, դամբլի և այլն:

9. -իկ, լիկ.—Դրվելով մի քանի ածականների վրա նրանց տալիս է փոքրացուցիչ-փաղաքշական նշանակություն, օրինակ՝ մոդիկ, սոտլիկ, ձախլիկ, կառնիկ, կոկիկ. կա նաև հաստիկ բառը, որ նշանակում է անդուր հաստ:

10. -իշ.—Կազմում է գործողի կամ գործիքի անուն, օրինակ՝ փրկիշ, մատնիշ, ֆերիշ, սրբիշ:

11. -իֆ.—Դրվելով անորոշ դերբայների վրա կազմում է գոյականներ, օրինակ՝ վառելիֆ, հաֆնելիֆ, ասելիֆ, խմելիֆ և այլն:

12. -յան.—Կազմում է ազգանուններ, օրինակ՝ Արամյան, Սար-բրայան, Սահակյան և այլն:

13. -անօց, -նօց, -օց.

Անօց ածանցը ա) գոյականներից կազմում է գոյականներ, որոնք ցույց են տալիս առարկայի տեղը, օրինակ՝ գծանօց, խոտանօց, անգլալանօց.

բ) թվականներից և արժեք ու չափ ցույց տվող բառերից կազմում է չափական թվականներ և արժեք ու չափ ցույց տվող բառեր, օրինակ՝ իրեֆանօց, հնգանօց, կօպեկանօց, փքանօց, տասսանօց, լորանօց և այլն:

Նոց ածանցը կազմում է հագուստեղեն, անոթ ցույց տվող բառեր, օրինակ՝ գօգնօց, մատնօց, ակնօց:

Օգ ածանցը ա) բայարմատներից կազմում է գործիք, անոթ և այլն ցույց տվող բառեր, օրինակ՝ խառնօց, սոօց, ֆերօց, ջնջօց, ֆրօց. բ) բնաձայնական բայարմատներից կազմում է գործողության անուն ցույց տվող բառեր, օրինակ՝ խշշօց, փսփսօց, վշվշօց, սրվսրվօց, շվշվօց և այլն:

14. -առ.— Կազմում է ածականներ՝ ցույց տալով մի բան ունենալը, վրան կրելը, օրինակ՝ կեխառտ, յէղառ, մրոտ, մագառ և այլն:

15. -շէք.— Գործածվում է մի քանի բառերի մեջ, օրինակ՝ կարօղշէք, բէրօղշէք:

16. -ստան.— Ցույց է տալիս երկիր, օրինակ՝ Հայաստան, Վրաստան, Հնդկաստան, Ռուսաստան և այլն:

17. -վարի.— Նշանակում է ձևով, օրինակ՝ գլեղավարի, մառքավարի, իշավարի և այլն:

18. -վոր, ավոր.— Ցույց է տալիս մի բան ունենալը, վրան կրելը, այլև գործողի անուն, մի բանով պարագող, օրինակ՝ պոշավոր, թեղավոր, զօրավոր, ձիավոր, նհալոր, սփվոր, կեղծավոր, մեղավոր, աշխատեղվոր և այլն:

19. -ավուն.— Կազմում է նվազական աստիճանի ածականներ, օրինակ՝ յէրգարավուն, դեղնավուն, սեղավուն:

20. -ցի, -ացի, -եցի.— Ցույց է տալիս ա) մի տեղի բնակիչ լինելը, օրինակ՝ լուեցի, ֆախլեցի, թիֆլիզեցի, կուրթանեցի, ուռուտեցի, կիրօպականցի, արարանցի և այլն. բ) մի ազգի պատկանելը, օրինակ՝ վրացի, գլխմանացի, անգլյացի և այլն:

21. -ացու.— Ցույց է տալիս մի բանի համար պիտանի, սահմանված լինելը, օրինակ՝ մաացու, շապկացու, շալվարացու, սերմացու և այլն:

22. -ութիւն.— Կազմում է վերացական գոյականներ, օրինակ՝ լավութիւն, մեծութիւն, բարեգամութիւն, ախպերութիւն և այլն:

23. -ութ.— Ցույց է տալիս տեղը, ուր մի բանից շատ կա, օրինակ՝ մօշուտ, անարկուտ, դամշկուտ (եղեգնուտ):

24. -ուց.— Կազմում է մի քանի ժամանակի մակբայների վաուց, մօրուց, պոնուրուց:

25. -ովի.— Բայերից կազմում է ածականներ, օրինակ՝ բերօվի, չրօվի, շիբօվի, ծալօվի, ֆցօվի, կծօվի և այլն:

Ժխտական նախածանցներից գործածական են միայն աճ և չմասնիկները: Աճ նախածանցով կազմվում են բազմաթիվ բառեր, օրինակ՝ անլիզու, անխելք, անֆոտ, անքուն, անմէր, անհէր, անմեղ և այլն: Չ նախածանցով կան մի քանի բառեր, ինչպես՝ չտէս, չբէր, չկամ և այլն:

Չ Ո Ր Ր Ո Ր Գ Մ Ա Ս

Ն Մ Ո Ւ Շ Ն Ե Ր

ԳՅԻՔԱՐ ԲԻՁԷՆ

(Ստեփանավանի շրջանի Գյաղգյառ գյուղ)

Մեր գլեղըմը մի մենձ մառթ կար՝ անըմը Գյիքոր: Էտ Գյիքոր բիձէն սաղ օրը քընած էր ըլըմ: Վոր հառցընըմ ին թէ՛ ա՛յ Գյիքոր բիձա, ըդքամ քընիլ կըլի, վոր դու էս քընըմ, բա կըշտա՛նըմ չէս քընիցըդ: Գյիքոր բիձէն ասըմ էր.

— Ա՛յ բալէք, ջահէլ վախտըս մի քըշէր գոթան էմ գնացէլ, անբուն էմ մընացէլ: Էն օրվանի դէսը ինչդար քընըմ էմ՝ քունըս կարըմ չէմ առնէմ:

ԽԸՌՈՎԵԱՆԸ

Մեր գլեղացի Համբօն շատ խռովկան մառթ էր: Մի օր էլ դա տանըցոնց հէտ կըռիվ ա անըմ, խըռովքմ, չէննա իրա հըրօխպօր տըղի հէտ գընըմ ա մէրին փէտի: Աշունքվա մոշի լավ վախտըն ա ըլըմ: Դըրա հըրօխպօր տըղէն ինքը հա մոշ ա քաղըմ ուտըմ: Մըն էլ տէնըմ ա, էտ Համբօն մոշին հէշ մըտիկ էլ չի անըմ, գըլուխը կախ իրա բանին ա, դարմանըմ ա:

— Ա՛դա Համբօ, էտ խի՞ չէս մոշ ուտըմ:

Համբօս թէ՛

— Յէս տանըցոնց հէտ խըռով էմ:

— Ա՛րա, հօ տանըցիք ըստի չէն. տանըցոնց հէտ խըռովէլ էս, հանգըմը մոշ չէ՞ս ուտըմ:

Իլլաշ չի ըլըմ, Համբօս մոշին մոդ չի գալի:

ՇԸՏԱԿՅԷՐԸ

Սուքօյի պէս շըտակէր մառթ սաղ խօըմը վայթէ ըլէր վոչ:

Մի հացի նեղ տարի էս Սուքօն բաբօվ գընըմ ա Զալալօղլի հա-

ցի: Մի մէշօկ հաց ա առնում, դընում բաբէն, նըստում յէդ գալի: Ճամփին հա ձեռը յէդ ա տանում, մէշօկի միշիցը հանում ուտում: Վոր հասնում ա տուն, բաբիցը վէր ա գալի, կընգանը ասում:

— Ա՛յ կընիկ, բաբըմը մի մէշօկ հաց կա, դընա վէ բի:

Նաչար կընիկը դընում ա տէնում բաբի միջին մի դառդագ մէշօկ:

էտ տընաքանդը մի մէշօկ հացը կլէրէլ էր:

ՇՕՂՈՆ

Դուր աշկօլ տալուն հըվատում չէք, հըմա յէս հըվատում էմ, աշկօվըս շատ բան էմ տէհէլ:

Ջահէլ վախտըս մի օր րիկնադէմին բալկօնըմը նստած ինք: Մին էլ մեր թաղը դալմադալ ընգավ: Իմացանք, վոր Սուքօյանց շունը մեր հըրէվանի վոտը փիս կըծէլ ա: Մի քիչ յէդը դըրա գանգաւ Շօղօն դուրս էկավ, իրանց բալկօնիցը ըսկըսէց աստոճ կանչիլն ու անըծիլը: Վեռըմն էլ թէ՛

— Ասասնի խընթըրէլ էմ՝ տունըտ բըրիշակ ըլի գըլխիտ:

Ա՛յտա, հըլա Շօղօս տուն չէր մըտէլ, մըն էլ Սուքօյանց տունը գըռտալէն փուլ էկավ:

Մի օր էլ հօրըս հէտ հազըրված մէրին ինք գընում: Էկանք հասանք գյէղամէլ, մըն էլ տէհանք Շօղօն առաշնէրուս դուս էկավ, մի թառս մըտիկ արավ ու գնաց:

Հէրըս թէ՛

— Ադա, յէգանոնց գըլուխը շո՛ւտ տու, տուն էնք գընում, գոռձնէրուս աշօղալ չի, Շօղօն թառս մըտիկ արավ:

— Ա՛յ հէր, անիլ մի, ըլիլ մի, հազըրվէլ էնք, ըսօր էլ լավ օր ա, գոռձից էլ թնթէվ էնք, գընանք էտ մի ցավիցն էլ պըռծնէնք:

— Զէ՛, յէս դըրա աշկը փոռցէլ էմ, մեր գլխին մի փոռցանք կըգա:

Վեռը հօրըս մի հընարօվ համօղէցի գընացիներ: Փէտը կըտըհէցինք, բառցէցինք բաբին, յէզնիքը լըձէցինք, հէնց ուղէցինք դու ըլէնք, անդէր քարը ափի տակիցը դուս էկավ, բաբէն թօլ էլավ դըրա ձորը: յէզնիքն էլ փշացան, բաբէն էլ:

Ըթէ բանէր, ախպէ՛րըս: Դէ արի աշկին հըվատալ մի:

ՊՅԵԶԸ

Հըրօխպօրըս սըռտին դառդ էր էլէլ, վոր ջահէլ վախտը իրան խաշտադակէլ էն գյէղօվը մին՝ մըթամ ինքը սուտլիկ մառթ ա:

Ամէն հէտ պոյէզ տենալու յա թէ չէ պոյէզ նստելու միտն էր ընգնում էտ պատմութիւնը:

Հըրօխպօրրս ղըրգըմ էն Թիֆլիզ խոզ ծախէլու: Ծախըմ ա պըռծընըմ, մի լավ էլ քախկըմը ման գալի, էլ յէտ սարէրօվը գալի գյէղը: Վոր տեղ ա հասնըմ, գյէղի մենծէրը կանչըմ էն օդէն, թէ արի քախկիցը պատմի, ի՞նչ տէհար, ի՞նչ շըտէհար:

Սա վոր ինքն էլ շատ էր ըրմացել պոյէզի վըրա, հէնց մըննըմ ա օդէն թէ չէ, պոյէզիցն ա ըսկըսըմ, թէ սէ-սը բան. տընէրը իրար յէննա կապած գընէին:

— Ադա, բա գօմէշ, յէղը լըծած շըկա՞ր,— հառցընըմ էն հը-լիվորնին:

Հըրօխպէրըս թէ՛

— Մի բան էլա կար վոչ լըծած, տընէրը իրանց-իրանց գըն-էին:

— Ա՛դա բէղասըլ, մանչըմ չէ՞ս մեզ պէս մառթկյէրանցը ձևո էս առնըմ: Դէ դո՛ւս իլ ըստիան, շըվաքըտ ըրէվա վոչ:

Դա օրթըմ կըրակն ա ընգընըմ, հըվատըմ չէն:

Օգիցը դուս էն անըմ, սաղ գյէղըմն էլ խայտառակըմ:

ԺԱՍՏԸ

Մուրադանց նիկօլը շատ ըսկուպօյ մառթ էր: Մըհէտ մի օխ-տըն-ութ ֆոքօվ ղըրա առտը հընծըմ ինք: Օրն էկավ ճաշ դառավ, ղըրանց տանիցը հաց բերօղ չէլավ: Ինքն էլ ըռավոդվանի հա հըն-չըմ ա ու հընծըմ, վոնչ հացի անըմ ա տալի, վոնչ էլ դինջանալու:

Գյէժդանգյէժ ղըրա կընիկն ըէվաց: Բէրուց բաց արավ, հաց չէնէց, մենք էլ թըռթինգնէրուս կըտրված նըստէցինք հացի: Բէ-րածն էլ ինչ ա՛ մի կատօլ սըպաս, մի քանի հատ էլ հաց: Է՛, մի շընչըմը կյէրանք պըռծանք, հըմա օխտն-ութ ըժդահա սօված տը-ղամառթ, վո՞րդիան կըշտանանք:

Նիկօլը բըթալը լիզէց, վէ կացավ թէ՛

— Ա՛յտա, ընքամ կյէրանք՝ յէղը դառանք:

Մեզանի միներ թէ՛

— Ա՛րա, դու էդ վո՞նց յէղը դառար. մենք հըլա մոզի էլ չէնք դառէլ:

Դի՛ի առավ ժ. Ճշմարիտյանը՝ Երևանի պետ. համալսարանի հաշոյց լեզվի ամբիոնի դասախոս:

ՔԱՐԻԿՅԷՆՔԱՆԸ¹

(Ստեփանավանի շրջանի Գյուլագարակ գյուղ)

Ժամանակով մի մառթ ու մի կրնիկ էն ըլըմ: Էս մառթ ու կրնիկը իրար հըվանէլուս չէն ըլըմ: Մառթը կրնգանն ա ասըմ շաշ, կրնիկը մառթին, ու սաղ օրը կըռվէլուս էն ըլըմ:

Մի օր էլ մառթը մի քանի փութ յէղ ու բրինձ ա առնըմ, տալի մըշակի շալակը, տանըմ տուն:

Կրնիկը ջըգըրվըմ ա:

— Ա՛յ, վոր ասըմ էմ շաշ էս, հըվատըմ չէս. ըսքամ յէղն ու բրրինձը միանքամից ընչի՞ մա՛ էս առէլ բէրէլ. հօրըտ քչէլէխն էս տալի, թէ տըղիտ հըռսանիքն էս անըմ:

— Ի՞նչ քչէլէխ, ի՞նչ հըռսանիք, ա՛յ կրնիկ, ի՞նչ էս խօսըմ, տար պըհի, բարիկյէնթանի հըմա յա:

Կրնիկը հանգըստանըմ ա, տանըմ ա պըհըմ: Մի վախտ անց ա կյէնըմ, էս կրնիկը ճամփա ա պըհըմ, ճամփա ա պըհըմ, բարիկյէնթանը գալիս չի: Մի օր էլ շէմքըմը նըստած ա ըլըմ, տէնըմ ա մի մառթ վըռազ-վըռազ համփօլն անց ա կյէնըմ: Ձեռը դընըմ ա ճըկատին ու ձէն տալի:

— Ա՛խպէր, ա՛խպէր, հըլա մի կաղնի:

Տըղէն կաղնըմ ա:

— Ա՛խպէր, բարիկյէնթանը հօ դու չէ՞ս:

Անցվորականը տէնըմ ա, վոր էս կրնգա ծալը պակաս ա, ասըմ ա՛ հա ասէմ, տէնամ ինչ ա դուս գալի:

— Հա՛, յէս էմ բարիկյէնթանը, քչիրա ջան, ի՞նչ էս ասըմ:

— Էն էմ ասըմ, վոր մէնք հօ քու ծառէն չէնք, վոր քու յէղն ու բրինձը պըհէնք: Ինչ վոր պըհէցինք, հէրիք չէ՞ր... մանըմ չէ՞ս... ընչի՛ չէս գալի քու ապրանքը տանըմ...

— Դէ էլ ի՞նչ էս նեղանըմ, քչիրա ջան, յէս էլ հէնց դըրա հըմա էմ էկյէլ, ձէր տանն ի ման գալի, քըթնըմ չի:

— Դէ արի տար:

Էս մառթը նի ա մըտնըմ, սըրանց յէղն ու բրրինձը շըլակըմ ու Այըրունդը դէս ա անըմ, էրէսը դըբա իրանց գչէղը:

Մառթը գալիս ա տուն, կրնիկը ասըմ ա.

— Հա՛, էն բարիկյէնթանն էկավ, իրա բանէրն իրան սեվցըրի տարավ:

— Ի՞նչ բարիկյէնթան... Ի՞նչ բանէր...

¹ Քարգմանություն Հովհ. Քումանյանից:

— Ա՛յ էն յէղն ու բըրինձը... Մըն էլ տէնամ՝ վիրէվիցը գալիս ա. մեր տանն էր ման դալի. կանչէցի, մի լալ էլ խալտառակ արի, շալակը տըվի տարավ:

— Վայ քու անխելք տունը քանդվի, վոր ասըմ էմ շաշ էս— շաշ էս էլի... Վո՛ր կըռան վըրա գընաց:

— Այ էն կըռան վրա:

էս մառթը ձի ա նըստըմ, ընգընըմ բարիկյէնթանի քըմակիցը: Ճամփին բարիկյէնթանը յէդ ա մըտիկ անըմ, տէնըմ ա՝ մի ձիավոր քըշած գալիս ա: Գըլիսի ա ընգընըմ, վոր սա էն կընգա մառթը պըտի ըլի:

Գալիս ա հասնըմ իրան:

— Բարի օր, ախպէրացու:

— Աստու բարին:

— Հօ էս ճամփօվը մառթ չի անցկա՞ցավ:

— Անց կացավ:

— Շըլակին ի՞նչ կար:

— Յէդ ու բըրինձ:

— Հա, հէնց էտ էմ ասըմ: Ինչդա՞ր վախտ կըլի:

— Ահագին վախտ կըլի:

— Վոր ձին քըշէմ, կհա՞սնէմ:

— Վո՛րդիան հասնէս, դու ձիօվ, նա վոտօվ: Մինչէվ քու ձին շոռս վոտը փոխի—մի՛ն, է՛րկու, ի՛րէք, չո՛ռս—նա էրկու վոտօվ մի՛ն-է՛րկու, մի՛ն-է՛րկու, մի՛ն-է՛րկու, թէզ-թէզ կյէթա, անց կը-կյէնա:

— Բա վո՞նց անէմ:

— Վո՞նց տես անիլ, ուզըմ էս ձիտ թօղ իմ կըշտին, դու էլ նըրա պէս վոտօվ վազդի, բալթի հասնէս:

— Հա՛, էտ լավ էս ասըմ:

• Վէր ա գալի, ձին թօղըմ սըրա կըշտին ու վոտօվ ճամփա ըն-գընըմ:

Սա հէռանըմ ա թէ չէ, բարիկյէնթանը շալակը բառցըմ ա ձի-ուն, ճամփէն ծըռըմ, քըշըմ:

էս մառթը վոտօվ գընըմ ա, գընըմ, տէնըմ ա հասնըմ չի, յէդ ա դառնըմ: Յէդ ա դառնըմ, տէնըմ՝ ձին էլ չի կա: Տուն ա գալի: Թա-գա ըսկըսըմ էն կըռվիլը, մառթը յէդ ու բըրընձի մա, կընիկը ձիու:

Մընչի ըսօր էլ մառթ ու կնիկ դեռ կըռվըմ էն: Սա նըրան ա ա-սըմ շաշ, նա սըրան, իսկ բարիկյէնթանը լըսըմ ա ու ծիծաղըմ:

Տե՛հտը բաբառայինի վերածեց Վ. Սուրխայանը՝ Ստեփա-

ճափանի շրջանի Դյուպազարակ գյուղի միջնակարգ դպրոցի հայուց
Լևզվի և գրականության ուսուցիչ:

ՎԱՆԿՈՏ ՀԱՆՔՍԸ
(Գուգարբի Դեբեդ գյուղ)

էտ օրը Թաթոս բիձէն իմացել էր, վոր նազուխանանց Սէդ-
րակի տղէն գլէ ա սըպանէլ: Դուզ ա, Թաթոս բիձէն ջահէլ վախ-
տը մէն-մէնակ գլիլի բօլուկ ա քշէլ, շատ անքամ էլ գլիլանոնց հէտ
կոխ ա բռնէլ, հըմա ուզըմ էր դուզն իմանա, թե բանը վոնց ա ըլէ:

Դյէղամիջըմը մի քանի ջահէլնի ին հըվաքվէլ: Թաթոս բիձէն
դնաց նրանց կուտը: Մինը տեղիցը վէ կըցալ ու Թաթոս բիձուն
նըստըցրուց ընդի: Բիձէն գըլխի փըփաղօվ ըրէսի քըռդինքը սըր-
փէց ու կոխկի ջահէլին հըրցըրուց.

— Ասըմ էս նազուխանանց Սէդրակի տղէն գլիլի վոտիցը
բոնեւ ա ու վոխշարն ըզատէլ նրա ճան՝գիցը, մե՛ր տղա:

— Հա՛, Թաթոս բիձա, մըն էլ էն տէհանք գլէրմաղը գլիլի գըլ-
խին վէ բէրուց: Հըմի գլէլը վոնց ա օռնըմ, վոնց ա օռնըմ... նրա
ձէնից ոաղ ձորէրը դըմդըմըոցն ընգան: Հըմա դէխու Սուքօն գլի՛թ
չէր, վոր գլիլին թօղ անէր, մի լավ տվուց, ախցան շինէց...

— Բա էտ անասունը շօբանին վընաս չըտըվո՞ւց...

— Զէ՛, ըսկի կ՛արաց վոր ժած գա...

— Հա՛, էփէչա տըղա յա ըլել... Բա ըտիան դէնը ի՞նչ արավ,
ախպօր բալա:

— Ըտիան դէնը յըրալու վոխշարը մենք վէ կըլանք, ինքն էլ
սատկած գլիլի վոտիցը քաշ տըվուց, էկանք բինէնին: Հըմի խալ-
իւր հըվաքվէլ ա ու թըմաշ ա անըմ: Դէ, շատը գլիլի մէնակ անըմն
ա իմացել: էկան թօփ ըլան, յէքա ժողովուրթ հըվաքվէց: Մինը տա-
լավ էտ յըրալու վոխշարի դըմակին բանըման քսէց, մինն էլ ըւ-
կըսէց գլիլին մաշկիլը: Մի քանիսն էլ նստեցին ու ըսկսէցին պատ-
մութիւննի անիլը: Ամէնքն իրանց քաջութիւնն ին պատմըմ: Մըն էլ
վորդիան վորդի էն վախկոտ Հանէսը, բիձա ճընանչըմ էս չէ՝ Հա-
նէսին:

— Հա՛, ճընանչըմ էմ: Հըմա վախկո՞տ ա վոր...

— Հըմ, գլիդէս վոչ: էս ա ասէմ: Հա՛, էտ Հանէսն էկավ նըս-
տէց ու անգաճ ա դընըմ: Մըն էլ մտիկ անէմ տէնամ դա մի-մին
դուխն ըրօրըմ ա... էտ հըզըրըմը (ժամանակ) կշտիս նստած Պէտ-
րոս բիձու կոխկը բոթէցի ու ասի. «Պէտրոս դայի, հըլա Հանէսին»:
Պէտրոս դային մըն էլ ձէնով ասավ.

— Հանէս, հըլա պատմի, թէ վոնց ալապօստուցը վախէցիր ու մընչե խըռատի թալէն» մին ճղէցիր:

Մըն էլ Հանէսը վէ կըցալ, ընգաճի քամակը քորէց ու թէ՛

— Տղէ՛ք, կնիկս խնոցին հարըմ ա, գնամ քջամագ անէմ:

Ընդիան ըժդահա Վանօն վէ կըցալ, ձեռները դրուց դրա ուսին ու տէղը նըստըցրուց: Զիմ վրա թափէցին, թէ պատմի, հա պատմի: Պէտրոս դալին էլ ձեռի շօմբախը շըհանց տվուց, թէ հըլա փոռց կաց ու պատմիլ մի, կոխկերըտ սալ-շարդ կանէմ:

Դէ՛, Հանէսն էլ քանի գլխանի ա, վոր շօմբախի կօպալը տէնալուց յէղը սիտտ անի գնա խնոցի հարի: Հանէսը բօղաղը մաքրէց ու ըսկսէց.

— Տղէ՛ք ջան, դէ, դուղ ա, էդ լըպըստրակիցը դէնը ինձ վախկոտ էն ասըմ, համա դէ յէս ըտքան էլ վախկոտ չէմ:

— Տօ դէ ապալօստուցը խօսա է՛, ի՞նչ էս նաղըլըն անըմ, տէնըմ չէս ըսքան խալխը քեզ էն ճամփա պըհըմ,—էն կոնիցը շօմբախի կօպալը թաղա շհանց տվուց Պէտրոս դալին:

— Պէտրոս դալի, քչի մատաղ, աստոժ համփէրութինը մատթի հըմա յա ըստեղծէլ, էդ վո՞նց ա դու համփէրըմ չէս...

— Նալլաթ քեզ շար սըտանա... ըր՛, յէս քու... բէրանըս ընչէր ա գալի...

— Ասըմ էմ, ասըմ, հէր օրշնած, էլ ընչի էս չըրանըմ...

Ու Հանէսն ըսկըսէց իրա պատմութիւնը:

— Բանը թհէնց ըլալ:

Զոռս թէ հինգ տարի աղաք էր: Աշունքվա մի լավ օր ծըղիկը վլ կալա, մի հատ խուրջին ուսըս գձէցի, մի կտոր էլ թօգ, ասի գընամ հանդէրը պտըտեմ թէ տանձ կըլի՝ տանձ կըէրէմ, թէ չէ՝ ծըղիկը մոշօվ կըբքնէմ, մի շալակ էլ խոտ կանէմ: Արևի թալի կըշտի էն վէրի մամխուտըմ մի լավ մեղրատանձըքի կա: Դուղ ա, տանձըքու քջօքը կոկլիկ ա, վէրըլիը դժար, հըմա գլիդեք թէ Հանէսը վախօղ ա: Տանձըքուն մի ճուխկն ունի, ըտոր ծէրը հասնըմ ա մինչև ի նրա կոխկի խնձորըքուն: Խնձորըքուն վէր ըլիլն էլ հու հաղ ու պար: Գնացի էտ ճըղնովը վէր ըլա, մի բօլ տանձ թափ տվի, տակը թեղ արի ու վէր էկա: Խուրջնի էրկու աճկը լըցրի: Խուրջինն ուսըս գձէցի: Էն յառի գլխիցը դըվէրէլիս աճկըս ընգալ ճամփու տակի մոշուտին: Մըն էլ ինչ տէնամ, աճկըտ էն բարին տէնա, մոշը սեվին ա տալի, ամէն միինը մի կկալի շափ: Տէհա վոր ընարատ մոշուտ ա: Ասի՛ էս հու լավ ըլալ, էնա ծըղիկըս էլ մի լավ կըքնէմ էտ մոշիցը ու բեռըս թամամ տուն կգնամ: Խուրջինըս ջըղըրըմը (նեղ արհեստ) վէ գրի ու մտա էտ մոշուտը:

Հըլա ծըղըկի տակը բլօլեւ չէր, մըն էլ տէնամ մոշի թուփը ժած ա գալի: Էտ մոշի թփի գլխիցը մի բան էլա ըրէվըմ չի: Բանի տեղ չըղրի, ասի հըլբաթ մոշահալ էր՝ թփիցը թռալ, թուփն էլ ժած էկալ: Ձեռքս մէգնէցի խօթօռ մոշէրին. Էտ հըղըրըմը սաղ թուփը ժած ընգալ: Մի կասկած ընգալ սիւտըս. ա՛յտա, յարար էս խի՞ ա թուփը ժած գալի: Մի բան գլիդէմ, վոր տանձի ու մոշի վախտը էս կրոնէրին առչ ա ըրեմըմ: Հըմա դէ ինձ ու ինձ փընթփընթըմ էմ, թէ օլ ա գլիղըմ ինչ էր, դնաց պըռծալ: Ձեռքս թազա մէգնէցի էն խօթօռ մոշէրին՝ էլլէտ սաղ թուփը ժած էկալ: Ըստի վախէցի: Ախր դուշը կարաւ շի ըթէնց ժած տա, վոնց վոր մինը բըռնի թփի բօքիցն ու շըղիհարի: Էդ կըռնեքին մառթ էլ չէմ տէհէլ, թէ ասէմ նա էլ թփի տակիցն ա մոշ քաղըմ: Ի՞նչ անէմ: Ձեռիս մի զադ էլա կա ոչ, վոնչ թվանք, վոնչ էլ զօնլա մի քլօռ տապօռ: Մի պուճուր գանսկ կա՞ն էն էլ զօռօլ ճիպոտ կըտրի: Ինձ ու ինձ միտկն կմ աննըմ՝ մըն էլ վոնց վոր մինը կացնի քփօլ մոշըքու բոքին վէ բէրի, խուփը շըխշըխկոցն ընգալ: Ասի, Հա՛նէս ջան, էլ ինչ էս էշացէլ, առչ ա վոր կա, գլուխըտ պոծացըրու:

Մըղիկն ըտի թօղ արի ու էտ դօշի խոտերիցը բռնէլօլ, չոքինպոճոկին անէլօլ դուս էկա ջըղրին ու փախա: Փափաղըս էլ մի անդէր մասրքի բռնէց, հըմա դէ փափաղի հըմա մտածօղն օ՞վ ա: Էտ էլ դրա ձեռին թօղ արի ու վո՞նց էմ փախըմ, աճկիս աղարին բան չի ըէվըմ: Խըռատի թալըմը քըռղընքամխած գընըմ ի, մըն էլ ալնամ վոխշարի սուրու: Նոր ըստի ըռանգըս տեղն էկալ: Էս մեւր Մամկոնն էլ յափնջին ուսէրին, գլէրմաղին թինզը տված կաղնած էր թմբի գլխին վոնց վոր Ընդրանիկ փաշէն: Էն ասլան շնէրն էլ կոխկին, վորը թեւ ըլած, վորն էլ պոչն ա պըտըտըմ: Ձէն տվի. «Ա՛րա Մամկոն»: Շնեքն իմացան ու դըբա ինձ էկան: Մամկոնն ա՛ շուս, ա՛ շուս անէլօլ հէտ ածալ շընէրին: Տէ՛հալ, վոր առանց փրփաղի էմ ու բաբաթ (մի քիշ) էլ դողացընըմ էմ, ասալ:

— Արա, Հա՛նէս, ի՞նչ ա պըտահէլ:

— Էլ ինչ տի պըտահէլ, հըէն մեղրատանձըքու կըշտի մոշուռըմը մի հէ՛վարա (մեծ) առչ կա: Ձատ չէր մնացել ինձ ուտի:

— Վուա՛հ, արա դո՞ւզ էս ասըմ:

— Յէս էլ թէ՛

— Տօ գուռնաշի (ախըր նա գուռնա փշօղ էլ ա), բա չէս ըրէ՛ խա էմ, վոր սուտ խոսամ:

Նա թե՛

— Դէ արի գնանք:

— Մամկոն ջան, ո՞ւր գնանք:

— Գնանք տէնանք էս ինչ առչ ա, վոր քեզ սոտապատառ ա արկի:

— Վի՛ի, քյի մատաղ, գոռձ չունէս, դնաս ոչ, քոթկաթաղ կանի:

— Մըն էլ սա չըրացավ,— թյո՛ւ քու մառթ ասողին,— ու էն քլահլան շներին կանչելով զըրին-դիր ըլավ (բարձրացավ): Յէս էլ հեռու-հեռվանց նրանց քրմակիցը գընըմ հմ: Հըմա ահը սըռտըմս ա:

Վոր հասանք մոշուտի կուշտը, Մամկոնը շներին հիս տվուց մոշուտի վրա: Ալաբաշն ու Ղայթարը ձորը դըմբացնէլէն վրա ընկան էդ թփերին, մըն էլ էն թփի տակիցը, վորդի վոր առչը պըտի ըլէր, էրկու հատ ալապօստի դուս պոծան ու դբա դըյէր (դեպի վեր) փախան, շներն ընգան քրմակիցը: Յէս էլ մնացի զըրմացած, վեռնուցի ըլած: Մամկոնին խեղճ-խեղճ մտիկ արի ու ասի.

— Ադա, դուռնաչի, իմ տէհած առչը դրանք էն ըլէլ:

էս զուռնաչին փորը բռնել ա ու ծիծաղըմ ա:

— Հըրէ՛ն հա, քու առչէրը ասլան շներիս բռնըմն էն:

Մտիկ տակ տէնամ շներն ամենքը մի ալապօստի ըոխած գալիս են... Բա՛... ըսէնց ըլավ բանը...

Պատմեց Մարտին Պետրոսյանը՝ Երեանի պետ. համալսարանի ժուռնալիստիկայի բաժնի ուսանող:

ՓԵՇԱԿԸ ՈՍԿԻ Ա (Ալավերդու շրջանի Շնող գյուղ)

Ըլում ա չի ըլում, մի շատ հարուստ թգավոր ա ըլում: Վախատվախտ սա իր նազիր վեղիրնուցը թաքուն ըղքատի շորեր ա հագնելիս ըլում ու քաղքե քաղաք, գեղե գեղ մանգալիս ըլում, թե տենու խալիսը իր վրա ի՞նչ ա խոսում:

Մի գոնում էլ մանգալիս մի գեղում տենում ա մի սիրուն ախաչիկ, էն զաչգի սիրուն, որ մարդ տեներ, կոսեր ոնչ ուտեմ, ոնչ խմեմ շիմշատ բոցուն մտիկ անեմ:

Եբոր թագավորը տուն ա հասնում, էգսի օրը իր նազիր վեղիրնուն ասում ա. կերթաք էն փլան ու փլան տեղը մի գեղըցու ախաչիկ կա, ես նրան հվանել հմ, ասեք, որ թգավորն ուղում ա:

Նազիր վեղիրնին գնում են, գոնում թգավորի ասած գեղը, տենում են ախաչկանը, խելընկրուն գնում ա, մնում են մայիլ էլած: Ախաչկա հորն ու մորն ասում են, որ թգավորը նրանց ախաչկանը հըվանել ա, իրան կնիկ ա ուղում:

Գեղըցիին ինքն աղքատ մարդ, խելքը կտրում չէ, որ թգավորը լայնէդ անն իրանց ախշիկն ուզեն. հմա վերջը, եր նրան բզգրում են (նեղում, ստիպում են), ասում ա.

— Մենք թգավորի դուին ենք, երոր թգավորը հրամայում ա, մենք ինչ պտինք ասել. թող ուզեն:

Վերջն էս մարդը հարցնում ա իր աղջկանը. «Այ որդի, նաղիր վեղըրնին եկել են, ասում են, որ թգավորը քն ուզում ա, ի՞նչ ջուղար ես տալիս, ի՞նչ անենք»:

— Թգավորն ի՞նչ փեշակ ունի,— հարցնում ա ախշիկը:

— Վոս, ա՛խշի, ի՞նչ ես ասում, գժվել խո՞ չես. ի՞նչ փեշակ պտի ունենա թգավորը, նա ըշխարիս տերն ա, ինչ ուզէ՛ կոնն, ինչ ուզէ՛ կոսն, ոնցոր ուզե՛ կապրի, մենք չիմա էլ նրա դուին ենք:

— Զէ՛,— ասում ա ախշիկը,— իմ մարդը պետք ա մի փեշակ էլա գիգենա, ես անփեշակ մարդին կնիկ չեմ գնալ:

Թգավորը մնում ա վերքաշված: Հմա ինչ անն: Ախշկա ծերա դնում ա մի հեշտ փեշակ սըվորում— թղքադրութին: Երոր սըվորում պրծնում ա, մի լավ աննման թաղիք էլ իր նշանածի հմա ա գժում ու դրկում նրա կուշտը: Ախշիկը շատ հվանում ա, իրան հորն ու մորը մնաք բարով ասում ու նաղիր վեղընու հետ վեկենում գնում թգավորի կուշտը:

Թգավորն օխտն օր օխտը գշեր հրսանիք ա անում, պսակվում են նրանք, փառքով ու պատվով ապրում: Մի տարի ա անց կենում, թե կրկու տարի, թգավորն էլ եդ ռաջվա պես ըղքատի շորեր ա հագնում ու քաղքեն քաղաք, գեղն գեղ մանգալիս, թե տենու խալխն իր վրա ինչ են խոսում:

Մի դոնում էլ էտենց մանգալիս ընգնում ա էն դայդի մարդ-կերանց ճանգը, որ նրան ծախում են մի վենձավորի վրա, եր իմանում են, որ նա լավ թաղքադրութին գիդեն:

Վենձավորը սրան մի մութն օթախ ա տանում, բուրդ, անեղ, թափ տալի, որ բուրդ գդեն, թաղիք հարեն: Թգավորն էն դայդի թաղիքին ա գժում, որ սաղ աշխարհը ման իր եկել, հատն ու կտորը գդնով չիր: Մի դոնում վենձավորի կնիկն ասում ա. «Ա՛յ մարդ, բի մեր թղքադրին մի լավ թաղիք հարել տու, տար թգավորին փէշ-բաշ, բալքա մեղ մի բան բաշխեն»:

Վենձավորը լսում ա կնգա խոսքին, գնում ա թղքադրի կուշտըն ու ասում. «Ուզում եմ թգավորին մի բան փեշքաշ անեմ, մի լավ թաղիք հարեն, հմա լավ տես, էն դայդի թաղիք պտիս հարել, որ հատն ու կտորը ըշխարումն էլած չի ըլի. որ տանիմ թգավորի

օթախումը փոխեմ, մի մազի դղար ոնչ ավել գա, ոնչ պակաս. թե էս դաշդի թաղիք չես կարացել հարել, գլուխդ տալ կտամ:

Թգավորը որ էս լսում ա, սիրտը փորումն ուլխաղ ա ըլում: Դե՛ թգավորն ինքն ա էլի՛, իր օթախի լենքն էլ դիդե, երկկնքն էլ: Թգավորը դրուստ վենձավորի ըսածի պես մի թաղիք ա հարում, եզի կռանն էլ գրում իր կնգանը, որ իրան տեղը շատ տարգուն (նեղ, դժվար) ա, գա ըզատե: Հմա էն դաշդի ա գրում, որ մենակ թգավորի կնիկը կարեր կարգալ:

Վենձավորը շատ ուրախանում ա. վեր ա կալնում էս թաղիքը, թգավորի ամարաթնին մին ա ասում ու գնում:

Նազիր վեզրնին թգավորի կնգանը իմաց են տալիս, որ իրան մի թաղիք են փեշքաշ բերել: Թգավորի կնիկը թաղիքը տուն ա բերել տալիս, փոում օթախումը, տենում, որ ոնչ մի մազը ավել ա, ոնչ մի մազը պակաս: Էն սահաթը նա խելլամիշ ա ըլում (հասկանում), թաղքի շորսի կուռը լավ ա կն ա ածում, լավ մտիկ տալի, մե պենջղումը (անկյունում) տենում ա գրած բան. կարգում ա, իմանում, որ թգավորի տեղը տարգուն ա, կարգալնու բաշտան նա սըփըթնում ա: Հեշվել էդ վախտը թգավորը շատ էր ըղքատի շորերի հագած ու ման եկած, շաբաթներով, ամիսներով ու տարով եղացած, հմա որ ասես գլխովն անցկացած չէր, որ թգավորի զըլուխը էդ օյինը կըզեր:

Էն սհաթն եկտ հրամատում ա, որ էն թղքադրին սաղ-սալամաթ իր կուշտը բերեն:

Նազիր վեզրնուն էս վենձավորի հետը ղրկում ա, գնում են նրա տունը, մտնում են մութն օթախը, թգավորն էն դաշդի փոխված ա ըլում, որ նրան էլ ճընանչում չեն: Նրան բաղնիս են տանում, լեղացնում, թազա շորեր տալիս, որ հագնու, տանում են թգավորի ամարաթնին: Վենձավորը նրան խրատ ա տալիս. ըսենց կանգնի, ընենց կանգնի, ընենց զլուխ տուր, էս ասա, էն չասես. մի խոսք նրան ամեն բան սվորցնում ա, թե թգավորի կշտին ի՛նչ պտի ա-սել, ի՛նչ չէ:

Թգավորը որ մտնում է իր օթախը, կնիկը նրան էն սհաթին ճընանչում ա. ընկնում ա նրա խտիտը, փթաթվում, պաշաշորում... շատ ուրախանում:

Դրուստ ես ասել, այ կնիկ,— ասում ա թգավորը,— դրուստ որ դարդակ թղքադրութինն էլ թգավորութենիցը բարձր ա:

Խերն էստի, շառն ու շահմաթը լեզգու գլխին:

Տիգրան Նավասարդյան, Հայ ժողովրդական հեփաթներ, հին-դերուրդ գիրք, Տփլիս, 1889, էջ 74—78:

Սույն հատորի 32—78-րդ էջերում տեղ են գտել Լոռու բարբառով գրի առնված 7 հեքիաթ: Տ. Նավասարդյանը գրում է, որ դրանք Հմայակ Մաթինյանցի ուղարկած հեքիաթներն են, որ «սյարունը ժողովել է Շնող գյուղում (Լոռու նահանգում) և գրել բուն տեղական բարբառով» (ընդգծումն իմն է—Մ. Ա.): Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ Հ. Մաթինյանցը հեքիաթները գրի է առել ոչ թե գիտական, այլ հայերենի սովորական ուղղագրության, որի պատճառով էլ այդ տեքստերը լրիվ ճիշտ գաղափար չեն կարող տալ բարբառի հնչյունական օրինաչափությունների մասին: Այսպես, այդ տեքստերից ելնելով հնարավոր չէ իմանալ, թե բառամիջում երբ ենք ունենում ե(իէ) և ո(ուօ) և երբ է ու օ հնչյունները, որովհետև և՛ ե-ն, և՛ է-ն սովորաբար տառադարձված են ե տառով, իսկ ո-ն ու օ-ն՝ ո տառով: Կամ՝ հեղինակը ելնելով գրական հայերենի ուղղագրությունից գրում է քգավոր, մարդ, վերջ, բուրդ և այլն (փոխանակ՝ թքավոր, մառթ, վեռչ, բուռթ):

Հ. Մաթինյանցի տեքստերը բավականին ճիշտ գաղափար են տալիս Լոռու խոսվածքի ձևաբանական համակարգի մասին:

Մենք մեղ իրավունք չենք վերապահել որևէ փոփոխություն կատարելու և լիովին հավատարիմ ենք մնացել հեղինակային տեքստին:

ՏԱՏԻՍ ՊԱՏՄԱՄՆՆԵՐԻՑ

(Ավավերդու շրջանի Այգեհատ գյուղ)

— Տատի՛, ինչի՞ց է, որ մեր պապը շատ հարուստ է եղել, իոկ նրա եղբայրները՝ աղքատ:

— Զիր լիս դառած պապը գլխից եինչ ըշխատելուր մառթ էր, սաղ օրը ֆողի ու քօլի հէտ կըռիւմը տէր, քըշէրան կլխսին դըզիցը տուն գլէր, ուսը դըռանը դէմ տէր, մի ըստաբան ըրածան դըվէր ածէր, ըժու թոռներին հըվաքէր իրա կուշտը, բըցրանէր էն մենձ ըմբարի վըրա նըստէր ու առակ պատմէր կամ մի զըրից ասէր:

Հըմա լավ գլիղէնաք, վոր մի շատ դըռչի (ժլատ) մառթ էր. գըրա հըմա էլ ըսքամ ապրուստը կլխտէլ էր: Վայն էն ա, վոր շըշկըվէի մի ըլխի հըմա մի ջուխտ վոտնաման ի առէլ, պըռծա՛վ, սաղ գլէղը գըլխիս թըմաշա կըբէրէր:

— Բա տան կընիկը էրկու թումանը կըտա ու ըրէխի վոտի տակը կըգծի՞, տօ քչէփօղլու շո՛ւն, բա քչի սըտկացնէլու շի՞, քանի հէտ

էմ ասէլ՝ զադր արէք, ամակըս ջուրը շի ածէք, սաղ շնէրոց արիք. թօղում չէք, վոր մի կօպէկը էրկուսը շինէմ, յէս մի կըռնէն տուն էմ ածըմ, դուք՝ դուս:

— Էն քու մենձ բիձէն մի մատը բրէխա էր, էնինչ գընէր պապի կուշտը, վոր էն գյօռէգյօռը բան ուտէլիս ըլէր՝ բրէխին հէտ կածէր:

— Հըրէն գընա էն ծիտը բըռնի ու բի ըստի,—բրէխին խափէր վըղացնէր, մինչէվ ինքը խընձորը կուտէր կըսըռօնէր, ըժու (հետս) էրլէպը կըտէր խէխձ քօրփին:

— Շատ էլ շըտակէր էր է՛, էն ընդիան էլ դէնը գընացածը: Թէ սըպաս կամ ապուր էփած կըլէինք, կասէր.

— Չո՛ւստ արէք, իմ բաժինը ածէք տվէք ինձ ուտէմ գնամ գոռծիս, ըշխատէվոր մառթ էմ:

— Պապըտ ջանի զադրը լալ գլիդէր. չէ՞ յէղը ջըրի բրէսին ա կանգնըմ: Ամա թէ փըլալ էփած կըլէինք, կասէր.

— Էտ լակոտնուն տըվէք սասնէրուն կըտրէն, յէս դըրանց վահ-լին չունէմ, յէս յէղօվ էլ ուտէմ կըլի:

— Մի աման վոսկլի ունէինք. պապըտ միշտ գանջինումը (պահարան պատի մեջ) պահէր: Վոր թուրքը վըրա տըվուց, սաղ գլէղը փախալ ձորէրը, նա էլ մեզ ձորն արալ, ինքը մընաց գլէղըմը, վոսկլին կալըմը պըհէց, ամա գլիդէնք վոշ՝ վոր կըռանը: Վոր կըռիկը խըղաղվէց, էլ յէտ գընացինք մեր գլէղը, մեր տան ու դըռան գոռծին: Հըմի ինչ անըմ էնք, անըմ շէնք, վոսկու տեղը ասըմ չի: Մեռնէլու վոխտը գընացի կուշտը ու ասի. «Ա՛յ մառթ, էտա վահէղ թըմամվէլ ա, վոնց վոր բրէվըմ ա, էն ըշխարքը պըտիս գընալ, էն վոսկու տեղն ասա, մի տուն լիքը քուլիաթ ունէս, պէտկը կըղաք:

Տեղըմը վըրա նըստէց, աչկէրը վըրէս շըռէց ու գոռաց.

— Տօ քու հէրն անըծէմ, տօ շան դանջըղ, ի՞նչ ա, յէս մե՛ռնըմ էմ, վոր վոսկու տեղակ էս անըմ, ասէմ, վոր ընդուր զըլուխն էլ ուտէս հըշկլէլ իմ վէր կլէնա՞լը:

— Ասալ ու հըլա մի կլէս ժամ էլա անցկացած վոշ՝ էն աշխարըր գնաց ու հըշկլէլ քօօր էն վոսկու տեղը կարացինք վոշ գըգնէնք. հէտը տարալ է՛լի:

— Տատի՛ ջան, դու և պապս սիրահարվե՞լ եք, թե՞ հենց այնպես եք հանդիպել,—հարցրեց եղբայրս:

— Վո՛ւյ, բալա ջան, էդ ի՞նչ էս ասըմ, ընդօվ սիրահարվելը վորն էր: Օվ էր լըսէլ, վոր ախշիկը տանիցը դուս գա, յա մի ջահէլի հէտ կանգնի շանա շանի տա: Հըմի ա, մին էլ կիմանաս, վոր

էսքնչի ախշիկը էնքնչի տըղին սիրում ա, յա էսինչ տեղը տէնօղ ա էլէլ: Մին էլ կըտէնաս մի ախշիկ վէ կացաւ մի տըղի հէտ փախաւ առանցի իրա հօրնումօր խօսակի, յա տըղէն մընի կըռնիցը բըռնած տուն բէրուց թէ՛ «Մանօթա՛ցէք, ձեր հառան ա»:

Զէ՛, բալա ջան, մեր վոխտը ըթաւուր բանէրը մենձ ամօթ էր: Ախշիկա ախպէրը յա հէրը կըսըտկացնէին էրկուսին էլ: Վոր ինձ մեր տանիցը հառա տարան, գլիղէի վոչ թէ իմ նըշանածը վորն ա, չունբլի մի հինգ վեց ախպէր ին, իրարից ջողէի վոչ: Վոր տէքըրս աուն գլէր, տեղա դայիմ նըստած կյէնէի, հէնց գլիղէի դա յա իմ նըշանածը, հրմա վոր նըշանածս տուն գլէր՝ տեղիցըս վէր կյէնէի ըսկամի բէրէի, պատիւ տէի: Ինքն էլ գըլխի էր, վոր իրարից ջողըմ չէմ, բէխի տակին ծիծաղէր:

Մին էլ ընդորվա շորէրն ու հըմիկվանը մին կըլէր: Շորը էն դըգամ բաց էք անըմ, վոր լեռթ ու թօքնէրուտ ըրէվըմ ա: Օ՛վ էր լըսէլ յա տէհէլ, վոր ախշիկ խիզանի կուռը յա վոտը բաց ըլի: Շորէր հաքնէինք, վոր վոտնէրուտ ըրէսին տէր: Մին էլ ձեր մագէրը: Գըզըմ էք, շինըմ շան գըզած, ըռսի պէս էլ շէգացնըմ՝ դառնըմ առնլտ: Մենք ծամէր ունէինք, վոր գլէղինը ավլէլէն գեղըմը պըտիտ գլէինք, խու հըմիկվա ադաթն ու ընդորվանը մին չէր:

— Տատի՛, քո հայրը չէ՛ որ հարուստ էր, ինչո՞ւ քեզ ուսումի չի տվել:

— Է՛հ, բալա ջան, ընդօվ ախշիկա հըմա մենձ ամօթ էր գլիր սըվորիլը, անամօթութիին պէս մի բան, համ էլ հէրըս ըսկի զիմիշ չէր անըմ ախպօրտանցըս մի էրկու շահի տա, վոր գընան գլիր սըվորէն. ինձ կըտէ՛ր:

— Գընացէք մեր տըվարին, մեր ըպրանքին յէղէվա՛ցեք, ի՞նչ գոռձ ունէք գըրի հէտ, յէս վոր գլիր չի գլիղէի՝ պակաս մա՞ռթ էմ յա պակաս հարո՞ւստ էմ:

— Դէ՛ լավ, բէզարէցի, էտղըգա պատմիլ կըլէ՛ր: Թօղէք գըլուխըս մը քյիշ վէր զընէմ, աչկըս կըպչըմ ա, կյէսն էլ էքուց:

Պատմեց Թեքեա Շահվերդյանը՝ Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի հայկական բաժնի ուսանողուհի:

ՏԷՐ-ԹԱՐԼԷՄՆ ՈՒ ԲՕՂԱՐ ՇՈՒՆԸ (Ալավերդու շրջանի Արդվի գյուղ)

էս մեր Աղալօանց Արտաշին մի հշամաթ շուն ունէր, անունն էլ՝ Բօղար: Էդ գլէղըմը խու մէնակ նա՞ չէր, շատ ուրըշնի էլ կային,

անասուն, իսան... Համա ինչ Տէր-թարլեմինն էր, նրա բանը ուրիշ էր: Էս տերտերը մի օղբաթ բերուց մեր գլեղի գլխին, վոր ասվիլ չի: Հընկէլ հմի էլ կոխկի գլեղէրանքըմը խախկ ու խայտառակ էնք էլէլ, ծիծաղ դառէլ:

Էս մոդիկ վախտէրը մեր ըրէխի մօր հըմա գնացի գլավնի կուշտը թուխտ հանէմ, վոր ինչ ա՝ քաղաք գնա: Էդ գլեղի լակոտնին ինձ վոր տեհան վոշ, ըոխնին բաց արին, մի ծիծաղ դրին, վոր ինչ ա-սէմ, ըսէնց էնա վոնց վոր ժանգառքը կալնի ու յէս էլ ըրէվամ վոշ: Օրն էլ մի տժտժան ցէրէկ ա, քըրդինքն էլ գափերըմս դուս ա գձեւ: Էմանչլըմ էմ, ամա ինչ կարամ անէմ. մտկըմս էտ ա Տէր-թարլէ-մի օխտը պոռտը շուռ տվի, մի լավ փքահանվէցի, ամա դէ ինչ անէի, տեղս նեղ էր, լիզուս կառձ: Հա՛, ախըր խօսկօվ էլա, Տէր-թարլէմի հէրը շուն դառնա, նրա պատմութիւն արի վոշ:

Էդ բանը, ախպէր, վոր ձեզ ասէմ, էս դայդին ա:

Մի տարի, մտիս չի, վայ ֆոքի, յէփ, ըվատա Բոբոանանց Հայ-կօի կնքնքին, կամ մի ուրիշ վախտ, գլեղը իրարօվ էր դիբէլ: Էս մեր շնէրի փայ դառած տէրտէրն էլ փուռվառը գձէլուվ ժամի հայա-թըմը տըռճիկ ա տալի, թէ ինչ ա մատաղացվի իրա փայը մտըհան շանէն: Դէ մեր խալխն էլ նրա խասիաթը հու էտ ա, գլիդի, անա-տունի էրէն վախտին դարգեւ էն իրիցկնգանը: Իրիցկնգա օղբաթը շատ ըլի, թուրմէ միսը դրէլ ա դոանը, ինքն էլ օթախըմը խոնջիկ-մունջիկ ա գալի ժամհարի հէտ: Իրիցկնգա նամուսին թքէմ, էլ ինչ յէրգարացնէմ, դուք էտա լավ գլիդէք նրա ֆոսանդը:

Մենք էտ ա լավ գլիդէք էտ դանջղի օյինը, համա դէ բերան-ներուս հուպ տված ապրըմ էնք, ասըմ էնք հլա տէնանք ինչը ըն-չոց ա:

Մենք էտ ա մենք, հըմա դէ արի ու Աղալօանց շանը բան գլխի դձի: Թուրմէ էս գլիլի փայ դառածը տէրտէրի տան շոռսի կուռն ա անըմ, էրէն ըոխըմ ու ... հայդա դբա պլօլիկ թալէն: Ժամհարի գնա-լուց յէղը իրիցկինը վոր տէնըմ ա էտ ա միսը կա վոշ, մի ձէն ա գըծմ, մի հարա տալի, վոր էլ ինչ ասէմ, վոնց վոր բալէն ըղաքին մոռթէլիս ըլէն:

Էս վէրանի խխիճի քօրփա լակոտն էլ ըտէղեք ա ըլըմ, տէնըմ ա Բօղարի ըրարմունքը, գալիս իրիցկնգա փէշը բռնըմ թէ՛ բա ձալօ, ըսէնց ու ըսէնց:

Խաբարն էտ ա հասնըմ ա ժամի հայաթը: Դեհ հմի դու տէր-տէրինն ասա... Էս ֆոքէմեռը բրախըմ ա ժամ, պըտարաք, խալ-խին, փէշէրը հըվաքըմ ա ու դուզ տուն:

էտ ա, ճարնէրս ինչ, զնացինք տէրտէրի կուշտը, ասինք՝ անիւ մի, էդ բան չի, վոր դու էս անըմ:

Նա էլ թէ՛ չէ՛. էս գէղըմը կամ չէս, կամ Աղալօսանց շունը:

Հմի, գլիղէնք վոչ՝ ինչ անէնք, խախկ ու խալտառակ ենք էլէլ: Դե՛հ, Բողարը մի գլիլագնա շուն ա, գլէղի անասունների պըհապանը: Տէրտէրն էլ, ինչ ասէմ, էտա դուք գլիղէք, նա էլ ա պէտկական:

Շատ դէս-դէս տվինք, ամա կարացինք վոչ տէրտէրին բան հըսկացնէնք: Իրիցկինն էլ, նրա արեւը յերգար ըլի, վոչ տանի վոչ բերի մեր խիղանին ասի թէ՛ Բողարի նման շուն չկա, համա տէրտէր կճարվի:

Դէ՛հ, հմի մենք ինչ անէնք, ժամհարի անջակը կանչի, իրիցկընդա խօսկօվ էլավ:

Բողարը, դէհ գլիղէք, իրա գոռձին մնաց, տէրտէրն էլ փորը գլէղինն քսէլօվ, չէմ ու չում անէլօվ էլ չէդ փոռվաոր ձեռն առավ... Ինչ մեր գլէղի խալխին էլավ, հարամուն չպատահի:

Տուն-տնօվի խայտառակ էլանք, բերանի ծամոն դառանք: Մեր գլէղիցը դուա չէնք գալի, վոր ինչ ա ծիծաղատեղ չդառնանք:

Դերի առավ Մ. Զավարյանը՝ Երեանի պետական համալսարանի հայ գրականության ամբիոնի ղոցենա:

ՎԱՍԻԼ ՊԱՊԸ

(Նոյեմբերյանի շրջանի Արեւիս գյուղ)

Վասիլ պապը Սըռնախալի դօշըմը խտոր էր ընգել, իշի թոզը մի վոտիցն էր կապել, դօշինն էլ մէկէլ վոտիցն ու բըրախէլ, վոր ըրածին:

էս մառթի կնիկը ամբարըշմազի մինն էր, նաշարին բանի տեղ չի դնիւ: Մի քանի օր ա, վոր Վասիլ պապի հալը տեղը չէր. հըմի մի թիբա ջանը տեղն էր էկել ու տան գոռձը բըրախած, կնգա աշիցը հեռու՝ ըպորանքինն էր ըրածացնըմ:

Պապը խտոր ընգած միտքն անէր. «էս ապրանքնուն կօծի ըրածացնեմ, ըծու գնալ տիմ էն ըշկափի տըխտակը ռանդել, էն մառթի չիրեք օր ա գընըմ ա գալի, ամօթ ա: Հըմա վոր էս անդէր մէշկըս ցավի վոչ...»:

Նաշար հըլիվորի մըտածմունքը կիսատ մնաց: Զորի կշտիցը իշի գըռոց էկավ: Սրա էշն էլ, վոր մի կըտաղած անդէր էր, տեղիցը պոկ էկավ ու վոնց ա գըռըմ ու վազըմ, էս հիվանդ հըլիվորին էլ քարերըմը քաշ տալի:

Հըմի էշը մի կըռնիցն ա քաշ տալի, կըռները չիմ առնալվիկ
անըմ, անդէր զօշն էլ ուզըմ չի հալթաթ վազզէ՝ դէնն ա ձըզըմ:

Վասիլ պապը չըռվել ա ու մնացել. էս ա շունչը կըտըրմ ա:
Վեռը զօշն էլ միտկը փոխէց հըլթաթ ու էրկըսօվ վոնց էն վազըմ,
վոր նաշար հըլիվորը իրան հըմիկուց էն ըշխարքմն ա տէնըմ:
Ձէնը գըծել ա զլուխն ու գոռըմ ա վոնց ա գոռըմ (հըմա դէ էգ օրա-
նա (ամայի) չօլըմը մառթն ո՞վ ա տըվել):

Մին էլ վորդիան-վորդի, աստված էր դըրգել հըլթաթ, մի պա-
ռավ կընիկ տէհա՛վ, վազզէց (նրա վազելն էլ խու գիտեք վոչ) էս
ապրանքնուն կանգնացրուց, թոգերը վոտներիցը յէդ արավ ու պա-
պի վըրէն փընթփընթաց.

— Այ քյաֆթառ, ասա քու ի՞նչ բանն ա էս, հը՛, վոր հըմի թի-
քյէնիդ շաղ ին տըվել՝ ի՞նչ տէիր անել:

— Տօ՛ իմ դառդն ու ցավը ինձ հէ՛րիք չի, քէփօղլի, քու... բե-
րանըս ինչ ա գալի հա՛—թիլ ձէնօվ, հըմա ջըզըրված մըռմըռթէր
Վասիլ պապը:

ԻՄ ՔՅԻՐԸ

— Ի՛, իմ քյիրն ա էլի, դըմբո, դուզդանդուզ: Յէքա կընիկ ա
դառել, հըմա դեռ էն միամիտն ա: Ընդօվ հըլա ջահել էր, հըմի էլ
խու էտա թոռնատէր ա:

— Աճի, էգ ի՞նչ ա էլէլ է,— գոռձը թողած կյէսօրը մողիկա-
ցավ հառըր: Ըժու վոր տէհա՛վ կյէսօր քյէփը տեղն ա, ասավ.

— Աճի, դո՛ւզ ա, վոր նա իրա տէքորը թի ա տվել, թէ...

Պառավը աղլխի տըտօվը քյինթը դաիմ սըրփէց ու.

— Բա սուտ ա՛, գյիդե՛ս էտ վոնց ա էլէլ:

Քյիրս մի տասը-տասնըմին տարէկան զօռօվ կըլէր, վոր մառ-
թի տըվին: Իրա բախտիցը մառթը շատ խելօք էր, ըրիխի պէս
սյահէր դրան:

Մի ըրիգուն սրանք՝ օխտը ախպէրտիքը հըվաքվըմ էն, հառս-
նէրն էլ վազըմ էն, թէշտերը բէրըմ, վոր վոտնեքնին լըվանան:

Վենձ հառը իմ քըվորն ասըմ ա, թէ վոր Մուգուշ բիձէն ասէ՛
դաիմ տորոէ, կըզընաս գոմի դըշաուն կըբէրես ու կըբըսես, հըլա
լավ կանես հըմիկուց կըշտիդ պըհես: Էտ մեր դըմբօն էլ միամիտ
հըվատըմ ա ու հալած յէղի տեղ վի կալըմ: Հըմա Մուգուշի վոտ-
նեքն էլ վոր մի-մի գչէրան, կո՛շտ:

Քյիրս վոր հեռթօվ լըվանալօվ գալիս ա Մուգուշին ա հասնըմ,
սա ասըմ ա. «Ա՛ հառը, մի դաիմ տըրորէ է՛»: Էս հառըս էն սը-

հաթին զըշառուն վիր ա ունըմ ու զաիմ քըսըմ սըրա կըրընգնուն:
«Վա՛յ, յէս քու հօր...» վեռնուցի էլած գոռըմ ա Մուգուշը:

էս հառահինը իրանը իրանն ա հասնըմ, ծըլկըմ ա գոմն ու մի բօլ լաց ըլըմ:

էտ բիգունը նաշարի բախտը ծըռվել էր: Դըրանէ յէղը ախալէրտինքը ըստօի զըրաղին շարվըմն էն, վոր ըրիզվա՝ ճաշը ուտեն: Հառանքըր բէրըմ էն ճաշնըր շարըմ: Էս պուճուր հառսըս էլ (իմ քյիրը) ըմանչէլուց քիշ ա մընըմ գլէղինը մըտնու, հըմա շըփշըրվըմ ա՛: Վոնց ա ըլըմ, վենձ հառսը զըղալնին վոխտին տալիս չի, վոր տանին: Էս Մուգուշը ձէն ա տալիս թէ՛

— Ա՛խճի, պուճուր հառս, ճաշը ընչօ՛վ ուտեմ, մի վազէ գոմի թին բի է՛:

— Էս նաշար միամիտն էլ վազըմ ա, վոր գօնյա հըմի նրան մի լավ բան անէ: Գընըմ ա գոմի թրքոտ, կեխտոտ թին վիր ա ունըմ, թըմփթըմփալօվ վղացընըմ ա բէրըմ տալի տէքոր ձեռը: Ախալէրտինքը սաղ հըռհըռըմ էն, Մուգուշս էլ թէ՛.

— Ա՛խճի, քու հօր տանը թի՛օվ ճաշ ուտէին:

— Իմ քյիրը հըմի էլ ըթէնց միամիտ ա: Էհ, դուզ են ասել՝ ինչ կաթի հէտ ա մըտել, ֆոքու հէտ դուս կըգա,— փընթփընթըմ ա կեսուրն ու շարունակըմ կլիսատ թողած գոռձը:

ԱՆՅՅԱԼԻՑ

Թուրքի տարին էր: Յիրեք հընգորտանցօվ մոշի զընէինք: Հըմարէ հասել ինք հանդը, մին էլ ձորի զըրաղիցը յիրեք թուրքի ձիա՛ւոր դուս էկան՝ թուր ու թըվանքօվ: Սրանք մեզ կապոտէցին, ամէէքիս մի ձիուցը կապէցին, իրանք էլ նըստէցին ձիանոնցը: Մըլխելա քաշ տալուց յէղը մի բացատըմ վոտն արին, ձիէրը կապէցին ու նըստել զրից էն անըմ, հըլբաթ մսլահաթ են անըմ, թէ մեզ ինչ անեն: Մին էլ սըրանցէ էրկուսը վի կացան, հընգորտանցիցս մընին առաջն արին ու տարան: Մեր լըղին ջուր կըտրէց: Հըմի յէս դէս դէն էմ շուռ գալի, տէնըմ էմ կապը ընքամ էլ զաիմ չի, կարամ փախչիմ:

Մըլխելա յէղը թուրքերիցը մինը յէզ էկավ, մողիկացավ, վոր էն մի հընգորս էլ տանէ. սա մի քիշ թափութափ արավ: Ինձ մըտիկ անօղ թուրքն էլ նրա կուշտը վազէց: Ըտի յէս վէր թըռա ու պո՛ւկ: Վազըմ էմ, վոնց էմ վազըմ, էլ աչկիս բան չի գալի: Քըմակիցըս կըրակըմ էն, վոնց էն կըրակըմ: Գյուլլէնին կոխկերքօվս, զըլխիս վիրէլօվը սըլլալով անց էն կլէնըմ, հըմա դիպըմ շեն: Էտ էլ լանջ

տեղ ա, դեղնած խոտը վոտիս տակին սըղղըմ ա, հըմա գըլխիվէր վազըմ էմ: Մին էլ վոտըս դուս պըռծալ ու շըրըմփալօվ դյէգնօվը դիրա: Էլ մըտիկ շեմ անըմ, վոր քընթիցս ու բեռնիցըս արին ա գընըմ: Աշկըս էն տէհալ, վոր տըրխիս թայը կոխկիս վէր ա ընգել: Հըմի թէ ինչ սըտանա մըտալ գըլուխս՝ ասի խու ըստի թօղուլ շըտիմ: Գընացի ջանըս դինջ վի կալա, էն մի տըրէխս էլ յէդ արի, էրկուսն իրարից կապէցի ու քամարիցըս քաշ արի: Մին էլ գյոպլէն սըլլալով անց կացալ՝ հէնց ընգաճիս տակօվը: Անգաճըս տըքացալ: Էլ յէդ վաղէցի: Վեռը հասա մի ծըմակ: Յէդ մըտիկ արի: Մառթը շըկա: Զեռըս տարա, տէհա ընգաճիս կյէսը կա վոշ: Զեռըս էլ առնոտ էլալ: Լալ ի պըռծել:

Մի կյէրպ գյէղը հասա, գըլխնէրուս էկածը պատմեցի: Սաղ գյէղը իրար խառնվեց: Զիմ խալիը դուս թափվեց, հարայ-հըրոցօվ, շենրօվ դըբա հանդը գընացին: Յէս շատ ի վախել ու բէզարել, կարացի վոշ գընամ:

Սըրանք գընըմ էն իմ ասած տեղերը ման էն գալի, հըմա թուրք չկա ու չըկա:

Մին էլ մի վենձ քարի տակիցը մի ձեռն ա ըրէվըմ: Քարը մի կուռն էն գըծըմ, տակին տէնըմ են մեր էրկու տըղերանցը:

Էտ առնախոտը գաղապանին խեղճ տըղերանցը փըռթել ին, ման-դըր-մանդըր կըտորնի արել ու քարի տակին ֆորել:

Է՛խ առթար դաղալոր աստոճ, ընչքամ ամմեղ արին են թափել դրանք, յէ՛փ կանես դրանց դաղը:

Գրի առալ Լյոպմիլա Միսկարյանը՝ Նուանի պետ. համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի հայկական բաժնի ուսանողուհի:

ՄՈՒՌՈՎԱԾԸ

(Նոյեմբերյան շրջանի Ղալաշա գյոպ)

Մինը գնալիս ա ըլըմ շրջանը:

Հըրէվանին հարցընըմ ա, թէ՛

— Գալիս չե՞ս հիրար հէտ գնանք.

Նա էլ թէ՛

— Զէ՛, սօր տանը էնքանը գոռձ ունիմ, վոր միշըմը դարախմիշ են էլէլ, գլիդեմ վոշ ինչ անեմ, նհէնց վոր կարալ չեմ գամ:

Հընգլիւր չի ճարէլօվ, էդ մառթը վըրօշըմ ա ղաշօվը կըրճաղաք վի էլէնա դնա: Վոր հասնըմ ա ղաշը, ուզըմ ա պապիրօզ քաշէ: Պապիրօզը հանըմ ա բեռնին դընըմ, համա քանի ուզըմ ա վառէ, քամին հանգցնըմ ա: Ծըրահատած կանգնըմ ա միշկօվը դըբա քամին.

էրէսը գըբա իրանց գլէղը, պապիրօզը վառըմ ա ու էկած տեղօվը թաղա յեղ դառնըմ:

Գլէղամիշըմը հըրէվանին տէնըմ ա, վըրին ջղայինացած գոռըմ ա.

— Տօ, շան տըղա, բա լէ ասէիր գալիս չեմ շըջանը, բա հըմի ըստի ընչի՞ հա ման գալի:

Հըրէվանը ըրմացած հիշըմ ա, հիշըմ, համա բան չի կըլիս ընգնըմ:

ԿԸԿԱՆԱՅ ՊԱՌԱՎԸ

Կըկալանց պառավը շամփըմը տէնըմ ա իրա հեռու բարէգամնուցը մնի տղին:

Յէրգար մըտիկ ա անըմ, ըժու տղի աղաքը կըտըրմ ա հարցնըմ.

— Տղա ջա՛ն, դու Միկիչի տըղէն է՛ս:

— Հա՛, բաբօ:

— Ամօթ չըլի հարցնելը՝ Միկիչի վո՛ր տըղէն հա՛ մեռա՞ծը, թէ սաղը:

Նա էլ թէ՛

— Մեռածն հմ:

— Հա՛, յէս հլէ տէնըմ հմ, վոր ոանգըտ թըռցրած ա,— գըլուխը տըմտըմբացնըմ ա պառավն ու իրա հ՛իմաստութիինի վըրին ուռխանէլօվ ժըպըտըմ:

ՃԸԿԱՆԳԵՂԸ

Վոնց ա պատահըմ մի խամ մառթ ղօնախ ա ընգնըմ գլէղացոնց մընի տանը: Էս մառթը տէնըմ ա, վոր չէ՛ սըհանք ըշխատանքը սիրօզ, ֆողի լիգուն հըսկացօզ ժըղովուրթ հն: Սըրա քըշաին էլ ճըկան֊դեղի սերմ ա ըլըմ: Դա կէսը ծախած ա ըլըմ, մը քիչ էլ մնացած ա ըլըմ: Էնա, վոր էդ ժըղովուրթը դիր ա գալի, վըրօշըմ ա քըշտի էլած սերմն էլ դըհանց տա: Էդ գլէղացիք էլ, ինչ գուզնադուզը, ըսկանըմ չեն, թե ճըկանդեղը ինչ բան, ա, համա մանշըմ են, թե հառցնեն: Էն էն հ՛իմանըմ, որ ցանէլու բան ա:

Դարունքը ցանըմ են, աշունքը վոր գալիս ա, ճըկանդեղը հանըմ են, հիրար էրէսի ըրմացած հիշըմ են ու ասըմ.

— Ա՛յ գլէրա, քու օլուն տըրաքի, ի՛նչ ճըկանդեղ, ի՛նչ բան, էս խու մեր օխնած տակըն ա:

ԽՐԱՏ

Օրերից մի օր մի սևիվ էծ, մին էլ դրա բօղ ուլը, վոր շատ սպիտակ մազեր ա ունէնրմ, ընգնրմ են մի մառթի բաղը ու ըսկըսրմ են խորըմ-խորըմ կռծել խերի թաղերը:

Բաղմանչին վըրա յա հասնրմ թէ չէ, վենձ էծը փախչրմ ա, դա էլ բըռնրմ ա ու՛ի սիպտակ բաշիցը՝ ըսկըսրմ ա թուք ու մուր տալ:

— Տօ՛, շան տղուս անդէր, ասենք թէ փախչօղը ջահէլ ա, բան չի ըսկանրմ, բա դու խի ես քօռօղ տալի, էտա յեշդ անց ես կացրիլ, ամօթ չի սիպտակ մազէրիդ, վենձութինի հետ արժէ՞ դըհէնց գէշ բան անիլ:

ԲԸՍՊԱՐԱՆՔ

Մի հըլիվոր մեռնրմ ա:

Բարեգամնին չիմ վաքվրմ են ու ըսկըսրմ լաց ու կօծը: Էս մեռածի հըրէվանը նրանէ շուստ ա մեռած ըլրմ, ըժու էդ հըրէվանի կնիկը վալիս ա ու մըխէլամ լացըլէլուց յեդը, վոր ուզրմ են մեյդը տանին, ըսկըսրմ ա բըսպարանքնի ըղու անել իր մառթին:

— Համբօ ջան, մեր մառթին կասես, վոր դառդ շանէ, ըրէխէքը սաղ-սալամաթ վենձացել են, մենք լալ ենք, մէնակ իրա պակասու-թինն ենք քաշրմ:

Ընդէն մեռածի կնիկը թըռնգթըռնգացնէլօվ վըրա յա բէրրմ:

— Մեր Համբօն մըտքամօլօր ա, մատին թէլ կապէ, վոր մըտիցը ընգնի վոշ:

Հըրէվանի կնիկը յիգին-յիգին իրար շորէրիցը թել ա գըտնրմ, ըժու պինդ կապրմ մեռածի բըթիցը:

Գրի առաւ Աշխեն Աֆազյանը՝ Երևանի պետ. համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի 1964/65 ռւս. տարվա շրջանավարտ:

Բ Ա Ռ Ա Յ Ա Ն Կ

(Գրաբարից—Լոռու խոսվածք)

Ազանիլ—հաքնիլ (Նոյեմբեր,)

Ալալ. հաքնուլ)

աղատ—աղատ

ազատել—ըզատիլ

աղգ—ասկ||աղգ

աղգական—ասկական||աղգական

ալևոր—հըլիվոր

ալիւր—ալիւր

ածել—ածիլ, ածել¹

ածելի—ածըլի

ածիկ—ածիկ

ականջ—անգաճ

ակն—ակը

ականատ—ըականթ

ակույ—ակուս

ակօս—ակոս

ահ—ահ

աղ—աղ

աղալ—աղալ

աղաչանք—ղանչաք

աղաչել—ղանչաք անիլ

աղաջուր—աղուջուր, ըղաջուր

աղբիւր—ախպուր

աղիք—աղիք

աղուէս—աղվէս

աղջիկ—ախշիկ

աղօթել—աղօթիլ

աղօթք—աղօտկ

աճիլ—աճիլ

աման—աման

ամաչել—ըմանչիլ||մանչիլ

ամառն—ամառ

ամբար—ամբար

ամեն(այն)—ամէն, ամէքը

ամիս—ամիս

ամպ—ամբ

ամսական—ամսըկան||ամսական

ամօթ—ամօթ

այս—էս

այդ—էտ (էդ)

այն—էն

այստեղ—ըստէղ||ըստի

այդտեղ—ըտէղ||ըտի

այնտեղ—ընդէղ||ընդի

այսքան—ըսքան(մ)

այդքան—ըդքան(մ)

այնքան—ընքան(մ)

այսպէս—ըսէնց||սէնց||ըսէ||սէ

այդպէս—ըթէնց||թէնց||ըթէ||թէ

այնպես—ընէնց||հընէնց||հընէ

այլ—էլ

այծ—էծ

այսօր—ըսօր||սօր

այրել—էրիլ

¹ Նոյեմբերյանի և Ալալիւրդու գյուղերում գրաբարյան ել վերջավորվող բայերիւ համապատասխան ունենում ենք ել (իէլ) ձեւ՝ ածել > ածել, Կրկնու-թյունից խուսափելու համար այս ձեւը բառացանկում այլևս չի հիշատակվում:

այրի—վորֆէրի, վորփէրի, վոր-
փրվէրի, վրոֆէրի
ալանի—ըլանի
անամօթ—անամօթ
անառակ—անառակ
անասուն—անասուն
անգէտ—անգէտ
անդադար—անդաթար
անդունդ—անդունդ
աներ—անէր
աներես—անէրէս
անէծք—անիծկ(ը)
անթիւ—անթիւ
անիծ—անիծ
անիծել—անըծիլ
անլեզու—անլիզու
անլուայ—անլրվա
անխելք—անխելք
անկանիլ—ընդնիլ
անկեալ—անգյալ
անհամ—անհամ
անհոտ—անֆոտ
անծրե—անծրել
անմայր—անմէր
անմեղ—ամմեղ
անհիշատակ—անիշատակ||

անհիշատակ
անոյշ—անոյշ||անուշ
անուն—անըմ
անպէտք—անպէտի
անտէր—անդէր
անցանել—անց կէտնալ
անփորձ—ամփոռոց
անքուն—անքուն
աշակերտ—1. աշկէնթ,

2. աշակէնթ||գէնթ
աշխատանք—ըշխատանք
աշխատիլ—ըշխատիլ
աշխարհ—աշխարք

աշկարայ—աշկարա
աշուն—աշունք
աշք—աշկ
ապաշխարանք—աբաշխարանք||
ապաշխարանք
ապաշխարել—աբաշխարիլ||
ապաշխարիլ
ապսպարել—ըբսպարիլ
ապրանք—ապրանք
ապրիլ—ապրիլ
ապրըում—աբըում||աբըում||
աբըում

ապրուտ—ապրուտ
աջ—աշ
առակ—առակ
առանց—առանց||ռանց
առաջ—առաշ||աղաբ
առաջին—առաշի||ըռաշի
առաջնակ—առընէկ
առաւօտուն—ըռաւփոք
առնել—անիլ
առնուլ—առնիլ
առողջ—առօխշ
ասել—ասիլ
ասեղն—ասէղ
աստառ—աստառ
աստղ—աստղ||աստղը
աստուած—աստոձ
աստուածածին—աստոձածին
ատամն—ատամ
արածել—ըրածիլ
արբենալ—հարփիլ
արգելել—արքէլիլ
արդար—առթար
արե—արէլ
արթուն—գառթուն
արժան—էժան
արժանի—առժանի
արժէ—աժի

արի—արի
 արին—արին
 արինաթաթախ—առնաթաթախ
 արինալուս—արինլըվա|| առնա-
 լըվա
 արծաթ—էրծաթ
 աշոտի—աշոտի
 արճիճ—առճիճ
 արմանալ—արմանալ|| ըրմանալ
 արմուկն—արմունգ
 արջ—առչ
 արջառ—աշառ
 արտ—առտ
 արտասուք—առտասունք|| ըռտա-
 սունք
 արքայութիւն—արքանութիւն
 արօտ—արօտ
 աւազ—ավազ
 աւաղակ—ավաղակ|| ըվաղակ
 աւելանալ—աւելէնալ|| էվէլանալ||
 էվէլնալ
 աւելել—ավլիլ
 աւելորդ—ավէլնորթ|| էվէլնորթ
 աւետարան—ավէտարան
 աւերել—ավէրիլ
 ափսոս—ափսուս

Բազուկ—բազուկ
 բաժան—բաժան
 բաժանել—բժանիլ
 բաժին—բաժին
 բաժինք—բաժինք
 բախտ—բախտ
 բախտաւոր—բախտավոր||
 բըխտավոր
 բակ—բազ
 բակլայ—բազլա
 բահ—բահ
 բաղանիք—բաղնիս(ք)

բաղարջ—բաղաջ
 բամբակ—բամբակ
 բամբասանք—բըմբասանք
 բամբասել—բըմբասիլ
 բան—բան
 բանալ—բաց անիլ
 բանալի—բըլանդիք
 բանջար—բանջար
 բաշխել—բախշիլ
 բառնալ—բառցիլ
 բարակ—բարակ
 բարակել—բըրակիլ
 բարդ(ոց)—բարդոց
 բարեկամ—բարէգամ
 բարեկենդան—բարիկյէնթան
 բարի—բարի
 բարութիւն—բարութիւն
 բարձ—բառց
 բարձր—բառցըր|| բացըր
 բարձրանալ—բըցրանալ
 բաց—բաց
 բարեալ—բարէվ|| բարօվ
 բեմ—բեմ
 բեռն—բեռը
 բերան—բէրան
 բերդ—բեռթ
 բերել—բէրիլ
 բերք—բերք
 բիբ—բիբ
 բժոռ—բըժոռ
 բժոռել—բըժոռիլ
 բիթ—բիլիթ
 բլուր—բըլուլ
 բնութիւն—բընութիւն
 բոժոժ—բօժօժ
 բոկիկ—բոբիկ
 բոկիկանալ—բոբըկվիլ|| բոբիկա-
 նալ
 բողկ—բոխկ|| բոխկը

բոյժ—բիժ
բոյն—բուն
բորբոսիլ—բըբորցնիլ
բըբոսնիլ—բըբորսնիլ
բորբոքիլ—բորբոքիլ—բըբորքիլ
բոց—բոց
բու—բոռարու
բունկալ—բընակալ
բունն—բունը
բուսանիլ—բըսնիլ
բուրդ—բուրժ
բուք—բուք
բունել—բըննիլ
բրդիլ—փըռթիլ—բըռթիլ
բրդոտ—բըռթոտ
բրինձ—բըրինձ
բրուտ—բըրուտ

Գաղար—գյաղար—գաղար
գալ—գալ(էկա)
գաղթական—գախտական
գաղթել—գախտիլ—գախտվիլ
գալլ—գյէլ
գանգատ—գանգատ
գանգատիլ—գանգատվիլ
գառն—գառը
գարի—գարի
գարուն—գարունք
գաւազան—գավազան—գըվազան
ցետ—գյէդ
գետին—գյէդին
գերան—գյէրան
գերանդի—գյէրանդու
գերեզման—գըրէզման
ցերի—գյէրի
գզել—գըզիլ
գզիր—գըզիր
գէշ—գյէշ
գին—գին

գինի—գյինի
գիշեր—գըշեր
գիտել(հնալ)—գյիդհնալ
գիր—1. գիր, 2. գիրք
գիւղ—գյէղ
գլխացալ—գըլխացալ
գլխաւոր—գըլխավոր
գլուխ—գըլուխ
գող—գող
գողանալ—գողանալ
գողութիւն—գողութիւն
գոմէշ—գօմէշ
գոռալ—գոռալ
գովել—գօվիլ—գօվալ
գործ—գոռծ
գործել—գոռծիլ
գորտ—գոռդ
գութան—գութան
գուլպայ—գյուլբա
գունդ—գունդ
գտանել—քըթնիլ—գըդնիլ, նոյնմբ.
Ալալ. գըդնուլ
գրել—գըրիլ

Դաղար—դաթար
դաղարիլ—դըթարիլ
դալ—դալ
դաղձն—դախցը
դաշտ—դաշտ
դառն—դառը
դառնալ—դառնալ
դաս—դաս
դատ—դադ
դատաստան—դադատաստան—
դըդատաստան
դատարկ—դառդակ
դատարկել—դըռդակիլ
դատաւոր—դադավոր—դըդավոր
դատել—դադիլ

դարբին—դարփին
դարման—դարման «ծղոտ»
դարման—դարման «գեղ»
դզում—դթթմ
դեղ—դեղ
դեղել—դեղիլ
դեղին—դեղին
դեղնել—դեղնիլ
դեղնութին—դեղնութին
դեղնուց—դեղնուց
դնպ ի—դըբա
դեպի ալս—գէս(ը)
դեպի ալդ—գէդ(ը)
դեպի ալն—գէն(ը)
դեպի ուր—գըվոբ(ը)
դեպի վալս—գըվէր||գըբվէր, օր.
գըբվէրիլ «նեբքե իջնել»
դեւ—դեվ
գէզ—գէզ
գէմ—գէմ
դժոխք—գըժոխկ(ը)
գժուար—գըժար
գիզել—գիզիլ
գիմանալ—գիմանալ
գիրք գալ—գիր գալ
գմակ—գըմակ
գնել—գընիլ
գոխն—գոխը
գող—գող
գողալ—գողալ
գողգողալ—գըղգողալ
գու—գու||գուն
գուն—գուռը
գուր—գուր
գուրս—գուս||գուռը
գրախա—գըրախա

Եզն—եզը
եթէ—թէ

եկի—էկա
եղբայր—ախպէր
եղբայրութին—ախպէրութին
եղի—հեղի
եղունգն—ըղունգ||ղունգ
եռ—յեռ
եռալ—յեռ գալ||յեռալ
ես—յէս||յես
երազ—էրազ
երակ—էրակ(քընէրակ)
երանի—էնակ
երբ—յէի
երգ—յէրբ
երգել—յէրբիլ
երդնու—օրթըմ ուտիլ, յէրթըմ-
վիլ, յերթվիլ
երդումն—օրթըմ||օրթում
երեկ—էրէդ
երեկոյ—ըրիգու||րիգու
երես—էրէս
երեսուն—յէռէսուն||յեռսուն
երևիլ—ըրէվալ||րէվալ
երեք—իրէք||իրեք, նաև՝ յիրէք
երթալ—կէթամ...
երինջ—էրինջ
երկաթ—էրկաթ
երկայն—յէրգար||էրգար||յէրգչէն||
էրգչէն
երկայնանալ—յէրգարիլ||յէրգչէ-
նանալ
երկայնութին—յէրգարութին
երկայնք—յէրգչէնք||էրգչէնք
երկանք—էրկանք
երկինք—յէրգչինք
երկիր—յէրգչիր
երկու—էրկու
հի—էի
հիւս—էիիլ

հօթանասուն—օխտանասուն

հօթն—օխտը

Զանգ—ղանգ

ղատ—ղատ, «բան»

ղատիկ—1. զադիգ, 2. զադիգ

«միջատ»

ղարդարել—զըռթարիլ

ղարդարանք—ղըռթարանք

ղարմանալ—ղարմանալ||զըրմա-

նալ

ղարմանք—զարմանք

ղարմացք—զարմացկ(ը)

ղաւակ—զււլագ

ղաւթել—զաֆթիլ

ղղուիլ—զըզլիլ

ղոգնել—զուքիլ (զուքիլ-զըռթա-
րիլ)

ղոքանշ—զանքաշ

ղրկել—զըրգիլ

ղրոյց—զըրից

ղրուցել—զըրից անիլ

զօրք—զօրք

էգ—էք

էշ—էշ

Ընկեր—Հընգյէր

ընտրել—1. Հընգրիլ (ցորեն),

2. ընտրիլ (նախագահ)

Թագավոր—թըքավոր

թաթ—թաթ

թաթախել—թըթախիլ||թաթխիլ

թակ—թագ

թաղ—թաղ «թաղամաս»

թաղիկ—թախիկ

թամբ—թամբ||թամբը

թամբել—թամբիլ

թան—թան

թանաք—թանաք

թանաքաման—թանաքաման

թանկ—թանգ

թանկանալ—թանգանալ||թընգա-

նալ

թառ—թառ

թաս—թաս

թարախ—թարախ

թաց—թաց

թաւալիլ—թաւլլի տալ||թարլի
տալ

թափ—թափ

թափել—թափիլ

թեթել—թեթէլ

թեթեանալ—թեթէվանալ

թել—թել

թեղ—թէղ

թէ—թէվ (կուռը)

թեփ—թեփ

թեփոտ—թեփոտ

թէ—թէ

թթու—թըթու

թթուիլ—թըթւիլ

թի(ակ)—թի

թիզ—թիզ

թիկնել—թինգը տալ

թիւ—թիվ

թիւել—թըխիլ

թմրիլ—զըմբրիլ||զըմբըրվիլ

թողուլ—թօղալ, նույնք. թօղուլ||

թօղնուլ

թոյլ—թիլ

թոնիր—թօրօն

թոռն—թոռը

թոռոմիլ—թառամիլ (ձըլորիլ)

թութ—թութը

թուանալ—թիւանալ

թութս—թութս

թուխս—թուխս
 թուղթ—թուխտ
 թումբ—թումբ
 թունդ—թունդ
 թուշ—թուշ
 թուր—թուր
 թուփ—թուփ
 թուք—թուք
 թոք—թոք
 թռչիլ—թռչիլ
 թրթուր—թռթուռ
 թրիք—թրիք
 թրջել—թռչիլ||դռնչիլ
 թքել—թքել

ժամ—ժամ
 ժայռ—ժէռ
 ժանգ—ժանգ
 ժանգոտ—ժանգոտ
 ժանգոտել—ժանգոտիլ
 ժառանգ—ժառանգ
 ժառանգել—ժառանգիլ
 ժողով—ժողով

Իլիկ—իլիկ
 Իմանալ—իմանալ
 Իմաստուն—իմաստուն
 Ինն—իննը
 Իննսուն—ըննըսուն||իննասուն
 Ինչ—ինչ
 Ինքը—ինքը
 Իջանել—(վէր գալ)
 Իսկ—իսկը «նման»
 Իսկ—ըսկսի «բնալ»
 Իրեար—իրար||իրուր
 Իւղ—յէղ||յեղ
 Իւր—իրա

Լալ—լաց ըլիլ

Լակել—լակիլ||լըկիլ
 Լակոտ—լակոտ
 Լայն—լէն
 Լար—լար
 Լարել—լարիլ
 Լաց—լաց
 Լափել—լափիլ
 Լեռն—լեռ
 Լեարդ—լեռթ
 Լեզու—լիզու
 Լեզուանի—լիզվանիկ
 Լեղի—լըղի
 Լիզել—լիզիլ
 Լինդ—լինդ
 Լինիլ—ըլիլ||էլա
 Լիտր—լիտըր||լիտրը
 Լիրբ—լիւփ||լիրփ
 Լծել—լըծիլ
 Լնուլ-լըքընիլ
 Լողանալ—լըղանալ||լէղանալ
 Լոյս—լիս
 Լոր—լոր
 Լու—լու
 Լուանալ—լըվանալ
 Լուածք—լըվածկ
 Լուծ—լուծ
 Լուսանալ—լիսանալ
 Լուսին—լիսըհակ
 Լսել—լըսիլ
 Լրբանալ—լըռփանալ||լըրփանալ
 Լրբութիւն—լըռփութիւն||լըրփութիւն

Խարել—խափիլ
 Խազ—խազ
 Խաղել—խաղիլ
 Խալ—խալ
 Խաղ—հաղ
 Խաղալ—հաղալ||հաղ անիլ
 Խաղող—հաղող

Խաչթիւ — Խէթիւ
 Խաղբ — Խախկ
 Խաչտառակ — Խաչտառակ
 Խաչտառակիւ — Խաչտառակիւ
 Խանդարեւ — Խանդառիւ || Խընդ-
 յառիւ
 Խանդակ — Խանդակ
 Խանձեւ — Խանձիւ
 Խանձրահամ — Խընձրահամ
 Խանձրահամեւ — Խընձրահամիւ
 Խաշխաշ — Խաշխաշ
 Խաշ — Խաշ
 Խաշեւ — Խաշիւ
 Խաշերկաթ — Խըճէրկաթ
 Խառն — Խառը
 Խառնակեւ — Խառնակիւ ||
 Խըռնակիւ
 Խառնեւ — Խառնիւ
 Խարշեւ — Խաշիւ
 Խարտ — Խառտ
 Խարտեւ — Խառտիւ
 Խարտոց — Խառտոց
 Խարտոցեւ — Խառտոցիւ
 Խաւ — Խավ
 Խաւար — Խավար
 Խաւարիւ — Խըվարիւ || Խավարիւ
 Խելք — Խելք
 Խելօք — Խելօք
 Խեղդեւ — Խեխտիւ
 Խեղճ — Խեխճ
 Խեղճանալ — Խեխճանալ ||
 Խըխճանալ
 Խեժ — Խիժ
 Խիղճ — Խիխճ
 Խինձ — սինձ || Խինձ
 Խլեւ — Խըլիւ
 Խղճալ — Խըխճալ
 Խղճմտանք — Խըխճմտանք
 Խմեւ — Խըմիւ

Խմոր — Խըմոր
 Խնայեւ — Խընահիւ
 Խնդրեւ — Խընթրիւ || Խընթըրվիւ
 Խնձոր — Խընձոր
 Խնջեւ — Խընչիւ
 Խոզ — Խոզ
 Խոնարհ — Խօնար
 Խոնջան — Խօնջան
 Խոստանալ — Խօստանալ
 Խոստովանիւ — Խօստօվանիւ
 Խոտ — Խոտ
 Խոր — Խորը || Խոռ
 Խորան — Խորան
 Խորթ — Խոռթ
 Խորթանալ — Խոռթանալ
 Խորիսխ — Խորիզ
 Խոց — Խոց
 Խոցեւ — Խոցիւ
 Խուզեւ — Խուզիւ
 Խումբ — Խումբ
 Խունկ — Խունկ
 Խուրձն — Խուռցը
 Խուց — Խուց
 Խուփն — Խուփը
 Խոփ — Խօփ
 Խստոր — սըխտոր
 Խրատ — Խըրատ
 Խրատեւ — Խըրատիւ
 Խրինջալ — Խըրինջալ
 Խրտեւ — Խըռտիւ
 Խփեւ — Խուփ անիւ
 Խօսիւ — Խօսալ
 Խօսք — Խօսկ
 Ծագ — Ժէք
 Ժալ — Ժալ
 Ժալեւ — Ժալիւ
 Ժախեւ — Ժախիւ
 Ժախս — Ժախս

Ժաժկեւ—ժաժկիւ
 Ժակ—ժակ
 Ժակեւ—ժակիւ
 Ժաղիկ—ժաղիկ
 Ժաղկիւ—ժաղկիւ
 Ժամ—ժամ
 Ժամեւ—ժամիւ
 Ժայր—ժէր
 Ժանր—ժանդրը||ժանդր
 Ժանրանալ—ժընդրանալ||
 Ժանդրանալ
 Ժանօթ—ժանօթ
 Ժանօթանալ—ժանօթանալ
 Ժառ—ժառ
 Ժառայ—ժառայ
 Ժառզարդար—ժըռզարթար
 Ժարաւ—ժարաւ
 Ժարաւիւ—ժըրաւիւ
 Ժափ—ժափ
 Ժափ տալ—ժափ տալ
 Ժեփ—ժէփ
 Ժեփեւ—ժէփիւ
 Ժիւ—ժիւ
 Ժիծ—ժիծ
 Ժիծաղիւ—ժիծաղիւ
 Ժիծեռնակ—ժըծէռնակ
 Ժիրտ—ժէռտ
 Ժլիւ—ժըլիւ
 Ժմակ—ժըմակ
 Ժնանիւ—ժընիւ
 Ժննդկան—ժընըթկան||ժըմըթկան
 Ժնունդ—ժընունդ
 Ժուպ—ժուպկ||ժուպկը
 Ժով—ժով
 Ժոր—ժոր
 Ժորալ—ժոր տալ
 Ժոց—ժոց
 Ժունկ—ժունգ
 Ժունր—ժունդը||ժունդը

Ժուռ—ժուռը||ժուռ

Ժռեւ—ժըռիւ

Ժրտեւ—ժըռտիւ

Կազմեւ—կազմիւ

Կազմ—կազմ

Կաթ (իւ)—կաթ (իւ)

Կաթեւ—կաթիւ||կաթալ

Կաթն—կաթը

Կաթողիկոս—կաթողիկոս||կաթէղիկօս

Կալ—կալ

Կալ—կամ

Կախ—կախ

Կախեւ—կախիւ||կախ անիւ

Կակղեւ—կակղիւ

Կակոռ—կակոռ||կակոռ

Կաղալ—կաղալ

Կաղկանձեւ—կըխկոնձալ

(կըլանչիւ)

Կամն—կամը

Կամուրջ—կարմունջ

Կանաչ—կանանչ

Կանաչեւ—կանանչիւ||կընանչիւ

Կանհիւ—կանհիւ

Կանչեւ—կանչիւ

Կաշառեւ—կաշառիւ||կաշառք տալ

Կաշառ(ք)—կաշառք

Կաշի—կաշի

Կապ—կապ

Կապեւ—կապիւ

Կապերտ—կարպէտ

Կապիկ—կապիկ

Կապոյտ—կապիտ

Կապտեւ—կապըտիւ

Կատաղիւ—կըտաղիւ

Կատար—կատար

Կատու—կատու

Կար—կար

կարագ—կարաք
 կարդալ—կառթալ
 կարեւ—կարիւ
 կարիճ—կարիշ
 կարկատան—կըրկատան
 կարկատել—կըրկատիւ
 կարկուտ—կարկուտ
 կարճ—կառճ
 կարմիր—կարմիր
 կարօտ—կարօտ
 կարօտիւ—կարօտիւ
 կացին—կացին
 կաւ—կավ
 կաւիճ—կավիշ
 կաքաւ—կաքավ
 կեանք—գյանք||կյանք
 կեղծավոր—կյէխծավոր
 կեղտ—կյէխտ
 կերայ—կյէրա
 կերակուր—կյիրակուր
 կերպ—կյէրպ
 կերպարանք—կյէրպարանք
 կէս—կյէս
 կթան—կըթան
 կթել—կըթիւ
 կին—կընիկ
 կիր—կյիր
 կիրակի—գյիրագի
 կլանկ—կըլէկ
 կծել—կըծիւ
 կծիկ—կըծիկ
 կծու—կըծու
 կկու—կըկու
 կնունք—կընունք
 կնքավոր—քավոր
 կնքել—կընքիւ
 կշեռք—քշէռք
 կշռել—քշիւ
 կշտանալ—կըշտանալ

կոթ—կոթ
 կոլորակ—պլուլիկ
 կոխել—կոխիւ
 կոկ(իկ)—կոկիկ
 կոշ—կոխկ(ը)
 կոճ—կոճ
 կոճակ—կոճակ
 կոճակել—մէր քըցիւ||կոշկիւ
 կոշտ—կոշտ
 կոշտանալ—կոշտանալ
 կուպ—կօպ
 կով—կօվ
 կոտեմ—կոտէմ||կոտիմ
 կոտորել—կըտորիւ
 կոտրել—կոտրիւ
 կորեակ—կորեկ
 կործել—կոռծիւ||կոռծ անիւ
 կորկոտ—կօրկօթ
 կորշել—կոռշիւ
 կռիւ—կըռիւ
 կռունկ—կըռլունգ
 կսկիծ—կըծկիծ
 կսկծալ—կըծկըծալ
 կտապ—կուտապ
 կտոր—կըտոր
 կտուր—կըտուր
 կտուց—կըտուց
 կտրել—կըտրիւ
 կրակ—կըրակ
 կրակել—կըրակիւ
 կրել—կըրիւ
 կրծել—կըռծիւ
 կրուկ(ն)—կըրունգ
 կրօն—կըրոն
 կուզ—կուզ||կուզիկ
 (սապատավոր)
 կուլ տալ—կուլ տալ
 կում—կում
 կուշտ—կուշտ

կուպր—կուպըր
կուտ—կուտ

Հա—հա

հազ—հազ

հազալ—հազալ

հազար—հազար||հըզար

հալել—հալիլ

հակառակիլ—հըկառակվիլ

հաղորդուել—հաղօղթվիլ

համ—համ

համար—հըմար||հըմա||մա

համարանք—համբարք||հըմբարք

համարել—հըմբարիլ «հաշվել»

համբերել—համփէրիլ

համբուրել—համփուրիլ

համոզել—համօզիլ

հայ—հայ

հայելի—հայլի

հայր—հէր

հանգիստ—հանգլիստ

հանգչիլ—հանգչիլ

հանել—հանիլ

հանելուկ—հանէլուկ

հաշիւ—հաշիվ

հաշել—հաշալ

հասանիլ—հասնիլ, նոյեմբ.,

Ալաւլ, հասնուլ

հասկանալ—հըսկանալ||ըսկանալ

հասկ—հասկ||հասկը

հաստ—հաստ

հաստանալ—հըստանալ||հաստա-
նալ

հարստութիւն—հարըստութիւն

հատ—հատ

հատանիլ—հատնիլ

հարեան—հըրէվան

հարիւր—հարիր

հարկ—հարգ

հարուստ—հարուստ

հարսն—հառսը

հարսանիք—հըռսանիք

հարց—հառց

հարցանել—հառցընիլ

հաց—հաց

հաւ—հավ

հաւան—հավան

հաւանիլ—հըվանիլ

հաւասար—հավասար

հաւասարիլ—հըվասարիլ

հաւատ—հավատ

հաւատալ—հըվատալ

հաւաքել—հըվաքիլ (թօփ անիլ)

հեշտ—հէշտ

հեշտանալ—հէշտանալ

հետ—հէտ

հերու—հէրու

հիմն—հիմ(ք)

հին—հին

հինգ—հինգ

հինել—հինիլ

հիւանդ—հիվանդ

հիւանդանալ—հիվընդանալ

հնազանդ—հընազանդ

հնար(ք)—հընար(ք)

հնարել—հընարիլ

հոգի—ֆոքի

հոդ—ֆոդ

հոդել—ֆոդիլ

հով—հօվ

հովանալ—հօվանալ

հոտ—ֆոտ

հոտել—ֆոտիլ

հոտոտել—ֆըթֆոթալ||ֆոտֆոթալ

հոր—ֆոր

հորել—ֆորիլ

հում—հում

հունձ—հունձ

հայարտ—հըմբարտ
հայարտանալ—հըմբարտանալ
հրաման—հըրաման
հրամայել—հըրամայել
հրաշք—հըրաշկ(ը)
հրեշտակ—հըրէշտակ||հըրէշտ-
րակ, հըրէշտակ
հոտաղ—հօտաղ
հօրաքոյր—հօքյիր
հօրեղբայր—հըրօխպէր

Զագ—ծաք
ծախ—ծախ
ծայն—ծէն
ծաւար—ծաւար
ծպել—1. ձըքիլ,

2. քըցիլ||գըձիլ
ձգոտալ—ղըկըոտալ
ձեռն—ձեռը
ձե—ձէվ
ձեհլ—ձէվիլ
ձէթ—ձէթ
ձի—ձի
ձիաւոր—ձիավոր
ձիւթ—ձութ
ձիւն—ձին
ձմեռն—ձըմէռ
ձմերուկ—ձըմէրուկ
ձոր—ձոր
ձու—ձու
ձուածեղ—ձըվածէղ
ձուկն—ձուզը

Ճախարակ—ջահրա
ճակատ—ճակատ
ճաղ—ճաղ
ճանաչել—ճընանչիլ
ճանապարհ—ճամպիա
ճանկ—ճանդ

ճաշ—ճաշ
ճար—ճար
ճարտար—ճառտար
ճգնաւոր—ճըքնավոր
ճգնիլ—ճըքնիլ
ճեղքել—ճըղիլ
ճենճ—ճէնջ
ճիպոտ—ճիպոտ
ճիւղ—ճուխկը
ճկոյթ—ճըկիթ
ճճի—ճիճու
ճնճղուկ—ծիտ
ճոթ—ճոթ
ճալուռ—ճըպուռ
ճրագ—ճըրագ

Մաղ—մաղ
մախաթ—մախաթ, մըխթասէղ
մածոն—մածոն
մահ—մահ
մաղ—մաղ
մաղել—մաղիլ
մաղթել—մախթիլ
մահ—մահ
մայր—մէր
մահել—մանիլ
մանր—մանդըր||մանդրը
մանրել—մանդրացնիլ||մանդրիլ
մաշել—մաշիլ
մասն—մաս
մասուր—մասուր
մատաղ—մատաղ
մատանի—մըտանիք
մատն—մատը
մատնոց—մատնոց
մարագ—մարաք
մարգ—մարգ
մարախ—մօրեխ
մարդ—մառթ

մարմանդ—մարմանդ
 մարմար—մարմար
 մեծ—մենծ||վենծ
 մեծանալ—մենծանալ
 մեղաւոր—մեղաւոր
 մեղր—մեղր||մեղր
 մեղք—մեխկը||մեխկ
 մենակ—մէնակ
 մեռանիլ—մեռնիլ
 մեք—մենք
 մէջ—մէջ
 մէջք—մէջկ
 մժեղ—մըժեղ
 մի—մի
 մինչեւ—մինչի, մընչէվ, մընչի չը-
 վէլ, չըկէլ, ըչկէլ մընչւանց
 միջնակ—միջնէկ
 միս—միս
 միտք—միտկ(ը)
 միւռոն—մէռոն
 մկրատ—մըկրատ
 մկրտել—մըկըռտիլ
 մղկտալ—մըխկըտալ
 մղկտոց—մըխկըտոց
 մնալ—մընալ (կչէնալ)
 մշակ—մըշակ
 մոլորիլ—մըլօրիլ||մըլօրվիլ
 մողէս—(խըլէզ)
 մոմ—մոմ
 մոմել—մոմիլ
 մոռանալ—մըտահան անիլ
 մորթել—մոռթիլ
 մորմոքիլ—մըրմօքվիլ
 մութ—մութ||մութը
 մութ—մութ||մութ
 մուկն—մուկը
 մունջ—մունջ
 մուր—մուր
 մրմուռալ—մըրմըռալ

մսուր—մըսուր(ը)
 մտածել—մըտածիլ
 մտանել—մըտնիլ, նոյնմբ.,
 Ալալ. մըտնուլ
 մրափ—մըրափ
 մրափել—մըրափիլ
 մրջիւն—մօրմօնջ
 մրսիլ—մըրսիլ
 մոտ—մոդիկ
 մօրուք—միւրուք
 Յաղթել—ախտիլ||հախթիլ
 յաջող—աչօղ||հաչօղ
 յաջողիլ—աչօղիլ||աչօղալ||
 հաչօղիլ||հաչօղալ||հաչօղվիլ||
 վալ
 յաջողումն—(բար) աչօղըմ
 յետ—յեղ
 յետել—յեղէվալ (գոռծի)
 յիշատակ—հիշատակ||իշատակ
 յիսուն—հիցցուն||իցցուն
 յղի—հըղի (էրկու ֆոքիս)
 լոժար—հօժար
 լուգել—ուզիլ
 լօնք—ունք
 յօրանջել—արըշտոտալ

նազ—նազ
 նախանծ—նախանծ
 նախանծել—նախանծիլ||նըխանծ-
 վիլ
 նախիր—նախիր
 նամակ—նամակ
 նապաստակ—ալապըստակ||
 ալապօստի||պօստի
 նարգէս—նարգչիզ||նարգըզածա-
 ղիկ
 նաւ—նալ
 նաթ—նաֆթ

ներսիւ—նէխիւ||նէխվիւ
 նեղ—նեղ
 նեղանալ—նեղանալ
 նեղել—նեղիւ||նեղը քըցիւ
 նեղութիւն—նեղութիւն
 նետ—նետ
 ներել—նէրիւ
 ներկ—ներկ
 ներկիւ—ներկիւ
 ներս—նէրս (առանձին գեպքե-
 րում նի)
 նիգ—լիւնգ
 նկար—նրկար
 նկարել—նրկարիւ
 նման—նրման
 նշան—նրշան
 նշանել—նրշանիւ
 նշխարք—նրշխարք
 նոր—նոր
 նստել—նրստիւ
 նուալ—նրվալ
 նուաղիւ—նրաղիւ
 նուշ—նուշ
 նուռն—նուռը

 Շարաթ—շափաթ
 շալակ—շալակ
 շալակել—շըլակիւ
 շահ—շահ
 շաղախ—շաղախ
 շաղախել—շըղաղիւ
 շապիկ—շաքիք
 շատ—շատ
 շատանալ—շըտանալ
 շարական—շարական
 շարքաթ—շարքաթ
 շարքաթաջուր—շըրքաթաջուր
 շարել—շարիւ
 շարժք—ժաշկ

շարք—շարք
 շաքար—շաքար
 շեղք—շեխս
 շերեփ—շերէփ
 շերտ—շերտ
 շեք—շէք
 շէկ—շէկ
 շեկանալ—շէգանալ
 շինել—շինիւ
 շիտակ—շիդակ
 շիւ—շիվ||շևիւ
 շիւան—շիվան
 շնորհաւոր—շընհավոր
 շնորհ—շընորք
 շնութիւն—շընութիւն
 շող—շոխկ||շոխկը
 շողալ—շողալ
 շոյտ—շուտ-շուտ
 շոր—շոր
 շուար—շըվար
 շուարիւ—շըվարիւ
 շուն—շուն
 շուշան—շուշան, նաև՝ շիշվիկ
 շուրթն—շուրթը (թոնրի)
 շրէշ—շըրէշ
 շրջել—շըրջիւ||շուռ տալ

Ո(ով)—ով
 ողնի—կունձի||կունձընա
 ոլոր—օլոր||վօլոր
 ոլորել—լօրիւ||լօրիւ
 ոխ—վոխ
 ողողել—լողողիւ||ղողիւ
 ողորմածիկ—լղորմածիկ||
 ղորմածիկ
 ողորմիլ—լղորմիլ, տալ||ղորմի
 տալ
 ողորմի—լղորմի||ղորմի

ոյժ— ուժ
 ոչ— վոչ|| վոնչ
 ոչխար— վոխչար
 ոջիւ— վոչիւ
 ոռնալ— օռնալ|| կրնգօռնալ
 օսկերիչ— վոսկչէրիչ
 օսկեջրեւ— վոսկչէջրիւ
 օսկի— վոսկչի
 օսկր— օսկօռ|| օցկօռ
 օսկրոտ— օսկօռօտ|| օցկօռօտ
 օսպն— վոսպը|| վոսպ
 օտն— վոտը
 օր— վոր
 օրբ— վորփ
 օրդի— վոռթի
 օրդն— վոռթ
 օրդնեւ— վոռթնիւ
 օրթ|| հորթ— ֆորթ
 օրծկալ— վոռցկալ
 օրծ— վոռց
 օրոճալ— արօճ անիւ

Ութ— ութը|| ութ
 ութսուն— ութանասուն
 ուլ— ուլ
 ուլն|| ուլունք— ուլունք
 ուխտ— ուխտ
 ուխտավոր— ըխտվոր|| ըխտավոր
 ուղարկել— ղըրգիւ|| ղարգիւ
 ուղեղ— ըղուղ|| ղուղ
 ուղղորդ— ղորթ
 օւնիմ— ունէմ, ունէս, ունի...
 ուռուցք— ուռուցկ(ը)
 ուռչիւ— ուռչիւ
 ուտել— ուտիւ-կչէրա
 ուր— ուր
 ուրազ— ուրաք
 ուրախ— ուրախ

ուրախանալ— ուրխանալ
 ուրանալ— ուրանալ
 ուրբաթ— ուրփաթ
 ուրիշ— ուրիշ
 ուրց— ուռցը|| ուռց

Չամիշ— շամիշ
 շար— շար
 շարշարանք— շըրշարանք
 շարշարեւ— շըրշարիւ
 շափ— շափ
 շափար— շափար
 շափել— շափիւ
 շեշ— շէշ
 շեշոտ— շէշոտ
 շէ— շէ|| շի
 շիր— շիր
 շոր— շոր
 շորանալ— շորանալ
 շորք— շոռա
 շորեքշարթի— շօրեքշապտի

Պագանել— պաշիւ
 պակաս— պակաս
 պակասել— պակսիւ|| պըկասիւ
 պահել— պըհիւ
 պահք— պաս
 պաղատանք— պաղատանք||
 պըղատանք
 պաղատել— պաղատիւ|| պըղատիւ
 պանիր— պանիր
 պաշար— պաշար
 պաշտել— պաշտիւ
 պապ— պապ
 պապանծիւ— պըպանծիւ||
 պապանծվիւ
 պառաւ— պառաւ
 պառաւել— պըռաւիւ

պատ — պատ
 պատան(ք) — պատան(ք)
 պատառել — պատռել
 պատարադ — պրտարաք||
 պատարաք
 պատիժ — պատիժ
 պատիւ — պատիւ
 պատժել — պատժել
 պատինջան — բաղըրջան
 պատկեր(ք) — պատկէշք
 պատճառ — պատճառ
 պատմել — պատմիլ
 պատուել — պատվիլ
 պատրոյգ — պատրիք|| պատրուք
 պատրոյս — պատրիս
 պարապ — պարապ
 պարապել — պըրապիլ
 պարզ — պարզ
 պարզել — պարզիլ
 պարտ(ք) — պարտ(կ)
 պարտական — պարտական||
 պըռտական
 պարտակիլ — պըռտակիլ
 պէս — պէս
 պէտք — պէտք
 պինչ — պինչ
 պղպշալ — պըխպըջալ
 պղպշակ — պըխպըջակ
 պղտոր — պըխտոր
 պղտորել — պըխտորիլ
 պճեղն — պըճեղ
 պոկել — պոկիլ
 պոդովատ — պօդվատ, պօխպատ
 պոշ — պոշ
 պորտ — պորտ
 պուտուկ — պըտուկ
 պսակ — պըսակ
 պսակել — պըսակիլ
 պստիկ — պուճուր

պտոյտ — պըտիտ
 պրծանիլ — պըռծնիլ
 Ջախջախել — ջընջխիլ
 ջարդել — ջառթիլ
 ջիղ — ջիլ
 ջնջել — ջընջիլ
 ջոկ — ջոկ
 ջոկիլ — ջոգիլ
 ջոջ — ջոջ|| ջոշ
 ջորի — ջորի
 ջուխտ — ջուխտ
 ջուր — ջուր
 ջրաղաց — ջաղաց
 ջրտուն — ջըռթոն

Թեհան — (ը)ռէհան
 ռոճիկ — (ը)ռօճիկ

Սալ — սալ
 սաղմոս — սաղմօս
 սամի — սամի
 սալ — սէլ
 սանիկ — սանիկ
 սանահայր — սանահէր|| սընահէր
 սանամայր — սանամէր|| սընամէր
 սանդ — սանդ
 սանդալ — սանդալ
 սանր — սանդըր|| սանդըր
 սանրել — սանդրիլ
 սապոն — սապոն|| սապոն
 սապոնել — սապնիլ
 սատանայ — սըտանա
 սատակել — սատկիլ
 սար — սար
 սարսափիլ — սըռսափիլ|| սըռսա-
 փոտիլ
 սարսռալ — սըռսըռալ
 սեամ — շեմք — շեմք

սեաւ—սեւի
 սեղան—սէղան
 սեպտեմբեր—սէկտէմբէր
 սոնակ—սըռնի
 սեր—սեր (րաժան)
 սերմն—սէրմը
 սերմնացու—սէրմացու
 սեանալ—սեմանալ
 սէր—սէր
 սինի—սինի
 սինձ—սինձ
 սիրել—սիրիլ
 սիրտ—սիրտ
 սիւն—սին
 սխալ—սըխալ
 սկեսուր—կյէսուր
 սկեսրայր—կյէսառ (քիչ գործ.),
 ընդհանրապէս տարածված է:
 պատրոն բառը:
 սկիւ—սըկիւ
 սկսանիլ—ըսկըսիլ (սըկըսիլ)
 սղոց—սըղոց
 սողալ—սօղալ (փորսօղ տալ)
 սով—սօվ
 սոխ—սոխ
 սովորել—սըվորիլ||սարվիլ
 սովորոյթ(ք)—սըվորութիւ
 սուգ—սուք
 սուտ—սուտ
 սուր—սուր
 սուրբ—սուրփ
 սպանանել—սըպանիլ
 սպիտակ—սիպտակ
 սպիտակել—սիպտակցիլ
 սրբել—սըրփիլ
 սրել—սըրիլ
 սրսկել—սըրըսկիլ

վաղել—վաղդիլ
 վաթսուն—վացցուն
 վախ—վախ
 վախենալ—վախիլ
 վաչկել—վաչէլիլ
 վայր—վէր(գալ)
 վայրենի—վիրոնի
 վանք—վանք
 վառ—վառ
 վառեակ—վառիկ
 վառել—վառիլ
 վառվալ—վըռվըռալ
 վաստակ—վաստակ
 վաստակիլ—վաստակիլ||վըստա-
 կիլ
 վար—վար
 վարդ—վարթ
 վարդապետ—վառթապէտ||
 վըռթապէտ
 վարդավառ—վառթէվոր
 վարել—վարիլ
 վարժապետ—վառժապէտ
 վարձք—վարցկը
 վեր—վիրէվ
 վերայ—վըրա
 վերջ—վեռչ
 վերջանալ—վեռչանալ
 վերցնել—վէր ունիլ
 վեց—վեց
 վզալ—վըզզալ
 վիզ—վիզ
 վիճակ—վիճակ
 վիշապ—ուշաք
 վիրաւոր—վիրավոր
 վկայ—վըգա
 վկայել—վըգայիլ (վըգա ըլիլ)
 վնաս—վընաս
 վնասել—վընասիլ

փիլոն—փիլոն
 փիլ—փուլ գալ||փլլվիլ
 փշատ—փըշատ
 փշրանք—փըշրունք
 փշրել—փըշրիլ
 փոթ—փոթ
 փոխ—փոխ
 փոխել—փոխիլ
 փոխինդ—փոխինձ||փողինձ
 փող—փող
 փոս—փոս
 փոր—փոր
 փորել—փորիլ (քանդիլ)
 փորձ—փոռց
 փորձանք—փոռցանք
 փորձել—փոռցիլ
 փութ—փութ
 փութիւր—փութիւ
 փուշ—փուշ
 փուռն—փուռը
 փութ—փութ
 փութս—փութս
 փշել—փըշիլ
 փռել—փըռիլ
 փսխել (սիւտը վէր ածիլ|| յէդ տալ)

ֆած—քած
 ֆաղ—քաղ
 ֆաղահան—քախան
 ֆաղահանել—քըխանիլ||քախանիլ
 ֆաղաք—քաղաք
 ֆաղաքացի—քախկըցի
 ֆաղել—քաղիլ
 ֆաղցր—քախցըր||քախցըր
 ֆամակ—քաճակ

քամել—քամիլ
 քամի—քամի
 քան զ—քանց
 քանի—քանի
 քանդել—քանդիլ
 քաջ—քաշ||քաջ (ղօշաղ)
 քառասուն—քառասուն||քառսուն
 քառասունք—քառսունք
 քար—քար
 քարանալ—քարանալ
 քարճիկ—քառչիք||քառճիկ
 քարշել—քաշիլ
 քարոզ—քարօզ
 քարոզել—քարօզիլ
 քացախ—քացախ
 քացախել—քըցախիլ
 քավոր—քավոր
 քենի—քլէնի
 քեռի—քլէռի
 քերել—քլէրիլ
 քերթել—քլէռթիլ
 քիթ—քլինթ
 քիշ—քլիշ (մըխէլի)
 քիրտն||քրտինք—քըռդինք
 քնել—քընիլ
 քշել—քըշիլ
 քոյր—քիւր
 քոր—քոր
 քորել—քորիլ
 քուն—քուն
 քուռակ—քուռակ
 քսակ—քլիսս
 քսան—քըսան
 քսել—քըսիլ
 քրիստոս—Քրիստոս
 քրտնիլ—քըռդնիլ
 քրքրել—քըրքըրիլ

Օգուտ—օքուտ

օղնեւ—օքտիլ||օքնիլ (բօմադ
անիլ)

օծեւ—օծիլ

օձ—օց

օղ—օղ

օր—օր

օրէնք—օրէնք

օրինակ—օրինակ

օրհնեւ—օխնիլ||օրշնիլ

օրհնէնք—օխնանք||օրշնանք

օրօր—օրօր

օրօրեւ—ըրօրիլ||րօրիլ

օրօրոց—ըրօրօց||րօրօց

ԲՈՎԱՆԿԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ընդհանուր տեղեկություններ	էջ 3
Լոռու և Արարատյան խոսվածքների փոխհարաբերությունները	6

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

Հնչյունաբանություն

Հնչյունական համակարգը	42
Հնչյունափոխություն	44
I. Ձայնավորների փոփոխությունները	44
II. Երկրարբանների փոփոխությունները	57
III. Բաղաձայնների փոփոխությունները	61
1. Ձայնեղ պայթականներ	61
2. Խուլ պայթականներ	65
3. Շնչեղ խուլ պայթականներ	69
4. Ձայնեղ շփականներ	72
5. Խուլ շփականներ	75
6. Ձայնորզներ	78
7. Անկում	84
8. Հաղելում	85
9. Դրափոխություն	86
10. Կրկնություն	86
11. Խիստ ձևափոխված բառեր	86

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

Ձևաբանություն

I. Գոյական անուն	90
Հոգնակիի կազմությունը	90
Հոլովները և նրանց կազմությունը	95
Հոլովում	97
1. Առաջին հոլովում	97
2. Երկրորդ հոլովում	98
3. Երրորդ հոլովում	99
4. Չորրորդ հոլովում	100
5. Հինգերորդ հոլովում	101

6. Վեցերորդ հոլովում	102
7. Յոթերորդ հոլովում	102
Հեշտունափոխությունը հոլովման ժամանակ	103
Անորոշ և որոշյալ հոդեր	104
II. Ածական անուն	104
III. Թվական անուն	105
IV. Դերանուններ	107
V. Բայ	113
1. Դերբայներն ու նրանց կազմությունը	113
2. Խոնարհում	120
3. Առաջին խոնարհում	121
4. Երկրորդ խոնարհում	126
5. Երրորդ խոնարհում	129
6. Չորրորդ խոնարհում	133
7. Ժխտական խոնարհում	134
8. Պատճառական բայեր	137
9. Կրավորական բայեր	138
10. Բազմապատկական բայեր	140
11. Անկանոն բայեր	140
12. Երկրորդական բաղադրյալ ժամանակներ	143
VI. Մակբայներ	143
VII. Կապեր և կապական բառեր	145
VIII. Շաղկապներ	146
IX. Ձայնարկություններ	147
X. Շեշտ	147

ԵՐՐՈՐԳ ՄԱՍ

Բառագիտություն

Բառապաշար	150
Բառակազմություն	152
1. Բարդություն	152
2. Ածանցում	152

ԶՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

Նմուշներ

Գլխորդ բիծէն	155
Խրոսովկանը	155
Շըտակէրը	155
Շօղօն	156
Պօլէզը	156
Ժլատը	157
Բարիկէնթանը	158

Չափահատ Հանէսը	160
Փիղակը ոսկի ա	163
Տաթիս պատմածներից	166
Տէր-Քարէլէմն ու Բօղար շունը	169
Վախիլ պապը	170
Իմաքլիբը	171
Սնցյալից	172
Մոլորվածը	173
Կրկաւանց պառավը	174
Ճրկանդեղը	174
Խրատ	175
Բըսպարանք	175

Բառացանկ

Փրաբարից—լոռու խոսվածք	176
------------------------	-----

ՄԱՆՎԵԼ ԵՔՈՐԻ
ԱՍԱՏՐԵՆ

ԼՈՌՈՒ ԽՈՍՎՈՐԸ

Խմբագիր՝ Գ. Բ. Զահուկյան
Հրատ. Խմբագիր՝ Լ. Լ. Աղայան
Նկարիչ՝ Ն. Ա. Թովմասյան
Տեխն. Խմբագիր՝ Հ. Ա. Հովսեփյան
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Ժ. Ա. Պետրոսյան

ՎՖ 08047

Պատվեր 245

Տպաքանակ 1000

Հանձնված է արտադրության 22/1 1968 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 18/VI 1968 թ.:

Թուղթ՝ 60×90^{1/16}: Տպագր. 12,5 մամուլ:

Հաշվ.-հրատ. 10,6 մամուլ:

Գինը 80 կոպ.:

«Միտք» հրատարակչություն, Երևան, Արուսյան փող. № 52:

Հայկական ՄՍՀ Մինիստրների սովետի մամուլի պետական կոմիտեի
պոլիգրաֆարգյունաբերության գլխավոր վարչության № 10 տպարան:

Երևան, Արուսյան փող. № 52:

ՀԱՍ Հիմնարար գրտ. գրադ.

220042499

A $\frac{\pi}{42499}$